

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (elnök),
Báger Gusztáv, Csontos János, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kő Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor,
Szentmártoni János, Vasy Géza

Főszerkesztő: Oláh János

E-mail: olahjanos@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7035

A szerkesztőség tagjai:

Bíró Gergely (olvasószerkesztő, próza)
E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

Cech Vilmosné (gazdasági ügyintéző)

Ekler Andrea (Nyitott Műhely)
E-mail: andrea.ekler@gmail.com

Falusi Márton (Európai Figyelő)
E-mail: europeanobserver@magyarnaplo.hu

Filip Tamás (vers)
E-mail: filiptamas@magyarnaplo.hu

Kelemen Lajos (dunántúli szerkesztő)
E-mail: kelemen-lajos@freemail.hu

Molnár Csenge-Hajna (tördelőszerkesztő)
E-mail: csengehajna@magyarnaplo.hu

Nagné Nespör Gabriella
(honoráriumok)
E-mail: nngabriella@magyarnaplo.hu

Réger Ádám (Könyvszemle)
E-mail: regeram@magyarnaplo.hu

Rosonczy Ildikó (tanulmány)
E-mail: irosonczy@magyarnaplo.hu

Tornai Szabolcs (szerkesztő)
E-mail: tornaiszabolcs@magyarnaplo.hu

Szentmártoni Anikó
(szerkesztőségi titkár, terjesztés, előfizetés)
E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu

Zsiga Kristóf (könyvkiadás)
E-mail: zsigakristof@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

A borító Zách Eszter és Árkossy István munkája

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)
1092 Bp., Ferenc krt. 14.
Levelezési cím: **1450 Budapest, Pf. 77.**
Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**
Telefon/fax: **413-6672; 413-6673**
Szerkesztőségi mobil: **(70) 388-7034**
Központi e-mail cím és előfizetés:
info@magyarnaplo.hu
Internet: **www.magyarnaplo.hu**

Kiadja az Írott Szó Alapítvány (1092 Bp., Ferenc krt. 14.) és a Magyar Napló Kiadó Kft. (1062 Bp., Bajza utca 18.). Terjeszti a Magyar Lapterjesztő Zrt. (1097 Bp., Táblás u. 32.) Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága (1080 Bp., Orczy tér 1.) Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, emailen (hirlap@posta.hu), faxon (303-3440) egy évre 7390 Ft, fél évre 3870 Ft. További információ: 06-80-444-444 Elektronikus formában terjeszti a Digitalbooks.hu Kft. www.digitalbooks.hu Nyomda: Pannónia Print Kft. (1139 Bp., Frangepán u. 16.)

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, választórítékkal ellátott levélre válaszolunk. Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

Címlapon:
Olasz Sándor
(Olasz Attila felvétele)

Demokratikus érték, nagyhatalmi érdek

1849 tavaszán a magyar honvédsereg az ország területének legnagyobb részét felszabadítva „a magyar államiséget az abszolutista restaurációval és a nemzetiségi partikularizmussal szemben egyaránt biztosította. ... A független állam önerőből, minden külső segítség nélkül született, konszolidációjához sem igényelt mást kívülről, csupán semlegességet. De a közömbösséget sem nyerhette el” – állapítja meg a diplomácia-történész Diószegi István.

Furcsa paradoxon tanúja lehetett ugyanezekben a hónapokban az öreg kontinens. Az évszázados demokrácia hazájának tekintett Anglia whig párti külügyminisztere, Palmerston az autokrata orosz cárra bízta az ideáiban angliai mintákat követő, a jogfosztott jobbágyot polgárrá emelő alkotmányos Magyarország sorsát. Álláspontja mellé, amely a Habsburg-monarchia létét az európai hatalmi egyensúly alapvető tényezőjének tekintette, felsorakozott a köztársasági Franciaország is: ellenvetés nélkül vette tudomásul Magyarország legázolását.

A palmerstoni külpolitika azzal, hogy I. Miklós kezébe tette le az osztrák birodalom sorsát, kockázatos lépést tett: Magyarország területére csaknem kétszázezer fős orosz haderő nyomult be, amely létszámában nemcsak a magyar honvédseregnél volt nagyobb, hanem a Magyarországon harcoló osztrák hadseregnél is. Az angol kormányzat csak 1849 júliusától változtatott fokozatosan a véleményén, köszönhetően részben a magyar fegyverek sikereinek, részben a végre eredményeket felmutatni tudó külföldi magyar tájékoztatásnak. Azzal a veszéllyel szembesült ugyanis, hogy bár az esetleg elhúzódó háborúban Ausztria orosz segítséggel teljesen „szétzúzhatja” Magyarországot, de akkor „a saját jobbkezt zúzza szét,” s meggyengül. Ha pedig a Habsburg-monarchia erőtlenné válik, a térségben az Orosz Birodalom túlhatalomhoz juthat. És akkor odavan a fenntartani kívánt egyensúly. Palmerston augusztus 1-jén Anglia bécsi nagykövetét arra utasította, közölje az osztrák kormányval, kész közvetíteni a harcoló felek között a háború befejezése és a megegyezés érdekében. Schwarzenberg osztrák miniszterelnök az augusztus 14-én megkapott ajánlatot, noha még nem tudott a magyarok végzetes temesvári vereségéről, már az Ausztria számára kedvező végkifejlet magabiztosságával utasíthatta vissza.

A történész Hajnal István a Palmerston-féle külpolitika lényegi vonásait a következőképpen foglalta össze: „Az egyensúly jelszava mögött a liberalizmus nyers szabad versenye rejtett a nemzetközi életben is. Az olaszbarát politikával Anglia lábat akart vetni Itáliában, ... igyekezett fenntartani a török birodalomnak korhadó vázát is, mint politikai és kereskedelmi befolyással könnyen áthatható területet úgy igyekezett fenntartani Ausztria romló épületét is... Az orosz intervenció bejelentésére azt mondta: Végezzenek gyorsan! A befejezésnél azonban ő is ott akart lenni, az orosz minden zsákmánytól elütni, Ausztrián tartani kezét a magyar ügy iránt hirtelen támadt heves érdeklődése által. Mintha a szabadságharc tényleg meggyőzte volna őt a magyarság életéről.” Később. A maximális teljesítőképességet nyújtó magyar polgári államot addigra összeroppantotta az orosz és osztrák hadsereg.

Rosonczy Ildikó

Rosonczy Ildikó: <i>Demokratikus érték, nagyhatalmi érdek</i>	1
---	---

LÁTHATÁR

Tornai József: <i>Ki melleden az idegen?; Haza a harcmezőről</i>	3
Csontos János: <i>Csillagok árvái</i>	4
Utassy József: <i>Elutazás; Félelem; Utóirat</i>	5
Kelemen Lajos: <i>Ugyanaz, más (Egy érzés – öt költő visszhangjában)</i>	6
Ószabó István: <i>Hazáig szomjan</i>	9
Marosi Gyula: <i>Barátom: M</i>	10
Nagypál István: <i>Nem mozdul</i>	12
Iván Péter: <i>Koszmó</i>	13
Somos Béla: <i>El-alak; Foghíjas létra</i>	16
<i>Kóstoló</i>	17
Falusi Márton: <i>Kísérleti fiatalok ballandája</i>	18
Alföldy Jenő: „A valóság vendége” – Rába György (1924–2011)	20
Rába György: <i>Előszó a halálhoz</i>	22
Hermann Róbert: <i>Gondolatok a magyar katonai hagyományokról</i>	23
Olasz Sándor: <i>Ének a búzamezőről – Móra Ferenc „kalandos” sorsú regénye(i)</i>	33

NYITOTT MŰHELY

Monostori Imre: „Gyerekkoromban is nagy olvasó voltam” (Beszélgetés Olasz Sándorral)	36
--	----

NÉZŐPONT

Bakos István: <i>Egy régi vágású kiadó: a Kairosz</i>	42
---	----

KÖNYVSZEMLE

Filep Tamás Gusztáv: <i>Magántársaságok virtusa (Miskolczy Ambrus I. Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig; II. Orpheus világában, avagy a magyar demokratikus politikai kultúra kezdetei; III. A virtus jegyében, avagy a széphalmi mester erény-, nyelv- és nemzetszemlélete)</i>	44
Hegedűs Imre János: <i>A fény megérkezett (Árkossy Zsolt – Árkossy István: Képirás – A csend ösvényein)</i>	47

SZAMÁRFÜL

Csontos János: <i>Rajzok, eszmények, épületek – Somogyi Győzőről, Krizsán Adnrásról, Csernyus Lőrincről, Turi Attiláról és K. Pintér Tamásról</i>	48
---	----

EURÓPAI FIGYELŐ

Jordan Radicskov: <i>A gyerek és a medvebocs (Király Zoltán fordítása)</i>	52
Petar Manolov: <i>Körvédelem</i>	55
<i>Víz alatti párbeszéd</i>	56
<i>Matrjoskák (Király Zoltán fordításai)</i>	57
Nino Nikolov: <i>Feledhetetlen arcok, feledhetetlen napom (Részletek Nino Nikolov Megszeretned Magyarországot című esszékötetéből) (Király Zoltán fordítása)</i>	58
Nino Nikolov: <i>Farkasok; Decemberben már minden hallgató</i>	61
<i>Süket lépked a megsüketült szélben; Mi szükséges az embernek: az ágy; Ítélekem</i>	62
<i>„Igen, úgy kell neki!”; Budapest (Király Zoltán fordításai)</i>	63
Csavidar Dobrev: <i>A költő-hungarológus Nino Nikolov sötétülő szomorúsága (In memoriam Nino Nikolov) (Király Zoltán fordítása)</i>	64
Ivan Canev: <i>A világ végén; Achilles (Kiss Benedek fordításai)</i>	68
Szondi György: <i>Ivan Canevről</i>	69
<i>Szerzőink</i>	70

Számunkat Somogyi Márton *Az 1849. évi dicsőséges tavaszi hadjárat* című magyar kártya lapjaival illusztráltuk. A lapok leírása a 72. oldalon olvasható.

TORNAI JÓZSEF
Ki melleden az idegen?

*Gyere haza végre, szívem!
Ágyam nélküled idegen.
Várjál, Jóska, egy kicsit,
hadd táncoljak még kicsit,
mindjárt hazamegyek.
Egyet-kettőt fordulok,
aztán fogom kezéd.*

*Gyere haza végre, szívem!
Se alhatom, se kelhetem.
Várjál, Jóska, egy kicsit,
hadd táncoljak kettőig,
mindjárt hazamegyek.
Egyet-kettőt fordulok,
s együtt fekszem veled.*

*Gyere haza végre, szívem!
Ki melleden az idegen?
Várjál, Jóska, egy kicsit,
hadd táncoljak reggelig,
mindjárt hazamegyek.
Egyet-kettőt fordulok,
nem hagylak el többet.*

Haza a harcmezőkről

*Menekülni kellett. Haza a harcmezőkről.
Ó mikor még Adyt mormoltuk! Az egész önképzőkör*

*nyolc-tíz félkarú, féllábú tagja némán
mászik le a ragyás pályaudvar peronján.*

*Nem várja küldöttség a kis csapatot,
csak az apák, anyák, testvérek haláltánca forog.*

*A tisztek töltöttcsirke-illatban vacsoráznak,
a Legfőbb Hadúr magának zongorázgat.*

*És a falvak, vérekes templomok, gyepek, rétek
csókolgatják a farát az ellenségnek.*

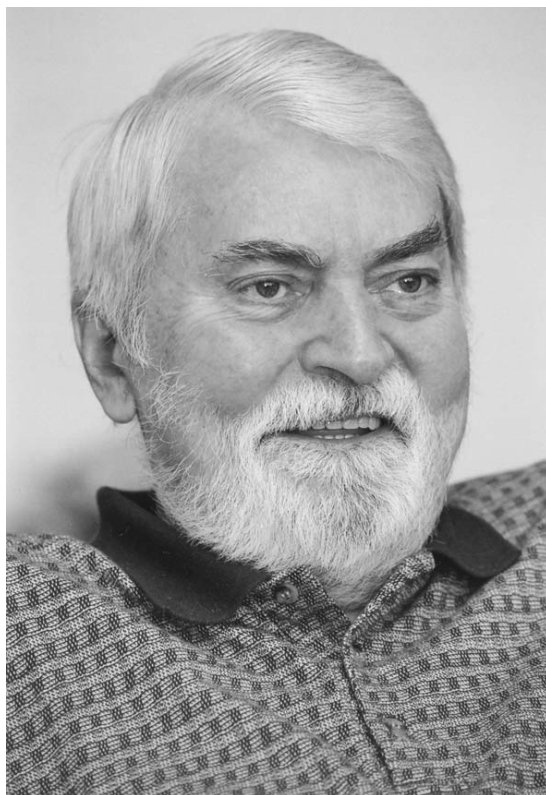
CSONTOS JÁNOS Csillagok árvái

Utassy József hetvenéves lenne. Megrázó a feltételes mód – ha valakit, őt valahogy örökéletűnek gondoltuk. Persze hitünk szerint örökéletű is – mint ahogy itt él velünk a költészet örökidejében Balassi, Csokonai, Petőfi, Nagy László és még annyian: kortársaink mindahányan. Nem véletlenül dalnokokat, a magyar dal mestereit soroltam: Utassynak lételeme volt ez a műfaj. Nemigen léteznének a szerintem párjanincs magyar népdal nélkül – s megkockázatom: a magyar népdal sem létezne nélkülük.

Utassy persze már szőröstül-bőröstül a XX. század gyermeke: nála az idill helyett a trauma a kiindulópont, a dalforma pedig nem holmi aranykori normát variál, inkább az elveszett paradicsomot sóvárogja. Hadi-árvaként indul az élete, a neki rendelt 69 földi év nagy részében testi és lelki nyavalyákkal küszködik, el kell temetnie húszéves fiát – ógörög tragédiákba való sors. Ám a csapások között megcsillan a siker is: istenadta lírai zsenije a Kilencek élén szinte berobbantja a hazugságok és féligazságok hálójában vergődő, élő magyar irodalomba; verseit afféle popikonként, színészi tehetséggel szavalja; jónéhány éven át ő és társai jelentik a

közösségi alapú irodalmi megújulás szinte egyetlen reményét. Ám harca a sanda hatalommal vereségre van kárhóztatva: ő felhúzott sisakrostéllyal küzd, míg ellenfelei hurokkal és cselvetéssel. Nem érzi igazán ott-honosan magát a ránk zuhant demokráciában sem. S bár a felfuvalkodott, kalandor politikust, aki több ízben is személyesen húzta őt ki a Kossuth-díjasok listájáról, elsöpörni látszik a történelem, költőnket a végül mégiscsak bekövetkezett elismerés sem tölti már el a maradéktalan elégtétel érzésével.

Költészetének köze nincs az e világi díjakhoz: életműve már életében klasszikus volt. Kultusza szépen lombosodik, függetlenül a hivatalosságok malomjátékaitól. Szülőfalujában, Bükszenterzsébeten az iskola után a kultúrházat is róla nevezik el. Az utolsó öt évben számára otthont adó Zala is a sajátjának tekinti a költőt: a rédcisi könyvtár már az ő nevét viseli, Zalaegerszeg városa pedig Utassy-díj alapítását és az Utassy József Társaság megalakítását tervezi. A Napkút kiadó *Ezüst rablánc* című verseskötete az utolsó, amit Utassy maga szerkesztett, és megjelenése után, halála előtt még a kezébe is vehetett. Vasy Géza Utassy-portréfilmje után az az ötvenperces emlékfilm is elkészül a hetvenedik születésnapra, amelyben többek között a Kilencek tagjai is emlékeznek a poéta barátára. A csillagok árvája megtért új hazájába, a csillagokba; csak mi maradunk itt a csillagok árváiként.

Utassy József (1941–2010)

UTASSY JÓZSEF

Elutazás

*Várom, hogy az utak eltűnjenek a sötétben, s nekivágjak.
Van még idő – int a naplemente – csupán tizenöt perc, de van!
Igen, de Trója messze van, a faló elibém vágat.
Várom, hogy az utak eltűnjenek a sötétben, s nekivágjak.*

*Nem kívánok semmi mást én, lámpásom egy szentjánosbogár lesz.
Meg kellett értsétek már, lelkem tiszta, én nem vagyok vétkes –
Induljatok, szürkül lassan, mindenki saját csillagával megy...
Nem kívánok semmi mást én, lámpásom egy szentjánosbogár lesz.*

*Eddig minden teljesen világos, a többit majd még meglelem.
Testemet egy asszony mellett hagyom, hogy könnyű és karcsú legyen,
Lelkemet meg Trójába szöktetem, hogy ott majd Cassandra legyen.
Eddig minden teljesen világos, a többit majd még meglelem.*

Szigliget, 2006. január 23.

Félelem

*Ha elhangzik a szörnyű ítélet,
rólam is döntenek majd,
mint a többiről.
Én még nem lettem hűtlen a fához,
ha mérgeződtem is a
nedveitől –
mert aprófának gondoltak volna,
elégetnivalónak.*

Szigliget, 2006. január 24.

Utóirat

*A városnak szélén,
hol véget érnek a házak,
van a kolostor.*

*A világnak végén,
ahol véget érnek a szavak:
ragyog az Ige!*

Szigliget, 2006. január 23.

KELEMEN LAJOS Ugyanaz, más

Egy érzés – öt költő visszhangjában

Telítettnek születik, az egészséges egyént hirdeti, pragmatikus honfíui énje iparállamról álmodik, méghozzá nem is akármilyen keretek között – miniszteriális rangban. Mégis, az adóügyek és a hiteljogi kérdések beavatottjától kissé tán fursán hangzik, ha éppen ő pedzi: a nemzeti irodalmak egymás közti áthatása ad reményt és bizalmat a tekintetben, hogy a művészet csakugyan: úton tartott állandóság. S éppen ő lesz a keresztapja ennek a bizonyos, irodalmak közti inspiráló erőnek. De hiszen aki telített ma, az tömény és koncentrált másnap is. Pláne, hogy már szikkasztó hivatalnoki idejét megelőzően kiderül róla, az indusztriális problémák szakértőjénél kiváltképpen nagyobb benne a poéta. Természetesen a *Weltliteratur*t forgalmazó Goethéről van szó. Az irodalom Goethe által közkinccsé tett kalandos sorsú batyuját, úgy nagyjából a tizenkilencedik század közepe óta számos alkalommal számosan kibontották és újracsomózták. Minálunk Petőfi, hirtelen lobb, azt írja Goethéről: „gyémánt volt a feje, de a szíve békasó”. Viszont Babits bizonyít a goethei ideával a fejében gyakorlatozik egy szűkített *Weltliteratur*-fogalomra támaszkodva: eszerint *Az európai irodalom története* „a irodalom áramainak rajzát” regényes formában kívánja eljuttatni a közönséghez.

Innen nézzük, vagy onnan, az irodalom: akár parasztház, akár palota – közös létesítmény. S azok, akik szolgálnak: írják és újraírják, nem egyebek, mint egy nagy és rejtett metafora ácsai és kőművesei. Az írók törvényt követve láznak, és a lázadás újdonsült törvényeit rögzítik. Ha megvan a lehetőség hite, erkölcsi átgondolása, az írás további logisztikájáról maradéktalan összefoglalást ad Shakespeare: „a költő szeme / Földről az égre, égből földre villan, / S míg ismeretlen dolgok vázait / Megtestesíti képzeletje, tolla, / A légi semmit állandó alakkal, / Lakhellyel és névvel ruházza fel.” A génusz rejtélyeire tapintó program akaratot feltételez. Nézőpont és készítés kérdése, sokat kér-e vagy keveset. Ne hallgasd el őszinte érzelmeid, ne hallgasd el történeteid szereplőinek igazi sorsát, légy konokul hű a nyelvhez, s lelki alkatod, kultúrád azonosítanak: ilyen értelemben érdekes a *Weltliteratur*; a nemzet irodalma felől a mások irodalmi kincsének értékelése. De minthogy a látás, az őszinteség, egyáltalán a karakter az egyéné, „bármennyire becsüljük is azt, ami külföldi – írja Goethe –, nem szabad valami különöshöz odatapadnunk, és azt mindenáron mintaképnek tekintetünk.”

Végül persze: az írás magánszám, bizvást kijelenthető, hogy a költők, mint a nagy vizek adják tovább titkaikat, egyfajta önkéntelen párbeszéd részesei. Ők mind: folyamba torkolló erek. Amúgy pedig aligha kétséges, hogy a Lascaux körül ólálkodó, szerelemtől fölhorgadt hím többé-kevésbé hasonló érzeménnytől lángolt, mint a költő, ki jóval később immár artikulálni képes szíve szavát: „Semmi nélkül e nagy egyetem...”

Ösztöneinkben tán finomodunk, alapérzéseink lényege azonban mit sem változik: évezredek óta ugyanúgy szeretünk, vagy ugyanúgy szorongunk. Kárpótlás ez a nap nap után elszenvedett pusztulásért; az élet mély, lényeges tartalma belül van. S örök. Érthető tehát, hogy a lélek világtalanjai mindig valaminek a végvidékén érzik magukat, és tétován botolognak: megsavanyodott aggok. Elmúlt tőlük Parmenidész, el a Napleányok!

De adjanak bár az embernek élehetést, emléket, törvényt: ha szorong, fény után sóvárog, egyedül lelke erejében és szelleme kifejezőképességében bízhat. S mily formák szülője a szorongás! Mennyi sarkallást tartogat a művész számára! Az emberit levedlett, szélsőségekbe zuhant lélek aligha kíváncsi saját sivárságának ihletére. A reménytelenség utolsó stációja nyomorúságos állapot. A belőle való regenerálódás azzal kezdődik, hogy nem félsz félni. A szorongást, az aggályt, a nyugtalanyságot, mint a lelki jelenségeket általában, pazarul dús árnyalatosság jellemzi. Senki sem állítja, hogy félni jó; de jobb, mint megijedni. Hasonlóan a túlsorduló boldogsághoz, a félelem csupa fürkésző talány, ritkított levegőjét várakozás járja át. A félelmet nem tagadni, lekacagni – bevallani kell. S e vallomás, ahogy a kultúrák színpadán folyton más, egyénenként is merő különbözőzés. Jobban mondva: ugyanaz-más.

Ha a költészet tétova definícióiból eszünkbe jutnak szavak; olyanok, mint láрма és csend, érzelem és gondolat, szépség és igazság; s ha eszünkbe jut két kontinens: innen is, onnan is egy-egy költő, s elképzeljük tér- és idegrendszerbeli távolságaikat, akkor csodálkozhatunk rá, hogy (minden külső-belső messzeséggel együtt) az emberi őserzelmelek mennyire egy tövön tartanak némely költőket. Mintha a legcsavarosabb alkotói képzelet, a legspeciálisabb lélek fölött is vigyázón őrködnék a főraktáros és mérnök: az örök emberi. „A pop-koncert alatt / Cogito úr elgondolkozik / a zaj esztétikáján” – írja a *Cogito úr és a pop* című versében Zbigniew Herbert. A lengyel poéta a múlt század hetvenes éveiben toldja meg költői önszemélyét Cogito úrral, aki elmélkedésre, mérlegelésre utaló nevével egyben atyja jellemzése is. Az a magas, iróniától átfinomodott klasszicizmus, mely oly pontosan leírja Herbertet, egyebek mellett tán a szülő-táj kulturális sokszínűségéből fakad (a többnemzetiségű

Lembergből való lírikus osztrák, örmény vér is), de mindezenre mégoly gazdag filozofikumába folyvást bele-sötétlik a háború élménye. A popzenéről morfondírozva nem véletlenül ötlenek fel Cogito úrbán „örült szellemi énekek”, melyek a zsigeri félelmet dalolják – de nem is... Herbert lapidáris mondatokba ékelt képeihez és markáns iróniájához inkább üvöltés illik, mint ének. Az üvöltés „mintha élesen / a titokba ütne / de nem fonódik a titkok köré / nem ismeri alakját (...) az elveszett paradicsomot keresi / a rend új dzsungelében”. (Futólag említve: nem táplálja-e Herbertet sejt-messzeségből akár Słowacki: „...átért a szárnya / Az őrangyalnak, amikor kitárta, / S elsötétített a horhóban mindent, / Fülemüléket, tanyát, rózsát, s minket.”) S nem a továbbkísértő élmények hatása-e, hogy a verset végül a pusztulás keservesíti át. A baj forrása az – vélekedik Herbert –, „hogy az üvöltés kisiklik a forma alól”.

S lám, a háborúból jószerivel éppen csak kikecmergett világ egy nem kicsiny tájára üvöltés zuhog; az amerikai ötvenes évek környéke, földrajzilag főleg a keleti part a *San Francisco-reneszánsztól* hangos. Egy gyorséletű irányzat jelentkezik, az irodalmi beat, a szürrealizmus csavargója. A kusza és szenvedélyesen egyhangú *beatnik*ek között külön lélek Gregory Corso. Valóságos angyal ő kielégítetlen kapcsolatinségében; démonikus költőtestvéreivel ellentétben néha már-már csakugyan reneszánsz gondolkodás jellemzi, noha amellet idegesen vibrál. S hát megpróbáltatásokkal zsúfolt gyerekkorát ismerve nincs mit csodálkozni, hogy élettől duzzadó képei körül csatornaszag lebeg, hogy nagyvárosi zsánerei a szorongás rettenetes, éjszaki lejtőire viszik az olvasót. A képzelt és földi kísértésekről (az érzelmi áradás és a gondolat egyensúlyát kereső) Corso megtanul valaminő érdes tárgyilagossággal beszélni. Az *utolsó gengszterben* – e tenyérszerű írásban – a szorongást, a félelmen túli pillanat várását nem csupán a betűhív szöveg, legalább annyira a felidézett gengszter-romantika izgalmat fakasztó s egyben szatirikus hangulata fejezi ki. Mintha a vers *persona*-ja a lázadó évekből hirtelen a végességre eszmélne. Itt a Corso-féle mű ugyanolyan fegyelmezett, anyagszerű, mint a Herberté. Ezt az anyagszerűséget vonja körül a fekete humorra emlékeztető légkör. (Herbert és Corso: szegről-végről még azonos élményeik is akadnak; mindketten megtapasztalhatták – bár homlokegyenest más történet hőseként –, hogy a fegyver békében is fegyver, a rács békében is rács. Corsónak nem éppen eminens viselkedéséért nézett körmére a hatóság; Herbertet meg például egyetlen magyarországi útja alkalmából, 1979-ben hallgatták ki, dokumentum-csempészés gyanúja miatt.)

A jót és a rosszat egyaránt megszokni nem könnyű, márpedig Corso világa ezt követeli. Túlságosan könnyű

volna a rossz mellé a gengszterek vad nevét odavenni – Corso alanya nem is így jelenik meg a vers színterében; Chicago immár holt szeszcsempészeire gondol, midőn az ablaknál várva bemutatkozik: „az utolsó gengszter én vagyok, biztonságban végre, / golyóbiztos ablaknál várva.” A versalany – igen, éppenséggel egy gengszter – lemond önazonosságáról, s ezzel elhajtja a létjog egy részét is. Nincs meghatározása senkitől, nincs benne vágy; pontosan e gyérült fennmaradás hozza be a vers borzalmas iróniáját, amint az utolsó gengszter lenéz az utcára: „ismerem – mondja – a két bérgyilkost – St. Louisiak. / Öregedésük tanúja voltam / ...ahogy berozsdáltak csúzos kezükben a puskák.” Bűn évadán a bűnöző csakis egyvalamiképpen mentesülhet a sötét szolgálat alól: ha testének mechanizmusa berozsdáll. A fojtott légkörű zsáner csupán imbolygó árnyakat rögzít; egy cingár és kehes igazságot – de azt félelmesen dobja az olvasó arcába.

Az, hogy körülményei korán elfárasztották Corso lel-két, tárgyias élességgel süvölt egyik legszebb leleményéből. Az *Amnézia Memphisben* záróképe kimeríti a virtuozitást: – éspedig éppen a kimerülés ürügyén: „a sólyom / feje a sakál tányérjára hull.” Míg Corso, benyomásait kántálva, majdhogynem véletlenszerűen pattintja elő tiszta képeit (mert igaz, ami igaz: fecserészik is), Fodor Andrást az esztétikai gondosság jellemzi. A szeretet, az etika, a tudás nagy odaadással és nagy költői erővel megirt mementóját két vesztett barát, Colin Mason és Fülep Lajos emlékének szenteli. Fodornál a vers, mivel festés is egyben, a megjelenítő-képesség tornája. Ha a legelvontabbat akarja ábrázolni, akkor is tárgyakra, testekre tapint az ő költői realizmusa. Az *Aheny High Cross* című versében csakis érzékeken át visz út az absztrakt felé: „Kövén, / esőnek, szélnek feszülő / párkányok, ívek ősi keretében, / örvények, forgók, csillagvirágok; / vésetek rácsán, / bogok szövevényén, / hurkok csomóin át oldozva-kötve, / folyondár mámorában önfel-lekten, / vidám zsinór gyanánt bolyong / a végtelen idő.”

Ez a fizikumhoz, az anyaghoz, a biológiához kötődő nyelvi potenciál dolgozik, méghozzá eszményi fokon, a Mason-Fülep rekviem nyitányában. Fodor Andrásnak látszólag nem sok köze van Corsóhoz, habár remek költeményt ír Woodstockról. A száraz tartalmat hangulattal feltölteni: ebben egyformán elsörendűek. A *Látogatás* kedélyrajzi háttére is árulkodó: csaknem lehetetlen megérteni e verset, amennyiben a tömör, szabatos képiség elvonja a figyelmet a lépcsőző hangulatról: a félig-meddig idilli képfűzér (az éj „belésűrül egy lány / bogár hajába (...) Csicsegő patak tapogatja / az út követét, kavic-sát.”) egyre szorítóbb atmoszféra alá kerül. Igen, úgy látszik, a létszorongás ábrázolásához nem szükséges okvetlenül jajszó, fanyalgó keserv, pokolbéli látomás.

Elég a logika, elég a fényességi arányok finom eltolása. A versbéli aggastyán „féhér házban, piros bort iszik, / koccint a régholt cimborával”. Aközben kint a tér mint-ha egysíkba szűkülne: csak egyféleképp megközelíthető; a rafinált írástechnika mélyén költészet van, a veszteség előérzete. Íme: „Meredek hátú, szürcsölő lovak / valószerűtlen bálványteste. / Izmaik ideges rugóin / föl-fölsercen a hold.” A végtelen kitöltése és birtoklása helyett marad a kerített, a határolt, de már az sem véges mivoltában jelentős, azon is betelik a kérlelhetetlen törvény: a lombkoronáktól övezett „lépcsős teátrumban” az aggastyán „kampósbotjára dőlve, meg-megállva, / helyére bűvöl egy világot, / mely már sohase lesz.”

Hogy a vers nemcsak betű, nemcsak *ars*, nemcsak mesterségbeli elszántság, hanem magatartás is, elválaszthatatlan Fodor Andrástól. És ugyancsak elválaszthatatlan Kovács Istvántól – különben is: ami e tárgyban másoknál jelző, nála konstitúció. Ő az emberi minőséget, az erkölcs evidenciává emelését szemlélteti. Ha létezne erkölcsi pointillizmus, azt az első egyikeként Kovács István képviselné. Verseinek minden fordulatából, minden redőjéből süt az erkölcsiség. A háborús pusztítás tragikus élményét, mint Herbert, ő is a vérén át kénytelen megélni. Merész és öntudatos, akár Corso. S a költői officinában Fodor Andrásnál semmivel sem kevésbé rendszertő. Kikezddhetetlen hitelű lírája különös látványszerűsége épül. Nem összetett metaforáinak földéző foganatja állít-e meg, mikor tört, rövid sorai szinte emeletnyire fokozzák egy képsor tágasságát? *A Tóth Menyhért utolsó festménye alá* káprázatos modulációkat eredményez: „vert falak / holtakra omló fehérsége, / torokba pergő lélek-rozsdák: / könnyek, / huzatos, / habzó gége, / fölcsapódó fej – horpadt égbolt, / összeszorított ajkak / országos csöndje.” Az igazán nagy versek nem bonthatók az eredetükig; nincs egy magvuk; az igazán nagy versek legbelső gondolata a folytonos alakulás állapotában van – a nagy verset minden újabb olvasat javítja, kiegészíti, de nem zárhatja le. Szó sincs itt flegma rejtelmességről: a vers munkálásakor befektetett erőfeszítés érlel varázst. Nincs végsőkéig feszített mondat, föltéve, hogy nem az utolsó igazság kimondására pályázunk. A végtelennel kiki a saját igazának határa mentén kerül összefüggésbe. S való, hogy a *horpadt égbolton, az összeszorított ajkak országos csöndjén* túl is van tovább. Igaz, ott már, a *továbbon* túl a *bármilyen lehet* és a meztelen félelem (a kettő nemde voltaképp egyenértékű?) dönt életről és műről. „Ahogy a fehér égen / krokodilszájjá szakadó hófelhőben / megakad a lenyugvó nap... / Hunyában látni csak / magába-fordult / szemefehérjét.” Petőfi mérges tekintetű Napjához képest a Tóth Menyhért-i fehér fény micsoda borzalmas sejtésekbe dől! A jóvátehetetlen kiáltana

Kovács Istvánnál a szépség nyelvén? Figyeljünk az arányokra: a szépségnek ára van; ez az ár olykor a valóság egy részének félrelődítését jelenti. „Előttem a belehelhetetlenné / foncsorozott világ – szól Kovács István *Ő* című verse – Eleget láttam, / Uram, / ha ennyit.”

A művész valóság elleni lázadása az örök könyv igéből is kiolvasható. „...nem a láthatókra nézünk – fogalmaz Pál apostol –, hanem a láthatatlanokra; mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok pedig örökkévalók.” Ne értsük félre e szavakat: ezer és ezer okból, avagy a Fennvalónak köszönhetően a fényt lehetetlen perbe fogni. A mindenség, vagy annak kicsiny szelete egészen soha nem vak, hosszú éjszakái során is kép vált képet, legfőljebb a szemnek rejtett rajzolatban.

Régi prófécia, bár manapság újként s egyre féktelenebbül jön elő: az önmagáért rajongó (utóvégre nincs nála csodálatosabb) ember, minthogy rajongásával az abszolút szerepében tetszeleg, önlétét tagadja, s így lassan végletei határához érkezik: megsemmisül vagy újjászületik. Persze: amiről e prófeciák szólnak, az egyelőre magatartások játéka. A kérdés az, teremthető-e érték, foganthat-e szépség oly terhű dilemmába ütközve, oly súly alatt, mint a kettős talány: megsemmisülés vagy újjászületés.

Bármiként is, a némasággal nem megyünk semmire. Akkor már inkább kiáltson az ellentmondás, elő a paradoxonokkal, legyen áldott az abszurd. A néma szorongás nem az élet eszköze.

Mármost ami az abszurd hozzáállást illeti, lehet-e e viszonyulásra másképp, mint egy bizonyos fajta kegyetlenség eszkortjára tekinteni? Az abszurd ereje nem az egyértelmű dolgok megkérdőjelezésében nyer értelmet: azok az érvei hasznosak, amelyek az ismeretektől való távolságunkra, azaz igazságaink hiányosságaira világítanak rá. Felesleges kísérlet megpróbálni túllendülni a láthatón úgy, hogy hátat fordítunk a gondolkodásnak. És viszont: nem sikerülhet a kísérlet pusztán az elme hatalma által sem. Gyanítható, hogy a képtelenségek rengetegében vár ránk a tisztás? „Ingyen semmi nincs” – üti le az ítéletet Kalász Márton a *Tűrési fokozatokban*, mely a könyörtelenségig viszi, amit a címével ígér: „Elmében asztal; elme / asztalomon – / a téboly bent / eszik.” Ez iszonyatos lejtőn az embernek lelkiismereti tartozásait is muszáj lerónia. A hűség, természetünk e nemes fele, egyszer számon kérik. Virrasztani egy rideg emeleti lakás sivár konyhaasztalánál, az örültség szélén, amikor a fantázia egész káosza a testre hat, nem mondhatni, hogy mámoros állapot.

Lássuk a képet: háború volt, rettegő közelségét még magukon érzik a túlélők. Egy virrasztó ücsörög, így vár hetek, hónapok óta, mint ma éjjel, mikor valami csikorgásféle hallatszik kintről. És az éji lépcsőház kövén kop-

panva, egy hazabotorkáló féllábú katona léptének ritmusdöccenésével: „Jön, amely nyakuk levágja, / jön a fejsze a lépcsőn fölfelé, / ím hallják kihagyó lépéseit, (...) jön, mint a hadirokkant, haza (...) pusztítani a hűtlen családot” – lám, az egyik leghátborzongatóbb különösségű abszurd. És a nyelvszokáson csavarni szerető Kalász Márton most higgadtan, az úzus rendjét követve formuláz, kistestű verse, a *Fülelés* a szorongás roppant látomásainak hatását ölti. A lépegető fejsze szimbólumában az abszurd szépség vall: minden ily esztétikumban rejlik valami embertelenül zord. Nem szükségszerű, hogy megszülessék, de ha már itt van, az a fontos belőle, hogy válaszára kényszerít, a végleges ébredésre. Értsünk szót: a háború csak egyszer kezdődött el, viszont ez idáig még, sajnálatunkra, nem ért véget. A gyengébb szerzők e tárgyban talán olyan kapcsolódásokra hagyatkoznának, amelyeket nem biztos, hogy ismer az olvasó; nem föltétlenül szükséges mindent

betűbe foglalni, elegendő csupán kis darabon megbontani a válaszfalat az érzelem és az értelmezés között.

Herbert háborúja Corsóé is (például a *Bomba* ürügyén). S Fodor András veszteségérzete nem szólal-e meg Kovács Istvánnál, s nem a háború ötlik-e eszünkbe megint, Kalász Márton elszámolni érkező fejszójéről? E költők az eredetiség sajátságos példáival szolgálnak, pózok nélkül, az önhűség révén jutnak el a felismerésig, hogy az egyén élete csakis más életek révén nyerhet formát. Az élet életekben rejtőzik. Vadonatújat mondani annyi, mint összehozni az ősit a rácsodálkozás képeivel. E költők tehát megpróbálnak úrrá lenni a mély titkon, amely a Mississippi, a Visztula vagy a Duna misztériumához hasonlatos. A nagy vizek mindegyike maga a természet-adta állhatatosság: itt van, marad, miközben szüntelenül hömpölyög valahová. Hangja, áramló anyaga, hullámverése: változatosságról tanúskodik.

ÓSZABÓ ISTVÁN

Hazáig szomjan

*Ültem és sirtam az
elhamvadt rotunda romján.
Jártam a hét égben,
jártam a hadak útján.*

*Forgószél-tölcsérek,
kék halas-tálak,
Tiszák örvényei:
agyagkorongjukon
örökké forgó edények.*

*Hazáig szomjan,
a poklok poklát
kibírtam.*

*Azt mondd nincs,
itt nincs, ami szent?
Nem biztos semmi?
Nincs örök érték?*

*Nézd a székicsért.
Pár szál zuzmó,
kékmoszat – nézd,
hogy védi fészkrét.*

*Ültem és sirtam az
elhamvadt rotunda romján.
Jártam a hét égben,
jártam a hadak útján.*

*Hazáig szomjan,
a poklok poklát
kibírtam.*

MAROSI GYULA Barátom: M

Külföldön, vendégházban. Egy hónapig leszünk itt M.-el, és az első hét, az érdekesnek ígérkező látnivalók megtekintése, a mindennapi élet apró, de olykor izgalmas különbségeinek felfedezése után, a maradék idő csüggesztően hosszúnak ígérkezik. Magunk alakítjuk a programjainkat, így hát dolgunk sem kimondottan halaszthatatlan, szent igaz. Szeret engem az Isten, hogy legalább M. velem van: kitűnően jártas az otthoni kultúrélet rejtelmeiben, mindenkiről tud mindent, ki, mikor kit, ki kivel, mely tudomány önmagában is igen hasznos, de nyelve oly gonosz, hogy igazán szórakoztató. Született filosz: még útközben betanulta a bedekkert, így hát a tudnivalókkal sem kell vacakolnom, készen találja elém, ráadásul úriember: hirtelen kerekedett, de megbonthatatlaná lett barátságunk dacára sem érzi feljogosítva magát fogkefém használatára.

Esténként hosszan sétálgatunk a néhány érdekessége felfedezése után meglehetősen érdektelenné vált városban. Hogy idegenségünket ember-melegbe oldjuk, ahhoz pénzünk magyar módi, tehát kódiskevés, az esti séta pedig, amit otthon úgyse végzünk, egészséges. Sétálgatunk tehát a városi parkban, élvezzük a friss levegőt és a magyar kultúrélet dús kulisszatitkait, de egyszer csak, talán egy jó hét után, amikor már majdnem unjuk egymást, minősítgetni kezdjük a gyéren felbukkanó, nőnemű helyi állampolgárokat. Természetesen fennhangon, mint a kamaszok, legalább ez egyszer lássuk hasznát nyelvünk társtalanságának. Hiába: egészséges, magányos férfiak idegenben töltött sokadik napja után sorsszerűen megjelennek a nők.

Minősítéseink kezdetben tárgyyszerűek. Anatómiai ismereteket tanúsítanak, de tudományosan szenvtelenek. Később fel-felbukkannak néhány szavas tudománytalan kommentárok, melyeket a belénk szorult szellemességünk tesz indokolttá. A beszéd sója a szellemesség, és az igazi szellemesség, főként, ha nőkről van szó, nem nélkülözhet némi pikantériát. Érezhetően csúszunk lefelé a lejtőn, de még tartja magát az úri modor. Álszemérmesek nem vagyunk, sőt: szabadelvű, öntörvényű modernek.

Már a vonaton gyaníthattam volna. Ott ült velem szemben, egész úton ölében az útikönyv, és mert éppen indulásunk napján határozta el, hogy leszokik a dohányzásról, végig valami gusztustalan ropit rágott – kisebbik

bőröndje, azt hiszem, ilyen ropival volt tele. Mindig, mielőtt lapozott volna a könyvben, gondosan kisöpörte a lapok közül a ropitörmelékét, s időnként, nehogy melőzve érezzem magam, röviden ismertette, miféle érdekességek és gyönyörűségek várományosai vagyunk. Utazni jó, barátkozni jó, s mivel ritkán van része ezekben az embernek, hálasan lelkendeztem vele. Akkor még nem figyeltem fel rá: lelkendezésünk tetőpontjain kétszer is – igen! kétszer is! –, az adott témához kapcsolva odasóhajtotta: „... és akkor hozzá a nők! Édes öregem, azok a nők!” Mindezt persze igazi filoszhoz és úriemberhez méltóan mondta, enyhe önironiába fojtott gátlással, afféle előre bejelentett diszkréciós igénnyel – ám a szeme, az ölében fekvő könyvre célzott fémkeretes szemüvege fölött rám meresztett, tág pupillájú, vibráló szeme gyanús lehetett volna.

M. tizenöt évvel és két házassággal idősebb nálam. Kemény tizenöt évvel és két viharos házassággal: ő fogalmazott így. Fel-feltörő nehéz sóhajainak megadta a kulcsát: „Te Úristen, ha most lehetnék huszonéves!”

És az idegen város parkjában, a szokatlan lombú fák lámpafény keltette sűrű, sötét árnyékai alatt felbukkantak a nők. A távollevők, a voltak, az ilyenek-olyanok, a lehettek volna. Mosolyogtatóan régi divatú ruhákba öltözöttek, térdüket takaró, sötétkéék rakott szoknyákban, hímzéssel, matrógallérral díszített fehér blúzokban, fodros ujjú, libbenésre hajlamos nyári ruhákban, hajuk simára fésült, de az okos, magas homlokokban huncutkák. Fiatalok voltak, még hozzám is alig illően fiatalok, és hogy tudtak nevetni! Belénk karoltak, aprócseprő butaságokról fecsegték, miközben botrányos nyíltsággal osztották mindkettőnknek biztató mosolyaikat, forró, kicsit izzadt kezük immár ígéret jelentésű szorításait. Csacska, pirulós lánykáknak mutatták magukat, de közben minő szemérmetlenül viselkedtek! Mindkettőnknek megengedték, hogy megcsókoljuk őket, mielőtt eltűntek volna egy sötét kapualjat formázó bokor homályában. Mindnyájuk közül ibolyakék szemével talán a legszebb, a legbármányosabb bőré és legbódítóbb illatú, mint később kiderült, haló poraiból kelt fel, hogy egy utolsó utáni fél éjszakán a bolondját járathassa velünk.

A sokadik este aztán M. egyszer csak hirtelen megáll, mintha földbe gyökerezett volna a lába. Megfogja a karom: egy lépést se tovább! Ne csörtessek olyan érzéketlenül azon a kellemetlenül ropogó fehér murván, és leplezetlen, kihívó szemekkel végigmér – többször is! – egy velünk szembe jövő telt keblű, szőke lányt, szikrányit sem úriember módjára. Szegény kis telt keblű, bár nyilván nem először vetkőztették pucérra férfi tekintetek, zavartan, sietve húz el mellettünk: a csaknem nép-

telen, gyéren világított helyszín és talán felismert idegenségünk is megijeszthette. M. a karomat tartva hosszasan néz utána, míg el nem tűnik a park legtávolabbi lámpájának fényköréből is. „Tudod, ki volt Ő?”, kérdezte suttogva. „Ki...?” Sóhajt, egy hirtelen előkapart kendőcskével megtörli a szemét – a sötétben nem láthattam, könny szökött-e belé, vagy csak zavarát próbálta leplezni a mozdulattal. Némi típródás után kért egy cigarettát. Adtam: nem éreztem lelkiismeret-furdalást, hogy segítkeztem csaknem két hete magtartott fogadalmának megszegésében. Úgy szívta el, mint egy fuldokló, aki végre levegőhöz jutott. Beszélni kezdett, közben egyik cigarettáról a másikra gyújtott, s miután elfogyott a nálam lévő, egy park melletti szálloda portáján vásárolt, méregdrágán, egy újabb dobozzal.

Tán a nikotin hatására felgyorsult a tempó, és egyre megkínzottabbnak láttam arcát a fel-fellobbanó gyufák vibráló fényében. Már nem szabadulhattunk a nőktől, akik eddigi könnyed bájukat feladva megmutatták igazi arcukat: nyakunkba csimpaszkodtak, sírtak, fenyegetőztek, ígéreteket csikartak ki tőlünk. Bár megengedték, hogy szeressük őket: végigcsókolhattuk nyakuk pihéit, belesandíthattunk nyári ruháik mellkivágásába, szétpatintthattuk a blúzok, a rakott szoknyák kapcsait, végigsimíthattuk nyakszirtjüktől kezdve a nadrágocska alatt végződő gerincük lágy vonalát... néha zavarban is voltunk miattuk... de aztán... megcsaltak és becsaptak minket. Gyereket szültek nekünk, kegyetlen zsarolókká váltak, bepereltek és megloptak minket. Még a párnát is kihúzták a fejünk alól, és a mi pénzünkön szörnyeteg szeretőket tartottak. De nem bántuk: már mást szerettünk. Egy törekeny, halk szavú hűségest, akit aztán bolond szeszélyből, mert úgy éreztük, unalmas mellette, életünk legnagyobb ostobaságát elkövetve elhagytunk. Egy boszorkánytekinetű kékharisnya miatt, akit valójában nem is szerettünk szívből-igazán, minden porcikánk nem kívánta minden porcikáját, de akire vészesen szükségünk volt, mert értette a módját, hogyan hitesse el velünk, hogy vagyunk valakik. Aztán még mindig lett volna egy esélyünk, kapaszkodtunk is belé, mint az utolsó szalmaszálba: a Ferenciek templomában, harminc éve el nem mondott, emlékezetünkéből már éppen hogy csak előkaparható ima után kértük a Teremtőt, adja meg nekünk... de imánk nem hallgattott meg, úgy látszik, már nem voltunk méltók rá... a büntetés ideje jött el... meghalt, ostoba baleset folytán, távoli idegenben, anélkül, hogy mellette lehettünk volna, hogy megmondhattuk volna neki, hogy...

Egyszer csak elszuszogott a park melletti allén az első trolibusz. Szinte ugyanabban a pillanatban megszűnt a közvilágítás: a sietős nyári éjszakák opálos haj-

nalfénye derengett, hunyorogtunk belé, mintha egy pincéből jöttünk volna fel. Ott találtuk magunkat egy még kihalt, idegen városban, magányos, fáradt férfiak, dohányzú, keserű szájjal, tehetetlenül és tanácstalanul, a virradat fényében kissé szégyenkezve. Gyalog mentünk haza a szállásunkra, sietve, mintha nem szerettünk volna elkészni valahonnan. M. egyre fokozta a tempót, a végén már szinte vad rohanásban.

Másnap nem mentünk sétálni: álmosak voltunk. Vettünk egy kartonnyi jófajta sört, amit aztán néhány semmitmondó közhelyet kivéve, szinte szótlánul megittunk M. szobájában, immár természetes módon bagózva közben – bemutattuk összetartozásunkat, majd korán lefeküdtünk. Az előző éjszakai kaland után derengeni kezdett bennem egy addig ellentmondásnak látszó eset feloldásának lehetősége: megérkezésünk első napjaiban, az útikönyv ajánlotta látnivalókat bejárva autóbusszon utaztunk, és az egyik megállóban a busz megtelt fiatal nőkkel. Munkaidő vége lehetett valami üzemben vagy hivatalban: érthetően jókedvűek voltak, szokatlan hangerővel és taglejtésekkel beszélgettek, szinte viháncoltak, s bizony jó néhány szemrevaló akadt köztük. Akkor én, emlékezve M., a vonaton – kétszer is! – tett, várakozónak ható megjegyzésére az itteni nőkről, hunyorítva valami ilyesmit mondtam neki: „na, barátom, hát akkor itt vannak a nők!” „Ezek?”, kérdezett vissza, s mintha csak akkor vette volna észre őket, hátrakapta a fejét, a domború üveg mögött a szeme kitágult, a riadalom éles vonalai jelentek meg szája két szögletében. Finom, keskeny orrának cimpái kitágultak, majd gorombán, igen, mondhatom, hogy gorombán rám förmedt: „Hát nem érzed, milyen idegen szaguk van?!”

Többé aztán nem mentünk sétálni. Egyszer mozijegyvet vettünk, másszor esett az eső... M. nem is erőltette. Lassan bele is szoktunk az ottani életbe.

Egy reggelen aztán, még félálomban voltam, M. valósággal berontott a szobámba, nem létezőnek tekintve, se bú, se bá, a felháborodástól rikácsolóvá vált hangon azt kiáltozta:

– Ez borzalmas! Még félálomban voltam, amikor beront a szobámba, engem nem létezőnek tekintve, se bú, se bá, egy szerecsen, piros alsónadrágban, átcsörtet a szobámon... és elkezd teregetni az erélyemen! Az én erkélyemen!

– Ah... biztosan mosott...

– Mosott? Az meglehet... De azért borzasztó! Hányan lakunk tulajdonképpen ebben a lehetetlen házban? – Felháborodása újabb magaslatra csapott: – Csak úgy, akárki bejön, mindenféle szerecsen fiatalemberek, amikor én koitálok?

– Koitálsz...?

– Na, igen. És ha éppen koitálok?

– Igen. Így helyesebb.

Hirtelen leül az ágyam szélére. Ez már bizalmaskodó cselekedet, eddig ilyesmit nem tapasztaltam nála.

– Én, kérlek, panaszt fogok tenni a gondnokságon...

Nem viselt szemüveget, arca így a hosszanti, de főleg szeme külső sarkába futó ráncok ellenére, a szigorú keret nélkül egészen kisfiúsnak tetszett. Krém-színű puplin pizsamája szétnyílt a mellkasán, amely beesettnek hatott, szinte tyúkmellnek, a gödör mélyén gyenge szőrzet borította: ezt a testet vonták hát maguk-

ra azok a tündöklően fiatal, nőnemű lények? Vagy csak ennyire mulandó a világ? Nadrágján, az ölében, valami apró hulladék: talán ropitörmelék?

– Álmodtam az éjjel – hazudtam.

– Én is... – vallotta be, s mintha hálás lett volna, hogy megkönnyítettem a dolgát. Paplanomra helyezte a kezét, éppen a térdkalácsom felett: ezzel a mozdulattal egy családba kerültünk, az öccsévé fogadott.

– Te... – mondta maga elé meredten, motyogva, majd sírósan: – ...menjünk haza.

Mélységesen mély a hazaszeretet bugyra.

NAGYPÁL ISTVÁN

Nem mozdul

Gy. Á.-nak

*mögötted a szél mozgatja az ágat,
mögötted állok, de csak azt hiszed
mögötted, és nem tovább, állj meg,
azt hiszem egy pillanatra, állj meg*

*figyeld a fákat. a sűrű aljnövényzet
sűrűbbé válik, az ösvény eltűnik és
minden fuvallat a fák közé, a víz
mellé visz, az öreg-erdő mélyére*

*visz. izgulni kezdesz, hátra-hátra
nézel, még mindig azt hiszed,
mögötted loholok. verejtékezel.
mögötted a szél mozgatja a fákat.*

*nem mozdul semmi. hirtelen veszed
a levegőt, akkorákat csapkods, mint
egy bálna, csapkods a kezeddél,
hogy a szél is belekap. futsz. mert*

*mögötted a fák. az erdő. a folyó.
egy pillanatra állj meg, ismét,
állj meg és figyeld a fákat.*

*az ösvény eltűnik, ott maradsz.
ott maradsz, ott maradsz, ott –
ne mozdulj, nem mozdul semmi.*

IVÁN PÉTER Koszmó

Nem vagyok az az érzéki alkat, a homoerotikus ábrándok mindig is elkerültek szépen, mégis hajszálon múltott, hogy bele nem haraptam Murci úrba első találkozásunkkor. Kétségkívül volt valami elemien nyálösszerottyantó ebben a középkorú masszörben: orcái frissensülten piroslottak, korán öszült tincsei tejszínkoronában fodrozódtak bucfifején, kakaós szín szemgolyói pedig olyan makulátlan fehérség előtt gurigáztak jobbra-balra, mint két csokilabdacs papírtalcán. Murci úr cukrászati jellegét meggyepiros ajkai fölött ringatózó karamellbajsa tette teljessé, végei kecsesen pöndörödtek az ég felé. Fehér munkaruhája elé kötényt kerített, s ahogy nyersfa kabinjába invitált, elvette kezelőlapomat, felfektetett a padra, olyan komfortérzet ébredt bennem, amilyen régóta nem, s mikor lassan, komótosan kenni kezdte a hátamat, megkérdeztem, cukorsziruppal masszíroz-e. Csak döcögött, s mutatta a flaskát, hogy cento percento vergine olio di oliva, de ez semmi disszonanciát nem keltett bennem, sőt, a keserűs illat egyre inkább buzgatta a gyomormedveimet. Rajta, sós hús lettem, panírozatok be, süssetek ki, ha úgy tetszik, sercegek én a cento percentóban napestig, örvendeztem, s közben színonímákat kerestem angolul a gusztá szóra. Murci úr ide-oda ringatott, két ujjával morzsolta a hátizmat, kérdezte, sokat ülök-e. Persze, mondtam, egyetemen tanítok, tolmácsolok, fordítok, ha kell, elvezetek Rijekáig egy-egy melóért. Mi a nyelv, hát angol és olasz, arra fölélénkült, s kérdezte, mit szólok az idei Booker Prize-jelölésekhez, neki a tavalyi nyertes nagy csalódás volt. Bólogattam, amennyire a gyúrópadon vágott lyuk engedte a fejemnek, hozzám sem állnak igazán közel a történelmi regények, de sokat ígér az idei short list, erre Murci úr bánatosan, én Jonathan Coe-nak már a *House of Sleep* miatt odaadtam volna, de a *What a Carve Up!*-ért mindenképp, mire én, hogy azért Zadie Smith is esélyes volt nálam a *White Teeth*-tel, Murci úr pedig, hogy az *On Beauty* még annál is nagyobb dobás. Ezen elmerengtünk. Mondta Murci úr, no és a Strega, igen, az a jó kis Strega, de addigra a gerincrepsztő, ostromzó fájás, ami hetek óta rogyasztott, már seholy nem volt, ki lett belőlem dögönyöző. Ez egy olyan öt-hat napig szuperál majd, monda Murci úr, és ropogtatta még ülve a derekamat egy sort, akkorra tessék visszajönni, én pedig kezet szorítottam vele, s elveimmel ellentétben nagypénzt csúsztattam ingzsebébe.

A fürdő előtt csak aléltam a Volvómban, s vártam, hogy elüljön a jóleső bizsergés testemben. Még éreztem Murci úr összes nyomását, sodorintását, dörzsölését, paskolását izmaimon. Mennyire addiktív ez az egész, gon-

doltam magamban, egy masször, aki gyógyít, s közben Mantelről diskurál velem, csak ültem és pezsegtem, pedig már félúton kellett volna lennem a konferenciaközpont felé. Sokszor eszembe jutott Murci úr a nap folyamán, a tolmácsfülkében, a fogadáson, anyaggyűjtés közben az esszékötetemhez. Vizsgálgattam magamban, van-e bármi ferde ebben a hirtelen jött harapásingerben, s hogy voltaképpen mijébe mélyesztettem volna legszívesebben a fogaimat, aztán arra jutottam, hogy nincs itt másról szó, mint hogy rátaláltam egy ideális szolgáltatóra, aki pontosan azt csinálja, amire hivatott, ez lehet benne olyan étvágygerjesztő, ez a megállapodottság és önmagára lelés. Este fölmentem a Facebookra, ahol még a rongylabdává görnyedt koldusnének is van profilja, aki az Oktogon és az Opera között szokott csoszogni, de Murci úrról nem találtam semmit. Ez is örömmel töltött el. Íme, egy úriember, aki nem esik a virtuális közösségi maszlag áldozatául, nem tukmálja magát álismerőseire, szilárd és egyenes, akár egy acélgerenda. Felmentem a fürdő honlapjára is, és időpontot foglaltam hozzá a lehető leghamarabbra.

Ez alkalommal Murci úr még tovább dolgozott rajtam. Miközben kitárgyaltuk a Guardian hétvégi mellékleteit és Andrea Camilleri magyarra fordításának problematikáját, kérdezte, tudom-e, hogy ezek a pörsenések a térdhajlatom körül a rendszeres nemi élet hiányára utalnak, mire én beismertem, hogy válásom óta vajmi keveset érintkezem nőkkel, munkaalkoholista lett belőlem. Hogy állok a vörösbórral, apropózt, nagyon is délcegen, válaszoltam. Tudniillik neki van egy kis szőlője vidéken, ha gondolom, igen válogatott és szűk társaság lesz jelen, leautózhatnak én is. Azonnal igent mondtam, fejemet boldogan a homokszínű műbőr gyúrópad mélyedésébe fúrva, s miközben felültetett, kimozgatott, előlegeitett lepedővel felitatta hátamról az olajat, megbeszéltük a részleteket. Kérdeztem, mi ez a bódító köményillat körülötte, Algírból hozatja, válaszolta Murci úr, s jóindulatúan forgatta kakaószemeit, pödörintette karamellbajszát, én pedig ismét nagypénzt raktam patyolattiszta inge zsebébe.

Furcsa bódulatban teltek a napok hétvégéig. Murci úr farmján lovon jött elém, nyájasan fogadott, s bevezetett a borászokból, zenészekből, színikritikusokból, gondolkodókból álló társaságba. Megkínált borából, saját készítésű kecskesajtjából, lóra ültetett és a kocsikakjára, én pedig éreztem, hogy egész este kitüntetett figyelemben részesít, akkor is felém vág a szemével, mikor éppen szóval tartja egy főszerkesztő, az én poharamban mindig volt bor, engem mindig olyanok közé vezetett, akikkel megtaláltam a közös hangot. Este tíztől már csak Édikével beszélgettem, az elvált, harmincas, törékeny szőke dramaturggal, s annyira örültünk egymásnak. Másnap, miután kialudtuk magunkat, bekebeleztük Murci úr hatalmas karéj kenyere-

rekkel felszolgált parasztreggelijét és búcsút vettünk tőle, a kocsiban vállamra hajtotta a fejét. Egy autópihenőnél megálltunk csokolózni, Pest határában pedig arra az elhátározásra jutottunk, hogy megpróbáljuk együtt. Két nap múlva átköltözött hozzám garzonlakásából.

Következő masszírozásunk előtt elrepültem Londonba, és alaposan bevásároltam. Beszereztem a legújabb Coe-könyvet, ami aznap jelent meg, egy ezüst lovacskaszobrot a Portobellón, Tudor-korabeli ón söröskancsot s még pár dolgot, mindezt díszszatyorba raktam, úgy indultam a fürdőbe. Murci úr, miközben hajdanvolt derékszábam utolsó sajkásait is kimasszírozta belőlem, érdeklődött, hogy fungál a közös élet, én pedig csak jót tudtam mondani. Istenem, Édike egy káprázat, megbízást kaptam tankönyvírásra, valószínűleg az egyetemen is feljebb lépek, és hála Murci úrnak, társas kapcsolataimon jóleső exkluzivitás lett úrrá. Ő örömet fejezte ki dolgaim ilyenén való alakulása fölött, felültetett, megnyújtotta ízületeimet, felrázta lelassult vérkeringésem, majd szemembe tekintett, s kijelentette, hogy íriszemből is eltűnt a gyomorfekélyt jelző zöld árnyalat. Leugrottam az ágyról, elbúcsúztunk, s már nyúlok a szép csillogó rézkilincs felé, mikor Murci úr olyan hangot ad ki, mintha gumilabdát akarna légsővéből nagy igyekezettel előharakolni. Kérdeztem, van-e valami probléma, ő meg csak integet, hogy semmi, menjek nyugodtan, akkor még egyszer kezet ráztam vele, s Nike papucsaimban elcsattogtam a szaunák irányába. Nagyon a szívemhez nőtt ez a fürdő, masszírozás után még órákig ázom a kristálytisza, buja illatú gyógyvízben, úszok pár kilométert a szabadtéri medencében, majd alaposan kipárgolom légutaimat a remek kamillás gőzben. Külön kabinom van, ott tartom törölközőimet, fürdőköpenyemet, szappanomat, s elmondhatom, a fürdő alkalmazottai úgy üdvözlnek, mint régi jó ismerőst. Ez, mint oly sok minden, szerves része az életemen eluralkodott exkluzivitásnak.

Andalgó léptekkel siettem a következő kezelésre Murci úrhoz. Sajnos, nem találtam jókedvében. Felfektetett a masszörpadra, s elnagyolt mozdulatokkal, szótlanul kenni kezdte a hátamat. Kérdeztem, megkapta-e az ajándékkosarat, amit névnapjára küldtem a lakására, igen, köszöni, de hogy most ne beszéljek, mert megfeszül a hátam, nehezebb dolgozni vele. Meg is gyúrt nagy áta-botában, majd felültetett, durván meghúzkodta a vállamat, a nyakamat, készen is vagyunk. Kezet nyújtottam neki, de ő éppen kötényében törölgette a magáét, csak nézett rám meghökkenten, én pedig mondtam, ha bármi problémája akad, forduljon hozzám bizalommal. Igenlően horkantott, én pedig mentem volna kifelé, de a kilincs a kezemben maradt. No még ez is, toluult össze Murci úr arcán a szép egyensúly, jól van, nem baj, csak most már menjek fürdeni, itt a következő vendég. Én

elcsattogtam a medencék irányába, mindenkinek lehet rossz napja, nyugtattam magam, Murci úr sem mindentudó, de tudtam, hogy az. Murci úr igazából a napi gondok felett áll, egy ilyen nagyszerű házigazda, szellemes társalgó, párját ritkító fizioterapeuta és cukrászkülönlegesség meg sem rezdül bármiféle szeizmikus hercehurcák közepette. Beültem a vízbe, de megszedültem a forró párától, s vékony, álnok kis tűszúrással hatolt derekamba a fájdalom. Óvatosan kiszálltam, s dühösen tapasztaltam, hogy a két perc alatt, amíg fürdőztem, valaki belebújt bal papucsomba, s helyette saját, Adybas márkájú fürmedvényét hagyta rám. Mezítláb mentem a kabinomig, gyorsan magamra kaptam a ruhát, s mentem kifelé. A Volvót meghúzta egy állat a parkolóban, kicsit be is gyűrte az oldalát. Este sor került első veszekedésünkre Édikével.

Vannak napok, mikor az apró kellemetlenségek egymás sarkát tapossák, úgy igyekeznek utolérni az embert. Fel sem vettem volna, hogy gyors egymásutánban kétszer raboltak ki az utcán fényes nappal, hogy kitétek az Akadémia angol szaknyelvi munkacsoportjából kerethiányra hivatkozva, hogy egy ciszta miatt az egész felső fogsoromat le kellett cserélni, ha legalább egy jó masszázst kapok. De legközelebb Murci urat már nem találtam a tölgyfakabinban, egy unottan rágózó vízór irányított két hónaljvakarás között a dohszagú alagsorba. Rá is akadtam a félhomályban, műanyag panelekből összetákolt fülkében fogadott, hajdan az eget szurdaló helyre karamellbajsza most úgy kornyadozott, mint egy nyakonöntött janicsáré. Murci úr bizalmatlanul méregetett vérekes szemével, majd hányavetin intett, feküdjek fel a sánta masszörpadra. Jeleztem neki, hogy hatalmas vízfolt van a lepedőn, dülva-fúlva lekapta az ágyról, s újat csapott elő, vékony papírhártyát a megszokott textil helyett. Miközben kente a hátam, mondom neki, hogy visszatért a derékfájás, járnai is alig bírok, de ő szuszogva tovább gereblyézte a lapockáim körül a bőrt. Kérdeztem, megkapta-e a két főre szóló vacsorameghívót a Gundelbe, amelyet egy csokor rózsába rejtve küldtem neki. Ne дума, lihegte Murci úr, s közben fejemhez dörzsölte karfiolos pocakját. Akkor valami lefolyt a hátamon, s megláttam, hogy egy tescós flakonból önti rám az avas napraforgóolajat ez a kedves, finom ember, aki két hete saját mandolinkíséretében énekelt megzenésített Verlaine-verseket franciául a farmján, csak önti, önti rám az olajat, majd megszór hintőporral, hogy a két anyag levarthatatlan, betonkemény téstává álljon össze nedves bőrömmön, felültet és kétszer vesén bokszol, ahogy pedig támolgyok ki a fülkéből, hallom, amint hátam mögött csobbanósat köp a szennyestartóba. Alig hét perc volt a kezelés a megszokott hús helyett, de nem is hiszem, hogy többet bírtam volna. Fehér púderösvényt húzok, amerre járok, a papírlapedő rámázott cafatkáit jó negyedóraig szedegetem

könnyes szemmel hasszőreim közül a düledező zuhanyozóban. Ahogy kabinom felé tartok, egy vak masször botjában felbotlok, szemüvegem ízzé-porrá törik. A nagyobb baj az, hogy semmiképpen nem tudom felidézni magamban a kismetrón ülve, hogy mondjuk akár angolul, akár olaszul azt, hogy viszontagságok. Idegesen tépem fel kifosztott lakásom ajtaját, átgázolok a részegen hortyogó Édikén, remegő kézzel lapozok a szótárban. Ahá! Vicissitudine, téged kerestelek. Vicissitudine, vicissitudine.

Rohamos gyorsasággal felejték angolul, becsempészem a pici fordítógépet a tolmácsfülkébe, de így is rosszul áll a szénám. Nemcsak a fürdőben elkapott körömgombáim miatt, vagy mert marokszám hullik a hajam. Egyszerűen megtörtem, tanítványaim előadás közben szemem köpöcsöveznek, én pedig hebegve kérek bocsánatot tőlük minden papírgalacsinért. Reggelenként az álláshirdetéseket böngészem az újságban, keresnek besegítőt zöldséges mellé a csarnokba, mézcsurgatót, kabinost a fürdőbe: no azt azért mégsem. A fal mellett lapulva osonok kezelésre, nem merek potyázni a kismetrón, inkább végigkutyagolom azt a pár kerületnyi távot. Most még jobbra fordulhat minden. Ha Murci úr a keblére ölel, az én életembe is visszatér az exkluzivitás mindent eluraló érzete, barátaim nem fordítják el fejüket az utcán, ha szánalmas rángások közt feléjük vánszorgok, Édike is levedli narancsbőrét, ami egy hete vonja be egész testét, s talán újból szobatiszta lesz. Bizakodva kúsztam az alagsori folyosókon, de az út végén megtudtam, hogy Murci úr a fürdő kupolájában rendel. Felkecmeregtem a rozsdás vaslétrán a rézlemezekkel borított, izzasztó hodályba. Murci úr egy szál ágycsőben ült a sarokban, szexuáliságot lapozgatott kimeredő szemekkel, nyálát nyeldekelve, ormóttan praclijával lábai közt matatott. Ahogy meglátott, csak kuruttyolt egyet. Nem tudom, képes volt-e még beszélni. Megvetően intett, hogy feküdjek fel a műanyag napozóágyra, s éreztem, hogy a nyúlós, forró szurokra, amit felvitt a hátamra, kezd rázni a tollakat egy szutykos cihából, s annyira el szerettem volna mondani neki, hogy én még mindig tisztellem azért, aki egykor volt, megkérdeztem volna, megkapta-e jobb vesémet, amit egy befőttesüvegben barlangja előtt hagytam, de döngölni kezdte a halántékomat valami nagyon keménnyel, csak nyüsízteni bírtam. Két perc után felültetett, beleköpött a fülembé, közelebb húzott a hasához, és éreztem, hogy ott lenn kemény neki.

A posványos dagonyában, ami a repedezett medencében imbolygott ide-oda, rosszul lettem. Már majdnem lebuktam a mocsár aljára, húztak a lábaimra tekeredett méteres hajszálak is, mikor egy néni a partra vonszolt. Nagyon kedves volt, lemosta az arcomat hideg vízzel, életre pofozott, én pedig hetek óta először elbeszélgettem valakivel. Mondta, biztos azért kerültem ilyen álla-

potba, mert nem jattoltam: tetszik tudni, itt a nap végén közös osztás van, és hogy ő, a nyugdíjas néni csak kispénzt tud adni a masszörnek, a kabinosnak meg félpénzt, de azért jól bánnak vele. Felnyögtem, mondtam neki, hogy én hoztam ajándékot, az nem jó, rázta a fejét, itt már száz éve az a rítus járja, hogy pénzdarabot kell adni, különben kiutálnak. Még külön nevük is van azoknak, akik nem jattolnak, koszmónak hívják őket a fürdősök.

Négykézláb csúsztam a ruhatárig, mert még mindig vérzett a végbelem, s miközben az úszómesterek végig-rugdostak a folyosón, hitetlenkedve kérdeztem magamtól, hogyan vezethette erre az útra Murci urat a hagyománytisztelet. Rítus nem lehet erősebb tudatnál, nyugtatgattam magam, legközelebb biztos felismeri, mekkorát tévedett. A kabinos hosszú póznára tűzve hozta elő a ruháimat, állítólag összepisilték a patkányok, egyenként levettem őket a vállfáról, felöltözködtem, s kutakodni kezdtem húgyszagú zsebeimben egy pénzdarab után. Persze, ez csak látszat-keresgélés volt, a köztisztaságiakkal úgy állapodtunk meg, hogy készpénz helyett előguberálási jogom lesz a szemeteskocsra felpakolandó kukákból, így mindennap kerül étel az asztalunkra, néha egy-egy jobbfejta ruhadarab is, alig penészes felöltő vagy nyloning, aminek csak az egyik ujja van leszakadva. Hú, most nincs nálam apró, motyogtam, majd legközelebb pótolom, de a ruhatáros egetverő bruhahában fuldokolva kioktatott, hogy nincs legközelebb. Tiltólistára tettem, ha ötven méterre megközelítem a fürdőt, rámereszti a kutyákat.

Ma éjjel követ dobtak pincelakásunk ablakának. Nagy kár nem keletkezett, a sosemvolt üveget újságpapírral pótoltam annak idején, a kő viszont Édike hasán landolt. A szerelmem meg sem érezte, fölfogta a testét borító tömör prémezet. Én felébredtem, megmaradt lábamon odaugrándoztam a nyíláshoz, kikémleltem az őszi estébe. Az udvaron ott állt Murci úr, testén nagy lidércfényeket vetett a mocsári tűzeg, szeme helyén két zöld buborék. Fogatlan ínyem mosolyra húzódott, amint megláttam: tudtam, ha most odaadom neki azt a félbeharpott lírát, amit két hete a csatornában találtam, minden jóra fordul, Murci úrból pedig újra az a gusztá süteményalkatú gyűrő válik, akit annyira megszerettem. Gyorsan turkálni kezdtem az ablakon behajingált sok szemét közt, hátha ráakadok az érmére. Akkor megtántorodtam, mert tegnap csak egy vékonyka kis könyvjelzőt ettem, az ablakkeretbe kapaszkodtam, és könnyes szemmel kiáltottam:

– Murci úr! Murci úr, őszintén örülök, hogy látom!

De ez a kedves, finom ember, aki hónapokkal ezelőtt az avignoni körtáncot vezette a farmon, csak foszforeszkált tovább, aurájában bolondul cikáztak az éjjeli bogarak. Szája recsegve szóra nyílt.

– Koszmó! – hurukkolt. – Koszmóóó!

SOMOS BÉLA

El-alak

*Hogy Dulcinea van-e
nem tudom
de minden nap
megérkeznek az esték
hoznak valamit
elvisznek magukkal*

*A gombostűvel keresztülszúrt bogár
ki tudja, vissza bírja-e idézni
amikor Gregor Samsa volt
s bogárként ébredt hanyatt
a lepedőjén
kapálódzott
az összes lábaival*

*kissé körülményes az életünk
ha rab vagy, azért
ha szabad – tehát – ezért
és nem tudod
a veled utazókban
van-e száanalom
miféle indulat*

*Ha lenne még
legalább egy lovad
akivel néha szinte eggyé válva
el-alakban ugorhatnál nagyot
a futókon, a bástyákon keresztül*

a királynőért?

inkább Dulcineáért

Foghíjas létra

<i>Még bütykölök az életemen, látod zöld tintával, úgy reményteljesebb fehér lapok, önkínzó szerszámok ezüst és matt könnyűfém-lemezek</i>	<i>áldás és átok hullott, hull a földre szüntelenül a helyét keresem kocka lesz, vagy kalapács belőle és jó vagy rossz, ki mondja, milyen</i>
--	---

*a kérdőjelekből, felkiáltójelből
már annyi van, a padlás is tele
foghíjas létra biceg, aztán eldől
mire jutottál? éppen ennyire*

Kóstoló

*a szabad asszociációkhoz
segíts hozzá Uram
ha úr vagy még e furcsa földön
ahol már semmi sem az*

*amit Te csináltál, és mondtad
ez jó, ez jó, a Föld és a Nap
az egyik befogadja az embert
a másik világosságot ad*

*és jöjjenek a csúszómászók
előtük persze a halak
aztán a vadak, ha szárnyra kelnek
lesznek belőlük madarak*

*de az ember mindezt megcsinálja
túljárhat minden éssen ő
egyetlen ellensége lesz csak
a furfangosan csöpp idő*

*a szabad asszociációkhoz
segíts még hozzá Istenem
ne legyek mindig megkötözve
járhassak én is a vizen*

*ha nem járhatok, csak úsznék benne
hadd ússzam át a Balatont
még egyszer, csak egyetlenegyszer
újra élhessem, ami volt*

*a gyerekkort, az ifjúságot
az első villámlást talán
az eső utáni föllélegzést
a futást a szivárvány után*

*a szabad asszociációkban
néhanap szabad lehetek
eloldozom magam magamtól
kóstolom, falom az eget*

FALUSI MÁRTON

Kísérleti fiatalok balladája

*Mint uras ülés, mit hajléktalan hagyott hátra
illatlicitre döccenő hajnali villamoson,
s helyezkednek körötte süppedt, fintorgó szájak,
hová szavad nem huppan semmilyen előjogon,
ám le is telepednél, épp ott, hisz mit se sejtessz,
ha figyelmed nem rándul egy másik arcidegre –
úgy hívogat a költő hűlt helye, kipárolgása,
követed hosszan, vesszők kidőlt mérőldkövein
mersz megvilágosodást, szalalmozol átbucskázva
örök tabui közt, egyet se mersz földönteni,
míg beveszi kar alatt forgás, áthajlás hajtű-
kanyarját, jobbra sodródsz, pegazusán balra dül...
bagózol lobogó hajjal zárójele balkonján,
s pontot, anyai köldököt kerülgetsz, mint aki
gép helyett rákötheti légzését valaha is,
kockaház-szemében kockaházait kipakolná. –*

*Ennél a sornál csettint, robotköltőre kapsol,
elrugaskodik a vers minden földi kalandtól:*

*én ezt a változatot egy tollvonással áthúztam,
gyűrűmből és autómból kioldott téli azúrban*

*igyekszem föl a Várba az anyakönyvvezetőhöz,
születésem kivonatát kabátom alatt őrzöm.*

*Félbe csak nem hajthattam, hótól óvandó betűrtem,
sűrűn szivárgó hólé tünteti el a betűket,*

*nevem tintája folyik, repedt teknőből gépolaj,
tisztába kéne tenni, olyan az aszfalt, épp olyan.*

*Hószemcse-radírozás papiromba beléveszejt,
homokkristályok kötik olajomat és véretem.*

*Moszkva tér nem vesz észre
fönnakadt szemfehérje
sziluettre kényes
Kútvölgyi csempefények*

*hordágyat tolnak mintha
nem is olaj vagy tinta
magzatvíz folya kisma-
ma csöppen álmaimba*

*Felzavar révületemből, nagyot zökken a várbusz,
kocsimat vágta tropára ilyen fenevad kátyú,
szemben egy hajléktalan issza ki tablettás borát,
erkélyén nagyot slukkol egy elmosódott látomás.*

*Be fogok jelentkezni áprilisi esküvőmre,
nincs messze, néhány sarok, nem szabad betojni tőle.*

*Minek az a fránya gyűrű, minek, ha most nincs rajtam,
harmadszor öntik újra wagneri birodalmakban,*

*két ötvöst vitt a sírba: mi szerelmünk jelképezi,
olyat hét nap, hét éjen át se tudtak készíteni.*

*Elfogadják-e vajon sérült igazolásom,
lovatlan vőlegénynek van-e helye a páston?*

*Lehuppsz ama székre, mit nemrég én hagytam el,
egyikünk hitelt törleszt, svájci adósságba ver,
másikunk fizetését lakatosműhelybe hordja –
arcunkat összecseréli április sültbolondja.*

*áprilisnak bolondja
felmászott a toronyba
szakállas de van kontya
kelengyéje skót szoknya*

*Kísérleti fiatalok vagyunk antik kanapén,
ízlelgetjük egymás nevét, alig érzem magamét.
Íme, a barokk terem, biankó-életről számla,
tekintet, tükör, ablak fényein villan föl mása.*

*S mint egy könnyed Chopin-etűd, hó hull. Nincs, mi fűtene.
Kisült hegyű fák merednek – ágak áramszünete.
Villamosra várunk régen, híre, hamva, üszke se,
kocsiszínbe közlekedett, Budagyöngyén hűlt helye.*

*feketedő áramszedő
kocsiszínben szenderedő
elővezeti a rendőr
fagyhaláltól meg se rendül*

ALFÖLDY JENŐ
„A valóság vendége”

Rába György (1924–2011)

„s kezdik második életük”
 Rába György: *Fejfa*

Kedvenc lényei a madarak voltak. Egyszer együtt ebédeltünk, tyúkhússal kínáltam. „Nem – mondta határozottan –, aminek szárnya van, azt nem eszem meg, csak ami úszik vagy szalad” – tette hozzá, jelezvén, hogy nem húshagyó ő, csupán a madarakkal vállalt életre szóló szövetséget. Nem firtattam, hogy ezzel a költő szárnyas címerállatára utal-e, vagy valami gye-rekkori eredetű fóbiája működik. *A jelenlét furfangjai* című, egyetlen novelláskönyvének egyik darabja bizonyítja, hogy mindkettő igaz: hatéves lehetett, amikor a családi asztalnál elutasította a tyúkhúst, mondván: a szárnyasokat nem szabad megenni. Igaz, ekkor még nem gondolhatott a Pegazusra, de az angyalokra igen. Az éber álmaiban önerőből magasba emelkedő ember sajátos képességét diákköltő kora óta azonosította a versírással.

Van egy viszonylag korai verse, *A fülemüléhez* (*Nyílt-tenger*, 1961), így kezdődik: „Szegény vagy madár neked csak az éj az űr felel / de süket mind ki a vég-zettel más nyelven perel”. Persze, hogy a maga visszhangtalan, rejtett s mégis *perlő* költősorsával azonosította az Arany Jánosnak és Csokonainak is oly kedves éjszakai dalos madarat. Más madaras versét is idézhetném, de kezembe akad egy újságkivágat a Budapest 1989/5. számából, ott prózában vall kedvenc lényeiről: „A kék buszok valamelyikén a város szívéből még ma is fél óra alatt kényükre-kedvükre növények és szabad állatok társaságába kerülhetünk: harkály kopácsol, poszáta fuvolája csendül, a magasban ölyvek keringenek, és a távolból egykedvű gondviselőnk, a kakukk számlálja megnyugtatóan napjainkat”. Városi emberként is a természet rajongója volt. Újlipótvárosi lakóházának udvarán egy koravén meggyfa sínylődött, s ő fiatal kertmérnök ismerősét kérte meg: nézze meg, hogyan lehetne megmenteni szegényt. A focizók labdáit, az imádott város romlott levegője s a szűrés szagú üzeneteiket a fa tövén hagyó kutyák együttesen megtették gyászos hatásukat, s a tavasszal még fehérbe öltözött fácska a metszések, gyógytapaszok és permetek ellenére kipusztult.

A teremtés apró részleteiben is az egyetemes törvényt kereste – nem a kismesteri természetköltők

módján, hanem az örökkévalóság és a végtelenség távlatában. Kedvenc klasszikusai mellett modern költőkön is nevelkedett – diákkorában megjelent első kötete, *Az űr vadászata* (1943) s az azt követő *Búvár* (1947) főként a francia szürrealisták álmotechnikájára hasonlított. Erős képzeletű, meglepő gondolatársításokra képes költészetét sokat ígérőnek látták mesterei és idősebb pályatársai, például középiskolai tanára, Komlós Aladár, vagy Kálnoky László. Ő később, a hatvanadik születésnap alkalmából így emlékezett meg pályatársáról: „Apollinaire is megnyalta volna a tíz ujját, ha ő írta volna ezt a verset” – *A tábornok bánatát*, mely Rába háborús lelki tapasztalatait foglalja össze fájdalmas iróniával s nálunk még szokatlan vágásokkal, képzettársításokkal. E vers írásakor fiatal kora ellenére sok mindenben túl volt Rába György: a sorköteles nemzedék létét különösen veszélyeztető 44-es és 45-ös éven, az éhezéssel s a szellemi élet ínségén. Szenvedéseinek kevés látható nyoma van életművében, csupán szorongásaival jelzi valóságukat. Részint szeméremből és önérzetességből, részint a pályatársak hangos bőbeszédűségétől elkedvetlenedve hallgatott gyászos élményeiről. Pedig életét fenyegette a német megszállás, a nyilasuralom, az ostrom és a némaság ideje. Csupán öregkori prózájában írt ezekről, akkor is szükséztől.

1946-ban tehetségéhez méltó lehetőséget kapott az élettől, ha csak rövid két esztendőre is: társszerkesztőként, egyetemi hallgatóként részt vehetett az Újhold, a fiatal írók és költők munkálataiban Pilinszky Jánossal, Mátyás Ivánnal és Lengyel Balázs főszerkesztővel együtt. Itt bontakozott ki Nemes Nagy Ágnes, Szabó Magda s még sok más író-, költőegyéniség. A hatalmat magához ragadó bolsevista irodalompolitika 1948 májusában betiltotta ezt a fontos, színvonalas orgánusot, Komlós Aladár szavával a „negyedik nemzedék” folyóiratát.

Rába „a gondolat hajótöröttjei”-hez (B. Nagy László) és az „elsüllyedt nemzedék”-hez (Rákos Sándor) tartozik a diktatúra enyhüléséig, körülbelül a nyolcvanas évek végéig, amikor (az ismertség s elismertség szempontjából behozhatatlan hátrányokkal ugyan) végre megnyíltak előtte a fórumok. Verseit 1948-tól kezdve sokáig nem közölték, a versírást hosszú évekre abba is hagyta. Tanított, fordított, kutató; irodalomtudóssá képzezte ki magát. A műfordításról írt könyve (*Szép hűtlenek*), versfordításai (*Idegen ünnepek*), monográfiái (*Babits*, *Szabó Lőrinc*) és irodalomtörténeti tanulmányai (*Csönd-herceg és a nikkel szamovár*) irodalmunk alapműveihez tartoznak.

Harmadik kötete, a *Nyílttenger* (1961) másfél évtized elteltével követte a másodikát, majd újabb nyolc év

kihagyás után a *Férfikor* törte meg a csendet – nem tudott és nem akart alkalmazkodni a kultúrpolitikához. Termékeny költővé idős korában vált. Költészete nyitottabb és közvetlenebb lett – szükségét érezte annak, hogy minél több élményét, emlékét kibeszélje verseiben. Késői másodvirágzása azonban arra az időre esik, amikor az irodalmi közszellem különféle okokból elfordult a költészettől. A népszerűség ideje ekkor sem jött el számára, noha a *Liget* és a *Holmi* című folyóirat gyakran közölte költeményeit. Ebben része lehet azonban sajátos stílusának is, amely a csonthéjas gyümölcsökhöz hasonlóan ellenállt a könnyű hozzáférhetőségnek.

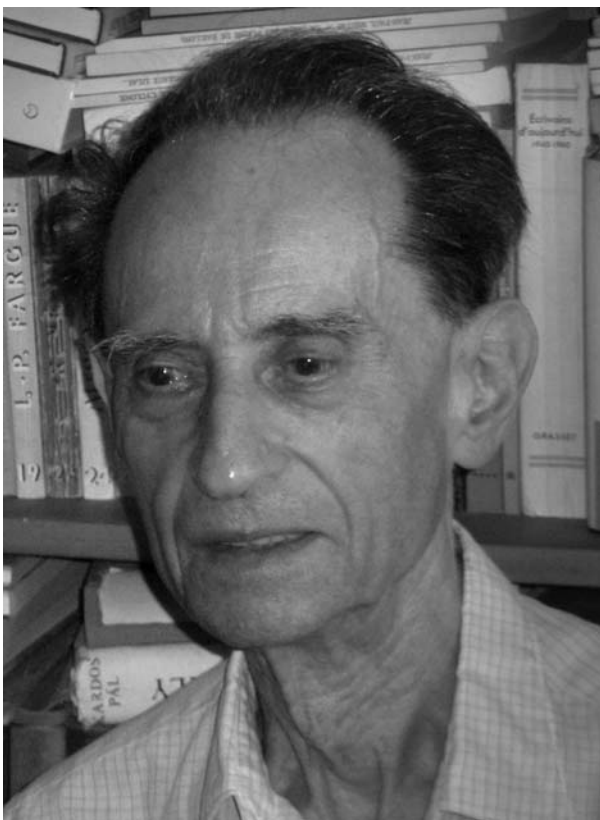
Ennek egyik magyarázatát abban sejtem, hogy az – ugyancsak nem könnyű – francia modernekről az olasz hermetikuskok felé fordult a figyelme (Ungaretti, Montale, Quasimodo). Rába nem abban követte őket, hogy a gondolatot a zeneiség és az artizstikum alá rendelték. Inkább a homály tudatos fölkelésével (írásjelek elhagyása, hiányos, egymáshoz nem szorosan kapcsolódó mondatok, szimultán mondatszerkezetek, meglepő sorátvetések, látószólag szeszélyes képzettársítások és verslogika) állította elő jelképekben gazdag, rejtjeles filozofikus versszövegeit. A figyelmes olvasó azonban rájön, hogy egy kifinomult érzékekkel megáldott, szemlélődő, életbölcseletét költőien kifejező, mélyen intellektuális, egyúttal férfiasan szenvedélyes egyéniséggel áll szemben.

Nagyfokú magányosságra vallanak versei; élete nagy részében tudatosan vállalta a magányt. De a társulás és az emberi kapcsolatok vágya mindvégig élt benne. Egyrészt mint az eszmetársakat kereső gondolkodó, másrészt mint a másik nemhez vonzó férfi, harmadrészt mint a született pedagógus természete nyilvánul meg verseiben. A tanító szenvedély nem a költőiséget károsítva működik műveiben, hanem mint a teremtett világért s az emberekért felelősséget érző, nagy tudású és tapasztalatú értelmiségi hajlama és hivatástudata. Élvezet volt vele eszmét cserélni, mert

saját tudásának átadása – pontos, „nyomdakész” mondatokban – láthatóan örömet szerzett neki magának is. Középiskolai tanári gyakorlatát nem kamatoztathatta egyetemi előadóként – ez nagy vesztesége szellemi életünknek, akárcsak barátja, az évtizeddel idősebb Rónay György esetében.

Utolsó kötetéből (*Disputa önmagammal*, 2010) úgy látom: a nyolcvanas és a kilencvenes évtized

folyamán történt megújulása – önéletrajzísága és közlékenysége – nem folytatódott legutolsó éveiben: versei ismét rezignáltabbá és bezárkózóbbá váltak – nem véletlenül választotta címlapképül az idős Rembrandt önarcképét. Az „érthetetlenség” régi és értetlen vádja mégis lepereg róla. A megszenvedett életet magához ölelő ember belső vitája, drámája szűrődik le kései verseiben. Humora nem hagyta cserben: egy helyütt önironikusan *létem dugáruinak* nevezi költeményeit. Régebbi verseiben sokszor harckészséget és főként szívós ellenállást érzékelttem az érzéketlen társadalommal szemben (*A valóság vendége* című 1987-

Rába György (1924–2011)

es kötetén Leonardo *Kiáltó harcosa* látható) –, de már akkor figyelte, hogy „dolgozik rajta az idő”, s régóta készülődött a legmagányosabb lelki kalandra, a halálra. Nem félve, nem riadozva: csöndes belátással. Jellemzőek e sorai: „Közhasznú számok ennyi s ennyi év / jelölhetik egy ember idejét / világítanak vajon szívébe / eszményekért még mindig tűzzel égne” (*Hitvány számok*). Nyolcvanon fölül az évek már nem számítottak neki. Utolsó éveiben is adott magára – mindig ápolt és elegáns volt. Fiatalkorában kisportolt alakja öregségére légiesen, sőt éterien sovány lett, de mindenekelőtt szellemi épségére és műveinek hibátlanságára volt kényes. Nemcsak írásainak, hanem a külső hatásokra érzékeny, de lobbanékonyan is fegyelmezett egyéniségének, életmódjának is gondos alkotója volt. Verseivel sokkal többet kell majd foglalkoznunk, mint életében, mert ennek híján mi magunk lennénk szánandón szegények.

RÁBA GYÖRGY
Előszó a halálhoz

*Mennyire másként fogadta a halált Plátón.
Magasztalta védőszellemét és jó sorsát,
mert embernek született, nem oktan állatnak,
hellénnek és nem barbárnak, s hozzá még
Szókratésszal egyidőben élhetett.*

Plutarkhosz

*Hallottam egy indusról
még kétszer visszatért
a hajnal páráiból vetkező
dombjainak gömbölyűsége elé
seregélyként lékelte a mandula zöld gubáját
mely hajdan egy roppanással kezére adta magát
majd játékos ebként hempergett
farkcsóválással üvöltéssel mondhatott
a fekete-fehér világnak igent vagy nemet*

*Én boldogan halok egyetlen életemben
csillagomat magasztalom
mert szabad léleknek születtem nem barbárnak
szívemben hellén nap sütött felhőtlen igazság
nem oktan állatként éltem hanem emberi bölcsességgel
tudtam a nyelven a só is megédesül
a keserű is enyhül a megszokásban*

*Szép volt a fiatalság kiterjesztett szárnyán lebegni
a feltörő lét mennyi-magasában
szép volt osztatlan tájon a nádas eredetét megtalálni
ingatag kövek között életadó víz hűségét
Mindegyik reggel kinyitotta nekem könyvét
füstifecske-pár űzte a rétihéját
magára hagyott almafa mámorosan termett tovább
szép volt minden nap egy-egy megvilágosodás*

*Aztán az évek irtásain
csontjaim tudásának tanúi elmaradoztak
csillagomat áldom
mert kortára lehettem Szókratésznek
de a csúcs a név a pusztá nevem
odajutnom csak nekem adatott
senki másnak
s amit eddig szétfeszítve tartott életem
összecsapódik mögöttem a kezdet és a vég*

A Rovások című kötetből, 1980

HERMANN RÓBERT

Gondolatok a magyar katonai hagyományokról

Amikor 1951-ben az akkori párt- és állami vezetés elhatározta, hogy – akárcsak a szovjet Vörös Hadseregnek – a magyar Néphadseregnek is legyen saját napja, a megfelelő dátum kijelölése nem volt könnyű feladat. A rendszer ugyan – Rákosi Mátyás szavai szerint – „Dózsa keresztesei, Bocskai hajdúi, Rákóczi kurucái és a negyvennyolcas vörössipkások” egyenes utódjának tartotta magát és hadseregét: ám a négy nagy előd közül csupán egy, a negyvennyolcas hadsereg büszkélkedhetett jelentős győzelmekkel.

Volt azonban még egy probléma: a győzelem helyszínének lehetőleg az ország határán belül kellett lennie. Ennek a követelménynek a tavaszi hadjárat győzelmei – Nagysalló kivételével – minden további nélkül megfelelték; ám e győzelmek dátuma „sajnálatosan” közel esett a rendszer legnagyobb ünnepéhez, a felszabadulást jelképező április 4-hez. (A tápióbicskei ütközeté napra megegyezett vele.)

1848 őszén viszont a honvéds csapatok két jelentős sikert mondhattak magukénak az 1945-ös országhatárokon belül: a pákozdi csatát és az október 7-i ozorai diadalt. Ám ez utóbbi – amelynek során 10.000 horvát határőr volt kénytelen letenni a fegyvert a magyar reguláris erők, szabads csapatok, mozgósított nemzetőrök és népfölkelők előtt – problematikus dátum volt. A győzelem kovácsai között ugyanis ott volt az 1948 óta ismét árulóvá „avanzsált” Görgei Artúr – egy árulót pedig mégsem lehetett ünnepelni a Néphadsereg Napján.

Maradt tehát Pákozdi, aminek még két jelentős előnye volt. Egyrészt a magyar hadsereg az új ellenség, a titói Jugoszlávia hadseregének „jogelődjét”, Jellačić armádiáját állította meg a sukorói dombokon; másrészt a nagy nap egybeesett az aktuális honvédelmi miniszter, Farkas Mihály neve napjával. A minisztertanács tehát szeptember 29-ét nyilvánította „a Néphadsereg Napjává”-vá.

Az indoklás a következő volt: „Az idegen elnyomás, az évszázados jogfosztottság ellen felkelt magyar nép fegyveres ereje, a dicsőséges emlékü szabadságharcos magyar honvédsereg 1848. szeptember 29-én a velen-ce-pákozdi ütközetben vívta meg első csatáját a hazánk területére betört ellenséggel. A honvédsereg győzelmet aratott ebben a csatában a számbeli túlerőben lévő ellenség felett, és megmentette hazánk fővárosát, Budapestet,

és ezzel lehetőséget biztosított Kossuth Lajosnak és a szabadságharc többi vezérének, hogy tovább szervezzék a forradalom és szabadságharc szent ügyét.”

Ezt követően egészen 1992-ig ez a nap volt a Néphadsereg, majd a Fegyveres Erők, végül a Magyar Honvédség Napja. Az ünneplésekben viszonylag kevés volt a történeti elem, a be-

szédekben nagyobbbrészt csak a szerzőjét veszített Rákosi-idézetre és a határozat indoklásában szereplő passzusokra korlátozódott. A hetvenes évek végétől kezdve egyre gyakoribbá váltak a pákozdi csata feletti ironizálások. „Milyen csata az, amelyiknek nincsenek halottai?” – hangzott el gyakran a kérdés. Ám amikor a kormány 1992-ben a Honvédelem Napjává május 21-ét, Buda bevételének évfordulóját tette, többen politikai döntést emlegettek, s nem értették, mi baj volt a régi ünneppel.

De végül is, jó választás volt-e az, hogy a pákozdi csata napját tették meg annak idején a hadsereg, illetve a honvédelem emléknapjává? Véleményem szerint igen. Egyrészt, a hadtörténelemben nem feltétlenül a halottak és sebesültek számával kell mérni a sikert. A Firenze és Siena között vívott háborúk egyik fontos összecsapásában, az 1440. június 29-én vívott anghiari csatában (amelyet Leonardo is megfestett) csupán egyetlen személy esett el, ő sem lándzsától vagy kardtól halt meg, hanem leesett a lováról, s a többi ló agyontaposta. Az 1792. szeptember 20-i valmy-i csatában, ahol a francia forradalmi haderő megállította a poroszokat, a veszteségek a két oldalon kb. akkorák voltak, mint Pákozdnál 46 évvel később. (Nem véletlenül hasonlították Pákozdot már 1848-ban Valmyhoz.)

Pákozdi ugyanakkor valóban fordulópontot jelentett a háború történetében, katonai, politikai és erkölcsi értelem-

ben egyaránt. Katonai szempontból azért, mert Jellačić egyértelműen kudarcot vallott: nem sikerült megtörnie a magyar hadsereget, nem sikerült elfoglalnia a magyar fővárost, s kénytelen volt előbb északnyugat felé keresni az összeköttetést a várható erősítésekkel, majd – amikor ezek birtokában végre támadhatott volna – az október 6-i bécsi forradalmat követően elhagyni az országot.

Politikai szempontból is fordulópontra volt a pákozdi csata, hiszen kiderült: a magyar hadsereg (soraiban cs. kir. gyalogos, huszár- és tüzérségi alakulatokkal) hajlandó szembeszállni az ország alkotmányos önállóságát veszélyeztető ellenséggel, még akkor is, ha annak soraiban a saját bajtársai szolgálnak; a tisztek hajlandók rohamot vagy tüzet vezényelni olyan alakulatok ellen, amelyeket a saját tisztvársaik, barátaik, rokonaik vezetnek.

Végül morális szempontból is fordulópontra volt, hiszen ráébresztette az ország közvéleményét, hogy a küzdelem a csatatereken fog eldőlni, s hogy ez a küzdelem egyáltalán nem reménytelen.

Az 1992-es döntés a honvédsereg új emléknapjának kijelöléséről kétségtávol politikai döntés is volt. Bizonyára benne volt az, hogy az új politikai rendszer szakítani akart a pártállami idők örökségével; benne lehetett az is, hogy Magyarország és Horvátország viszonya ezekben az években helyeződött új alapokra (elég, ha a délszláv háborúk során tanúsított magyar magatartásra s a szerencsétlenül interpretált fegyverszállítási ügyre gondolunk.) Ám Buda bevételének emléknapja történeti szempontból ugyanúgy védhető döntés volt, ahogy korábban a pákozdi csatáé. Pákozda a honvédsereg dicsőségének kezdete volt, Buda bevétele e dicsőség zenitje. 1541 óta először és utoljára fordult elő, hogy a magyar hadsereg képes volt önerejéből felszabadítani az ország fővárosát az ellenséges megszállás alól. Ugyanakkor érdekes, hogy Pákozda az évtizedek során olyannyira fontos részévé vált az ünnepi hagyománynak, hogy manapság az az ember érzése, a Magyar Honvédségnek két ünnepnapja is van, egy május 21-én, egy pedig szeptember 29-én.

A magyar katonai hagyományban – főleg az 1945 utáni időszakban – sajnálatos módon kettévált a honvédelem, mint eszme, mint rendezőelv, és a hadsereg, mint folyamatosan létező (nem létező) szervezet hagyománya. Ennek gyökerei nagyjából a XIX. század közepére vezethetők vissza, amikor a magyar történeti tradícióban kiemelkedő szerephez jutottak a török- és a Habsburg-ellenes harcok, s a „két pogány közt egy hazáért” eszmeköréből aztán a trianoni sokk után megszülethetett az „egyedül vagyunk” koncepciója. Természetesen itt nem a történettudományra, hanem az annál sokkal szélesebb értelemben vett történeti tudatra és hagyományra gondo-

lok. Miután az 1948 után létrejövő kommunista rezsim történelemszemlélete többé-kevésbé sikeresen egyesítette az osztályharcos koncepciót a függetlenségi történetiszemlélettel, a mai magyar történeti tudatot – és ezzel összefüggésben – a magyar hadtörténelem szemléletét máig meglehetősen fragmentált történelemkép jellemzi.

Vannak a dicső/haladó, büszkeségre okot adó események, amilyen például Eger vagy Szigetvár védelme, Bocskai felkelése, Bethlen és I. Rákóczi György hadjáratai, Zrínyi Miklós téli hadjárata, a Rákóczi-szabadságharc vagy 1848–1849, újabban 1956; s vannak azok, amelyek katonai szempontból legfeljebb bravúrként, de nem büszkeségre okot adó tényként vagy főleg nem a nemzeti tudatba integrálandó elemként jelennek meg.

Amióta az ország 1526-ban elveszítette a függetlenségét, történelmünket a folyamatos megszakítottság (vagy a megszakítottság folyamatossága) jellemzi. Nemcsak a magyar államtest szakadt darabokra közel kétszáz évre (hiszen a mátyási ország területének nagyjából teljes felszabadítására csak 1718-ban került sor), hanem a magyar állam is részekre szakadt: 1526–1711 között, 185 éven át szinte folyamatosan két magyar állam létezett egymás mellett (és gyakran egymás ellenében). E 185 év nagy része nemcsak a Habsburg–oszmán küzdelmek időszaka volt, hanem a török háborúkkal szinte megegyező időtartamban, azokkal együtt vagy azoktól elkülönülve, a magyar polgárháborúk időszaka is.

Így alakulhatott ki kétféle történeti-hadtörténeti hagyomány Magyarországon, amelyben az egyik oldalon hőseink lettek a végvári kapitányok és az erdélyi fejedelmek, a végvári vitézek és a hajdúk, ugyanakkor a pontosan nem definiált transzcendens magyar érdekek ellenségei lettek a Báthori István ellen támadó Bekes Gáspár, a Bethlen Gábor ellen küzdő Homonnai és Esterházy, az I. Rákóczi György ellen harcoló Wesselényi Ferenc. (A költő-hadvezérhez királyhű Zrínyiek e szempontból némi problémát jelentettek.) Hős lett a törökkel lepaktálni szándékozó Zrínyi Péter és Frangepán Ferenc, az országot „sikeresen” négy részre szakító Thököly Imre (a kora újkori magyar történelem talán legkártékonyabb alakja), az 1704 után délibábokat kergető II. Rákóczi Ferenc, de áruló lett a totális vereségből tartós kompromisszumot „kihozó” Károlyi Sándor, nem is beszélve a másik oldalon vitézkedő Pálffy Jánosról vagy Ebergényi Lászlóról. Büszkékké lehettünk a második vonalbeli francia tábornok Bercsényi Lászlóra vagy a katonai kalandorból amerikai szabadsághőssé avanzsáló Kovács Mihályra, de nem illett emlegetni a császár(né)/király(nő) oldalán vitézkedő Hadik Andrást, Nádasdy Ferencet, Kray Pált, Mecséry Dánielt, Alvinczy Józsefet vagy Simonyi Józsefet.

1848–1849 e szempontból ritka kivétel, ideális képlet volt. A honvédsereg egyszerre képviselte a nemzet, a haza, a függetlenség, a demokrácia, a haladás eszményeit. A szabadságharc polgárháború is volt, de ezt a polgárháborút nem a magyar etnikum különböző politikai meggyőződésű táborai vívták egymással, hanem az ország magyar etnikuma vívta az ország más nyelvű lakosságának egy része (szerbek, horvátok, erdélyi románok és szászok) ellen; amely küzdelemben a magyar nemzet szövetségese volt a szlovákok és németek többsége s a magyarországi románok nagy része is; s amely harcban a magyarság ellen támadó társnemzetek egyben az ország önállósága ellen törő cs. kir. (s később az orosz) hadsereg szövetségesei voltak. A cs. kir. hadsereg Magyarországon állomásozó magyar és szlovák legénységű ezredei a honvédsereg oldalára álltak, s noha a túloldalon szolgáló egységekben is voltak magyar nemzetiségű tisztek és legénységi állományú személyek, számuk elenyésző volt a honvédsereg oldalán harcolókéhoz képest.

1849 után megint két „magyar” hadsereg létezett. A magyarországi katonaköteles korosztályok tagjai természetesen a birodalmi, nemzetek feletti haderőbe, a cs. kir. hadseregbe kerültek – így voltak etnikailag magyar ezredek, de a hadseregnek nem volt magyar jellege. Ugyanakkor a szabadságharc után, majd az 1850–1860-as években emigráltak soraiból 1859-ben és 1860-ban is létrejött egy-egy magyar légio Itáliában, 1866-ban pedig Poroszországban, de ezek mindegyike csupán az olasz, illetve a porosz haderő segédcapata volt. A magyarok tömegei a cs. kir. hadseregben szolgáltak, ugyanakkor a magyar függetlenség eszméjét mégis az itáliai és poroszországi pár ezer önkéntes képviselte.

A kiegyezést követően a két képlet egymás mellett élt. Fennmaradt és meghatározó volt a cs. kir., majd cs. és kir. hadsereg; ugyanakkor létrejött a Magyar Királyi Honvédség és az önálló honvédelmi minisztérium. A honvédségnek nemcsak az egyenruhája emlékeztetett 1848–1849-es elődjére, hanem első vezetőinek jelentős része törzs- vagy főtisztként harcolt 1848–1849-ben a magyar oldalon. De 1848-as örökség volt a hadkerületi

rendszer is, amely feltűnően emlékeztet az 1848–1849-es hadmegyei rendszerre.

A két, 1848–1849-ben egymásnak feszülő haderő 1868-at követően jól kooperált, s nem a cs. és kir., illetve a honvédsapatok vitéségén és harctéri teljesítményén múlt, hogy az I. világháborúban a Monarchia katasztrofális vereséget szenvedett. Az 1918 őszen függetlenné váló Magyarország honvédelmi politikáját a kapkodás jellemezte, a Népköztársaságot felváltó 1919-es Tanácsköztársaság politikáját pedig a múlttal való gyökeres szakítás. Ugyanakkor, saját fennmaradása érdekében mégis kénytelen volt honvédő jellegű háborút folytatni a románok és a csehek

ellen, s e harcban nem nélkülözhetette a „közös” és honvédtisztek szakértelmét.

Az 1919–1920-ban létrejövő ellenforradalmi rendszer a kétféle, függetlenségi és birodalmi, a „közös” és a honvéd hagyományok, az 1848-as és az 1867-es örökség integrációjára törekedett. Az újonnan létrejött ezredek hagyományaikban egyszerre nyúltak vissza a cs. és kir., illetve a honvéd alakulatok történetéhez, s az országban egymás után emelkedtek a „Nagy Háború” közös és honvéd alakulatainak emlékművei. Az alakulatok névadói között egyaránt megtalálhatók a középkor jeles magyar uralkodói és hadvezérei, a XVI–XVIII. századi török- és Habsburg-ellenes küzdelmek magyar vezérei, a Habsburg-korszak uralkodói és katonái vagy az 1848–1849. évi szabadságharc kiemelkedő katonái.

1945 után újabb váltás következett. A hagyományokból nemkívánatosá vált a birodalmi, az 1867-es örökség, ugyanakkor hangsúlyossá vált a függetlenségi elem. Másfelől volt persze egy komoly dilemma is: lehet-e használni a demokratikus államrend védelmében létrehozott hadsereg megszervezésénél egy olyan tisztikart, amely egy „antidemokratikus” államban szocializálódott? 1948-ig úgy tűnt, hogy lehet, azaz, hogy a Magyar Királyi Honvédség tisztikarának szaktudását a demokratikus Magyar Köztársaság honvédsége is használni tudja, és használni fogja.

1948 után aztán gyökeres változás következett be. A kizárólagos hatalomra törő kommunisták előbb magát

a magyar demokráciát számolták fel, majd leszámoltak a magyar demokrácia szolgálatát vállaló volt „horthysta” tisztikarral is. A köztársaságból népköztársaság, a demokráciából népi demokrácia, a Honvédségből Néphadsereg lett. A katonai hagyományokban némileg visszaszorult a nemzeti-függetlenségi, erősödött az osztályharcos, illetve az internacionalista (vulgo: szovjet birodalmi) elem. Mindez azzal a paradoxonnal párosulva, hogy az ország 1990-ig katonailag megszállt, szuverenitásában erősen korlátozott állam volt, s a magyar honvédség, majd a Néphadsereg is lényegében csatlós hadsereg volt, amelynek alkalmazására a magyar politikai vezetés még annyi hatást sem gyakorolhatott, mint 1848 előtt vagy 1867 után. A politikai közbeszédben folyamatosan csatlós hadseregeként emlegetett, második világháborús Magyar Királyi Honvédség 1944. október 15-ig nagyobb önállósággal bírt, mint az állítólag függetlenségünkön örökdő Néphadsereg.

1989–1990 után lényegében az 1945-ös dilemma ismétlődött meg: lehet-e a demokráciát védelmező haderőt építeni egy diktatúrában felnőtt és felnevelt tisztikarral? Noha a rendszerváltás/változás/változtatás történetével kapcsolatban máig is sok a bizonytalanság (s ez még néhány évtizedig bizonyosan így is marad), annyit nyugodt szívvel leszögezhetünk, hogy a Néphadsereg felső-, közép- és alsósintű vezetésében igen komoly táborra volt a változtatásnak, s hogy az átmenet azért is lehetett olyan zökkenőmentes és békés, mert a hadsereg vezetése lojális volt mind a változást előkészítő Németh-, mind pedig a szabadon választott Antall-kormányhoz.

Ugyanakkor azt is kimondhatjuk, hogy a rendszerváltás óta gyakorlatilag egyetlen kormánynak sem volt igazán karakteres honvédelmi politikája. A kormányok testületként tisztában voltak azzal, hogy mit gondolnak Magyarország biztonságpolitikájának kívánatos irányáról (kilépés a Varsói Szerződésből, belépés a NATO-ba, együttműködés a szövetségesekkel, a szövetségi rendszer térségbeli bővítése); de arról, hogy mit akarnak kezdeni magával a hadsereggel, mint szervezettel, meglehetősen homályos elképzeléseik voltak, ha voltak. Ha végigtekintünk azon a rengeteg szervezeti változáson, amelyeken a Magyar Honvédség 1990 óta átment, s azon az iszonyatos szakember-vesztésen, amely a hadsereget az állandó létszámcsökkentések és átszervezések következtében érte, aligha kell komolyabban megindokolnunk ezt a megállapítást.

A hagyományok tekintetében persze vigasztalóbb a kép. Az új Honvédség úgy vallhatja magát az 1100 éves magyar katonai hagyományok, a három évszázada fennálló állandó hadsereg örökösének, hogy eközben kétségbevonhatatlan demokratikus elkötelezettsége.

Természetesen vannak ennek az örökségnek olyan elemei, amelyek 1989–1990 óta talán nagyobb hangsúlyt kaptak és kapnak, mint korábban; elég, ha a két világháború közötti Magyar Királyi Honvédségre gondolunk. S azt is tudjuk, hogy a közvéleménynek van olyan része, amelyet történeti vagy politikai okokból ennek a hagyománynak az ápolása irritál. Ugyanakkor érdemes tudatosítani, hogy amiként nincs két Magyarország, úgy magyar történelemből és magyar hadtörténelemből is csak egy van. És nem szerencsés, ha ennek a hadtörténelemnek két hagyománya van; illet ugyanis csak a történelmi tények megerősökölésével lehet létrehozni.

Hogy csak az állandó hadsereg koráról beszéljünk: a magyar katonai hagyománynak ugyanúgy részesei a törökellenes visszafoglaló háborúk magyar ezredei, mint Rákóczi kuruc csapatai; ugyanúgy ide tartoznak a cs. kir. hadseregnek az 1740–1789 közötti dinasztikus, az 1792–1815 közötti francia, az 1859-es olasz és az 1866-os porosz és olasz háborúkban harcoló magyar tábornokai és közvétezei, mint a francia szolgálatban álló magyar huszárok, Kovács Mihály néhány magyar katonája, a szabadságharc honvédserege, vagy a Kossuth-emigráció légionistái. Magyarország 1526–1918 között egy birodalom sajátos jogállású alkotóeleme volt, hol több, hol kevesebb szuverenitással. Önmagunkat csonkítjuk meg, ha csak azokat a periódusokat tekintjük a magyar hadtörténeti hagyomány részének, amelyekben valamilyen önálló magyar haderő működött, s megfeledezünk azon katonák százezreiről, akik huszárként vagy bakaként a fekete-sárga ezredzászló alatt ontották a vérüket. Mondhatjuk persze, hogy ezek dinasztikus háborúk voltak, amelyeknek semmi közük nem volt a magyarság érdekeihez: mindez azonban azt feltételezi, hogy volt valami olyan transzcendens magyar érdek, amelyet valamely másik háborúzó fél oldalán jobban lehetett volna képviselni. Tudomásul kell vennünk, hogy a Habsburg-birodalom szabadította meg Magyarországot az európai fejlődés legkomolyabb akadályát jelentő török megszállástól, s hogy 1789-ig az Oszmán Birodalom folyamatos fenyegetést jelentett a magyar állam területeire. A francia háborúk pedig nem csupán a haladás és maradás konfliktusaként, hanem az európai hegemoniára törekvő Franciaország és az európai egyensúlyt helyreállítani próbáló nagyhatalmak konfliktusaként is leírhatók. A cs. kir. hadsereg magyar ezredei, a magyar nemesi felkelés nem csupán a birodalom (és benne a Magyar Királyság) korszerűtlen berendezkedését védtek ezekben a háborúkban, hanem az országnak azt a korlátozott szuverenitását is, amit a Habsburg-birodalmon belül élvezett.

Ha a hadsereget önálló léttel és értelemmel felruházott szervezetnek tekintjük, megállapítható, hogy egy hadseregnek három fő feladata és rendeltetése van:

– a mindenkori politikai vezetés akaratának, az általa megszabott feladatoknak a teljesítése

– a hon védelme

– a szövetségi kötelezettségek teljesítése.

E három feladat között a hangsúlyok változhatnak, az egyik felerősödhet, a másik háttérbe szorulhat. Ha a magyar hadtörténelmet, a magyar haderő történetét e szempontból tekintjük, talán szakíthatunk azzal a fragmentizált történetszemlélettel, amely máig kísért. S talán meglátjuk a pozitívumokat azoknak a hadseregeknek a történetében is, amelyekben eddig nem találunk ilyeneket. S talán megfogalmazható néhány olyan tanulság is, amely a hadtörténelmet gyanakvással szemlélők számára is elfogadható.

Az első: a hadseregek, még az abszolutisztikus államok haderőinek is volt és van szocializációs – nevelő – oktató funkciójuk. A modern hadseregekben az előrejutás egyik feltétele a személyes vitézségen kívül például az írni-olvasni tudás volt, s több százezren a hadseregen belül sajátították el ezt a tudást. De volt/van némi társadalmi kiegyenlítő és mobilizációs szerepe is: nem véletlen, hogy annyi alacsony sorból magasra emelkedett katonáról olvashatunk a történelemkönyvekben. A hadseregben ugyanis – főleg háborús helyzetekben – legalább annyira számítanak a személyes képességek, mint a társadalmi helyzet vagy a kapcsolatrendszer. Ily módon a hadsereg mindig egy kicsit „demokratikusabb”, mint az az állam, amelyet szolgál.

A második: a hadsereg szükségessége leginkább akkor látszik, amikor nincs. Az 1918–1919. évi tragédiát, s az azt „beteljesítő” trianoni békét többek között az ebbe ilyen súlyossá, hogy a magyar állam képtelen volt megvédeni önmagát az idegen intervenciótól. Ahogy 1848-ban szinte hónapok alatt lehetett szinte a semmiből hadsereget teremteni, úgy 1918-ban szinte hónapok alatt lett a létező haderőből szinte semmi. Kétségtelen, hogy Magyarország geopolitikai helyzete más volt, mint Törökországé, s olyan katonai bravúrra, mint amilyent a Kemál vezette török haderő produkált, a magyar haderő aligha lett volna képes. De némileg komolyabb katonai

teljesítmény esetén talán néhány tucat kilométerrel odébb húzták volna meg a határokat, s talán a magyar etnikum vesztesége kisebb lett volna, mint amilyen lett.

A harmadik: a szövetségesi hűség kétségkívül érték, de nem önmagáért való érték. Lehet borongani azon, hogy a román politikusok mennyire álnokok és megbízhatatlanok, s lehet ebből nemzetkarakterológiai következtetéseket levonni; de ettől még tény marad: a román politikai elit 1944 nyarán érettebben reagált a katonai helyzetre, mint Horthy Miklós, s a román kiugrás profizmusával szemben csak szégyenkezni lehet a magyar kiugrási kísérlet szánalmasságán.

Ekkor derült ki, hogy a Magyar Királyi

Honvédség felső vezetésében kétfajta katona létezett: olyan, aki nem tudta átugrani a saját árnyékát (bár jó lett volna, ha megteszi); s olyan, aki átugrotta (s bár ne tette volna); azaz azok, akik a régi szövetséges érdekeit választották a magyar állam érdekei helyett.

Felvetődik a kérdés: vannak-e időtől független katonai értékek? Jómagam úgy vélem, a katonai teljesítmény, a hadvezéri tehetség, a bajtársiasság, az önfeláldozás olyan örökérvényű katonai erények, amelyek minden háború minden résztvevőjében becsülendők. A katonai értékek, a katonai teljesítmény elismerése nem jelenti azt, hogy az adott katonai konfliktusban résztvevő állam politikai és katonai céljaival azonosulnánk, vagy ezeket legitimálnánk.

Ha a modern kori, 1848 utáni magyar hadtörténelem nagy csomópontjait nézzük, 1848–1849-ben, mint ahogy erről már szóltunk, viszonylag egyértelmű a kép (legalább is a hazai történetírásban). A honvédsereg máig vállalható politikai célokért szállt szembe a kontinens két nagyhatalmával, s katonai teljesítményének szerepe volt abban, hogy 1867-ben Ausztria kénytelen volt kiegyezni Magyarországgal.

A boszniai okkupáció 1878-ban az Osztrák–Magyar Monarchia egyetlen igazán nagyszabású katonai konfliktusa volt az 1867–1914 közötti „békeidőben”. A közös és a honvéd haderő kétségkívül megszálló haderőként érkezett, de egyrészt egy másik megszálló had-

erőt váltott fel, másrészt, az akcióra „összeurópai” felhatalmazással rendelkezett.

Az 1914–1918-as háborúban Magyarországnak nem voltak sajátos pozitív céljai. A Monarchia részint a délszláv integráció folyamatát akarta megakadályozni, részint Oroszország előnyomulásának kívánt gátat vetni. A délszláv egység akadályozása távolról nézve kétségteljesen nem volt szép dolog, közelebbről nézve viszont a délvidéki területek elszakítását jelentette, azaz, a preventív háború e tekintetben honvédő háború volt, akárcsak az orosz, majd 1916-tól a román támadás elleni védekezés. A Monarchia s benne Magyarország a területi állományát védte, azaz a háborúnak – legalábbis Magyarország esetében – volt egy erőteljes honvédő karaktere – függetlenül a Monarchia hadicéljaitól.

Ugyanezt mondatjuk el a Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének 1919 évi hadműveleteiről. Az északi hadjárat, majd a sikertelen tiszai offenzíva egyaránt honvédő célokat, az etnikai törzsterület biztosítását szolgálta – függetlenül a tanácskormány politikai szándékaitól.

Jóval nehezebb kérdés az 1941–1945 közötti magyar háborús teljesítmény megítélése. A történelem egyetlen időszaka sem diabolizálható, így a II. világháború sem. E háború kétségteljesen egyike volt az emberiség legszörnyűbb háborúinak, de nem kérhetjük számon jelenkori tudásunkat a résztvevőktől. A magyar politikusok mentességére elmondható, hogy Magyarországnak 1920 óta volt egy olyan súlyos sérelme, amelynek békés úton történő rendezésére 1938-ig nem volt esélye. A politikusok természetesen békés revíziót szerettek volna, lehetőleg a nyugati nagyhatalmak közvetítése és garanciája mellett – ám erre ezek semmifajta hajlandóságot nem mutattak. A nagyhatalmak közül két olyan volt, amely nyíltan a versailles-i békerendszer revíziójára törekedett: a náci Németország és a bolsevik Szovjetunió. Ezek közül a magyar politika – érthető ideológiai okokból – elsősorban Németország partnerségére számított, és számíthatott is. S miután a nyugati nagyhatalmak nem állították meg Hitlert sem az Anschluss, sem Csehszlovákia szétverése során, a magyar politikusok többsége joggal gondolhatta úgy, hogy a nyugati nagyhatalmak a térséget leírták, s azt Németország érdekszférájának tekintik.

A két bécsi döntés 1938-ban és 1940-ben a trianoni magyar sérelmek egy részét orvosolta; más kérdés, hogy egyikükhöz sem kapcsolódott olyan széles körű nemzetközi garancia, mint amilyen az 1920. évi békerendszert jellemezte. A Jugoszlávia elleni 1941 tavaszi katonai fellépés már egyértelmű állásfoglalást jelentett, de aligha volt olyan magyar politikus, aki meg merészelte volna kockáztatni, hogy a felbomló délszláv államalakulat magyarlakta területeinek visszafoglalását megakadályozza.

Lehet vitatkozni azon, hogy célszerű volt-e belépni Hitler oldalán a Szovjetunió elleni háborúba (nem volt az), de tagadhatatlan tény, hogy a sztálini Szovjetunió semmivel sem tűnt kevésbé zsarnoki rendszernek, mint a náci Németország, s mai ismereteink alapján világos, hogy legalább annyi szenvedést hozott az emberiségre, s legalább annyi ember pusztulását okozta, mint a III. Birodalom. A magyar társadalomnak a bolsevizmusról már voltak közvetlen emlékei 1919-ből – s ezek egyáltalán nem voltak kellemesek. A szovjet bolsevizmusról pedig a harmincas években meglehetősen komoly hírszerzői anyaghoz juthattak. Lengyelország és a balti államok sorsa is azt erősíthette meg, hogy a Szovjetunió veszélyt jelent a térségre, s a katyni mészárlás tényének napvilágra kerülése ugyancsak ezt a veszélyeztettségérzést erősítette. Emellett Hitler többször is érzékeltette a magyar politikusokkal, hogy a két bécsi döntés következtében, illetve a Jugoszlávia elleni hadjárat során visszaszerzett területek megtartására Magyarország csak akkor számíthat, ha minél nagyobb mértékben teljesíti Németország igényeit; ez esetben viszont további területgyarapodásra is van lehetősége.

Mindezek a tényezők együttesen magyarázzák, hogy Magyarország miért lépett be 1941. június végén a Szovjetunió elleni háborúba, s miért tett eleget – bár gyakran vonakodva – az újabb és újabb német igényeknek – ugyanúgy, mint „rivális szövetségesei”, az állami létét Hitler kegyének köszönő Szlovákia vagy a Szovjetunióval szemben területi igényekkel is fellépő Románia. Magyarország II. világháborús részvételével végül is nem az volt a „baj”, hogy az ország belépett ebbe a háborúba (hiszen a kimaradásra ebben a térségben és ebben a geopolitikai helyzetben nemigen volt esélye), hanem az, hogy nem sikerült időben elhagynia vesztesre álló s 1944. március 19-től immáron megszállóvá vált szövetségését. Ez azonban nem csupán a katonák, hanem legalább annyira a politikusok felelőssége volt.

S főképp nem azoknak a katonáknak a felelőssége, akiket 1941 nyarától kezdve kiküldtek a szovjet hadszíntérre. A Don-kanyarban harcolók hősiességét és bajtársiasságát nem kell külön kiemelnünk, az elmúlt harminc évben az ott történtek kellő nyilvánosságot kaptak. A történelem (vagy a történetírás) ítélete szerint nem jó ügyért ontották a vérüket. Ám szubjektív szándékaikat tekintve nem a náci Németország győzelméért, hanem a magyar revíziós eredmények megtartásáért harcoltak. E katonák többsége ember maradt az embertelenségben, s tudjuk, hogy az 1944. évi lengyelországi harcokban a magyar katonák gyakran léptek kapcsolatba a lengyel ellenállókkal, s amennyire lehetett, még segítették is őket. Mindez természetesen nem menti például a zsidó

munkaszolgálatosok megkínzóit és gyilkosait, ám például a 2. magyar hadsereg egészének erkölcsi arculatát nem ez a néhány tucat magából kivetkőzött vadállat, hanem a bajtársaikat válságos helyzetben menteni igyekvő katonák ezrei határozták meg.

1944 nyarától mindez egy újabb szemponttal, a honvédelemével is gyarapodott. Amint a szovjet, majd az oldalára átálló román haderő elérte a magyar határokat, a katonák joggal érezték úgy, hogy a szülőföldjüket, a hazájukat védik. A dolog paradoxona (vagy abszurditása) abban rejlett, hogy a haza szuverenitása ekkor már közel fél éve elveszett – éppen a Szovjetunió ellen harcoló szövetséges „jóvoltából”. És hát a szovjet megszállás korántsem volt nyugati mércékkel mérhető. Nem véletlen, hogy a magyar lakosság (főleg a paraszti népesség) jelentős részében negyven év kevés volt ahhoz, hogy felszabadulásnak lássa és mondja 1944–1945-öt. Az ő emlékeikben a német és az orosz hadsereg között szinte nem volt különbség; ha igen, akkor inkább a németek javára. A paradoxont a sikeres kiugrás mérsékelhette volna – miután azonban ez nem sikerült, igen nehéz volt jó döntést hozni. A tömeges átlálás vagy a fegyverletétel határozott politikai akarat és parancs nélkül csak elméleti lehetőség volt. (És Katyń példája nyilván továbbra is hatott.) Így maradt a vesztes oldalon végrehajtott „fölsőleges” hőstettek sora – amelyek azonban ettől még hőstettek maradtak.

A magyar hadsereg két utolsó próbatétele az 1956-os forradalomhoz és szabadságharchoz, illetve az 1968-as csehszlovákiai intervencióhoz kapcsolódott. 1956-ban a forradalom kitörése után a Néphadsereg – a politikai vezetés szétesését követően – néhány egységet leszámítva nem kelt a kommunista diktatúra védelmére; a második szovjet intervenció után viszont – vezetés hiányában – szintén néhány egységet leszámítva nem szállt szembe a túlerőben lévő intervenciós hadsereggel. A hadsereg „általános” magatartása talán nem felelt meg az időtlen hősiesség követelményeinek, ugyanakkor mindkét esetben némi ösztönös ésszerűség jellemezte. A forradalom kezdetén a Néphadsereg egyértelmű fellépése talán elfojthatta volna a mozgalmat – de a katonák nem voltak meggyőződve arról, hogy jó

ügy érdekében győznének-e? Az intervenció után a katonák többsége valószínűleg jó ügynek tartotta azt, amiért harcolnia kellett volna – de (joggal) nem volt meggyőződve arról, hogy a harcban győzhet-e?

1968-ban a Magyar Néphadsereg részint kénytelenségből, részint – talán – az éppen beindult gazdasági reformok fenntartása érde-

kében együtt vonult a Varsói Szerződés más tagállamainak haderejével együtt a csehekkel reformokkal kísérletező Csehszlovákia megszállására. A nem egyenrangú szövetségesek örök sorsa volt ez, a perzsa birodalom fennállása óta. Büszkének nem lehetünk rá, de a katonáknak nincs miatta miért szégyenkezniük.

A hadsereg, mint hierarchikus szervezet léte, kétségkívül főképp a parancsok teljesítésén alapul. Voltak, vannak és lesznek rossz parancsok – ezekért a parancskiadók viselik az objektív, adott esetben a történelmi felelősséget. Voltak, vannak és lesznek bűnös parancsok – ezekért a parancskiadón kívül a parancsteljesítő is felelősséget visel. De azért, mert egy hadsereg egyes vezetői rossz vagy bűnös parancsokat adtak ki vagy teljesítettek, nem jelenti azt, hogy e parancsokért a hadsereg egésze felelős vagy bűnös. Nem kell egy hadsereg minden haditettének emlékművet állítani, de emlékezni kell és illik rá.

Vegyük a nagy nemzetek példáját. Franciaország vagy Nagy-Britannia meghatározó politikusai között ma aligha akad olyan, aki büszke lenne a gyarmati háborúkra; az Egyesült Államokban sem a politikai bölcsesség mintapéldájaként emlékeznek a vietnami háborúra. Ám ez nem jelenti azt, hogy e nemzetek hadtörténeti múzeumaiban vagy emlékhelyein ne emlékeznének meg azon katonák százazreiről, akik e háborúkban ontották a vérüket. A francia forradalom tábornokai attól még a francia nemzet hősei, hogy az őket kinevező Konvent biztosai koncentrációs táborokat állítottak fel Vendée-ban és Bretagne-ban, s az elsők között valószínűleg meg az etnikai tisztogatással összekötött erőszakos asszimilációt a kontinensen. Robert E. Lee-t, Thomas Jonathan Jacksont, J. E. B. Stuartot, a Déli Konföderáció hadvezéreit az Egyesült Államokban máig is kiváló katonáknak tartják,

szobraik tucatjai díszítik a köz- és csatatereket. Pedig az a *politikai* ügy, amelyért harcoltak, jó egy évszázada az Egyesült Államokban sem szalonképes. Kemál Atatürk történeti nagyságát senki nem vonja kétségbe azért, mert az ő ténykedésének időszakában mészárolták le a törökországi örmény lakosság százazreit (egy adatok szerint másfélmillió embert). S alighanem egy virtuális orosz hősi arcképcsarnokból sem emelnének ki egyetlen tábornokot sem azért, mert a Nagy Honvédő Háborún kívül Lengyelország, Finnország és a balti államok vagy 1956-ban Magyarország letiprásában is részt vett. Egy mérce természetesen van, ami a hőst elválasztja a gyilkostól, a katonát a terroristától: az, hogy ellenfele a másik katona, a másik hadsereg, s ne a polgári lakosság legyen.

De térjünk vissza Pákozdhöz: milyen szerepe lehet egy központi, Pákozdon lévő katonai emlékhelynek a honvédelmi tudat (ki)alakításában?

Először talán azt érdemes leszögezni, hogy a „látható” folytonosság a modern kori magyar hadseregek történetében 1848-ban veszi kezdetét. A honvédsereg az önálló, majd független magyar állam hadereje volt, amely épített a cs. kir. haderő magyar alakulataira és tisztikarára. Sikeres haderő volt, olyan modell, amely működőképesnek bizonyult. Hogy csak egyetlen példát említsünk: a magyar tűzérség rövid idő alatt olyan rutint tett szert, hogy mind az osztrákok, mind az oroszok meg voltak arról győződve: a honvédseregnek francia tűzérei vannak. Egyrészt a tábori ütegekben kettővel több (hat helyett nyolc) löveget vontak össze, mint a császári hadseregben szokás volt, másrészt az ellenséges ütegek hatályos lőtávolságán belülről, mintegy az ellenség közvetlen közeléből tüzeltek. (1849 júliusában Franz Hauslab altábornagy, a cs. kir. tűzérség vezetője javasolta I. Ferenc Józsefnek a nyolclöveges tábori ütegek rendszeresítését, ami 1850-ben meg is történt. Azaz, még a győztes is kénytelen volt tanulni a legyőzöttől.

A negyvennyolcas honvédtisztek egy része 1868 után a Magyar Királyi Honvédségben jutott szerephez, de volt közöttük olyan, akik egészen a tábornoki rangig felvitték a Monarchia haderejében. Az 1919-es Vörös Hadsereg, a Nemzeti Hadsereg, majd az újabb Magyar Királyi Honvédség tisztikarának jelentős része részint ebből az 1868-as Magyar Királyi Honvédségből, részint a közös hadseregből rekrutálódott; s 1945 után egy ideig – legalább 1949-ig – volt némi személyi folytonosság a régi és az új Honvédség, majd a Néphadsereg között is; ez utóbbi tiszti állománya pedig a rendszerváltást követően az ismét Honvédségnek nevezett hadseregben szolgált tovább. Közös emlékhelyük joggal mutathatja azt, hogy a magyar hadseregnek a törések és válságok ellenére 1848 óta folyamatos (és némileg jogfolytonos) a története.

Másodszor: az emlékhely megmutathatja azt, hogy a hadsereg milyen sok szállal kapcsolódik a civil társadalomhoz, azaz, hogy a honvédelem nem csupán a profi katonák, hanem az egész nemzet ügye.

Harmadszor: az emlékhely megmutathatja azt, hogy egy hadsereg teljesítményében mi a katonák, és mi a politikusok felelőssége; hogy jó politikával jó haderőt lehet létrehozni, de az elhibázott politikát a legkiválóbb katonai teljesítmény sem tudja ellensúlyozni.

Negyedszer: az emlékhely révén oldható a katonasággal, a hadsereggel szembeni, a vulgáris pacifizmusból eredő ellenérzés vagy ellenszenv. Talán azt is érzékelteni lehet, hogy a parttalanná váló egyéni szabadságjogok is veszélyt jelenthetnek egy közösség érdekeire, nem csupán a diktatórikus államberendezkedés.

Ötödször: miután az emlékhely nem 1956-tal, 1968-cal vagy 1990-nel záródna, hanem a békefenntartó és -teremtő misszióknak is emléket állítana, ezáltal érzékelteni lehetne, hogy – kicsit fennköltén szólva – a történelemnek nincs vége; hogy egy ország biztonságpolitikája akkor hozhat valóban biztonságot, ha az állandóság mellett a változásokra is figyel.

Utóirat – negyvennyolcas emlékpark, ahogy én képelem

Talán megbocsát a tisztelt olvasó, ha mindezek után egy Pákozdon létesítendő emlékpark még egy adottságára felhívom a figyelmet. 1848–1849-re a helyszínen, az obeliszken, a múzeumon kívül immáron az aradi vértanúk frissen felállított kopjafái is emlékeztetnek. Ez utóbbinak részint örülök, hiszen az aradi vértanúk (mint minden jelképes közösség) többet jelentenek annál a tizenhárom katonánál, akikkel 1849. október 6-án a kivégzőosztag vagy a hóhér végzett; részint viszont vannak bizonyos szakmai fenntartásaim is.

A tizenhármak során végigtekintve, azt látjuk, hogy közöttük összesen három olyan tábornok volt, aki személyesen is kötődött a helyszínhez: *Schweidel József*, ekkor a 4. (Sándor) huszárezred őrnagya és a sukorói táborban lévő századok parancsnoka, valamint *Ernst Poelt Ritter von Poeltenberg*, magyarosan *Poeltenberg Ernő* (1807–1849) lovag, ennek az ezrednek a lovassági századosa. Hozzáteendő, hogy Schweidelről tudjuk, ő vezette előre néhány huszáriját az ellenséges állás felderítésére, Poeltenberg esetében viszont még az sem biztos, hogy századával az arcvonalban, vagy a Velencénél álló tartalékban volt-e? A magyar vezérkarban ott volt *Kiss Ernő* (1799–1849), a cs. kir. 2. huszárezred ezredese, akinek azonban tényleges szerep nem

jutott; pontosabban, egyike volt a fegyverszünetet megkötő magyar küldöttség tagjainak szeptember 30-án. A másik tíz vértanúnak nincs kötődése a helyszínhez, hiszen többségük ekkor a Délvidéken szolgált, vagy még be sem lépett a honvédseregbe.

Ugyanakkor minden nehézség nélkül fel lehetne állítani másik tizenhárom (vagy több) emlékoszlopot azoknak a katonáknak és politikusoknak, akiknek a pályafutása valamilyen módon kötődik a pákozdi csata történetéhez – s van közöttük néhány olyan személy, aki az aradiakhoz hasonlóan, életét áldozta az ügyért.

Itt van mindjárt a miniszterelnök, *Batthyány Lajos gróf* (1807–1849), akinek kulcsfontosságú szerepe volt a honvédsereg megszervezésében és abban, hogy a magyar tisztikar szeptember 28-án a sukorói haditanácson az ellenállás mellett döntött. Megérdemelne egy emlékoszlopot – végre megyéjén, Zalán kívül is – *Csány László* (1790–1849), a drávai, majd dunántúli hadsereg kormánybiztosa, később Erdély teljhatalmú országos biztosa, majd a Szemere-kormány közlekedés- és közmunkaügyi minisztere, akit 1849. október 10-én, Batthyány után négy nappal végeztek ki Pesten. Egy félüteg parancsnokaként vett részt a horvát centrum támadásának visszaverésében *Gruber Fülöp* (1819/1820–1849) hadnagy, később százados, aki Lipótvár tüzérparancsnokaként az erőd feladása ellen szavazott, s ezért Haynau 1849. június 5-én Pozsonyban felakasztatta. S van egy aradi vértanú is, *Kazinczy Lajos* (1820–1849), aki a csata idején Ivánka Imre őrnagy segédtsíjtje volt, később pedig a honvéd utászkar megszervezésével érdemelte ki az őrnagyi rangot, majd alezredesként dandár-, később ezredesként hadosztályparancsnok volt a honvédseregben; 1849. október 25-én Aradon végezték ki, s ő volt az 1849. évi megtorlás utolsó áldozata.

De nemcsak a kivégzőosztag és a hóhér áldozatai érdemlik meg az emlékezést. Megérdemelne egy emlékoszlopot *Móga János* (1785–1861) altábornagy, a magyar fővezér is, aki szeptember 21-én vette át a hadsereg parancsnokságát, s egészen október 31-éig, a schwechati csatát követő napig vezette azt. Betegsége miatt nyugalmaztatta magát, s a cs. kir. hadbíróság öt év várfogságra ítélte. És ne feledkezzünk meg *Móga vejéről*, *Lázár György* (1807–1861) grófról, ekkor az 1. honvédzászlóalj alezredesi rangú parancsnokáról sem, aki a centrumban személyesen végzett felderítést. Ő is röviddel Pákozdtól lett ezredes, október 30-án vezérőrnagy, a feldunai hadsereg dandár-, majd tartalék hadosztályának parancsnoka. Noha 1849. január elején elhagyta a honvédsereget, a cs. kir. hadbíróság tíz év várfogságra ítélte, s 1850-ben amnesztiával szabadult.

A magyar jobbszárny parancsnoka, *Milpökh József* (1798–?), cs. kir. ezredes szintén megállta a helyét; őt 1848. október 18-án nyugalmazták. Ennek köszönhetően megúszta a hadbíróságot, ellentétben a magyar centrumot vezénylő *Franz Holtsche* (1777–1864?) cs. kir. vezérőrnaggyal, akit csak 1848. október 25-én nyugalmaztak. A cs. kir. hadbíróság ennek ellenére rangfosztásra ítélte, s csak 1862-ben rehabilitálták.

A Velencei-tó déli partján állomásozó magyar bal-szárny nem került ugyan harcba, de parancsnoka, *Répásy Mihály* (1800–1849), cs. kir. őrnagy a 6. huszárezredben, 1848. szeptember végétől az ezred ideiglenes parancsnoka, szintén megérdemelne egy emlékoszlopot. Őt október 12-én léptették elő ezredessé, a feldunai hadtest dandárparancsnokaként ott volt a schwechati csatában (ő fedezte a visszavonulást). November 1-jétől honvéd vezérőrnagyként lovassági főfelügyelő volt: az ő feladata volt az új huszárezredek szervezése és a régiék feltöltése. 1848. december 28-tól a tartalék hadtest parancsnoka, 1849. január végétől március elejéig a Középponti Mozdó Sereg, majd az ebből alakuló II. hadtest parancsnoka volt, később ismét osztályfőnökként szolgált a hadügyminisztériumban. Harctéri érdemeinél talán fontosabb volt az a szervező munka, amit a honvéd lovasság megteremtése érdekében végzett. Ő volt az egyetlen tábornok, aki „ágyban párnák közt” lelte halálát: 1849. július 29-én Szegeden kolerában hunyt el.

De megérdemelne egy emlékoszlopot a magyar vezérkari főnök, *Josef Kollmann (Kohlmann)* (1808–1889), 1848. szeptember 22-től honvéd vezérkari őrnagy, aki Pákozdtól kapta meg október 20-án az ezredesi rangot, s aki egy önálló hadosztály parancsnokaként fejezte be a szabadságharcot. Ő is emigrált, s szintén török tábornok lett.

A magyar jobbszárnyon vitézkedő parancsnokok közül is többen rászolgáltak arra, hogy emlékoszlopuk legyen Pákozdon. Ilyen *Ivánka Imre* (1818–1896) honvéd őrnagy, a dunáninnyi önkéntes mozgó nemzetőrség négy zászlóaljának parancsnoka, aki a csata folyamán egy időre horvát fogságba esett. Röviddel a csata után ezredessé léptették elő, s miután 1848. október 27-én parlamenterként Windisch-Grätznél járt, visszatérőben Jellačić határőrei elfogták. Várfogságot szenvedett. Az 1861-es országgyűlésen a dunapataji kerület képviselőjeként a Határozati Párthoz tartozott. Ugyanebben az évben röpiratot tett közzé „A magyar hadsereg, mint szervezendőnek képzelve” címmel. Haláláig valamennyi országgyűlésen képviselő volt, 1867 után tagja volt a hadügyi delegációnak.

Kulcsszerepet játszott a jobbszárnyon a horvát támadás visszaverésében *Perczel Miklós* (1812–1904) képviselő, 1848 őszén a dunántúli 3. (tolnai) önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj őrnagy, később honvéd alezredes,

majd ezredes, dandárparancsnok, illetve Pétervárad, majd Arad várparancsnoka. 1849 augusztusában emigrált, 1861–62-ben az Egyesült Államok hadseregének tábornoka volt, 1867 után tért haza.

Ugyancsak itt vitézkedett „a magyarnak angol orosz-lánnya”, *Richard Guyon* vagy *Guyon Richárd* (1813–1856), honvéd őrnagyként a dunáninneni önkéntes mozgó nemzetőrség 2. (2. pesti) zászlóaljának parancsnoka, aki november 1-jétől ezredes, dandár-, majd hadosztályparancsnok volt a feldunai hadseregben, s akinek nevéhez fűződik a branyiszközi diadal. 1849. március 8-tól honvéd vezérőrnagy rangban Komárom várparancsnoka, 1849. június végétől a IV. hadtest parancsnoka, a július 14-i kishegyesi ütközet győztese, a temesvári csata után a főszereg ideiglenes parancsnoka. Ő is emigrált, Kursid pasa néven török tábornok lett, és kitűnt a krími háborúban.

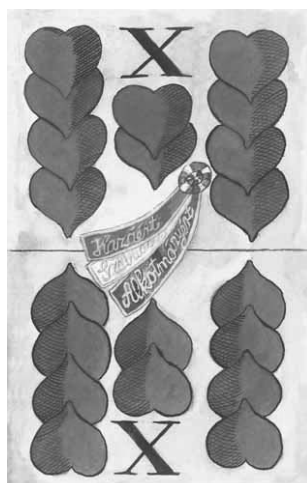
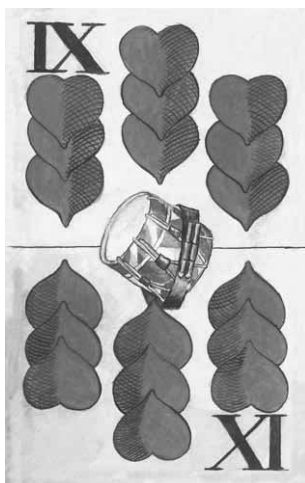
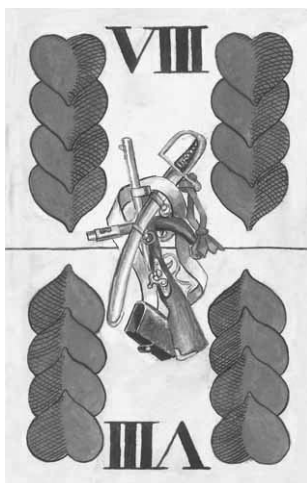
Végül ne feledkezzünk meg *Andrássy Gyula* (1823–1890) grófról, 1848–49-ben Zemplén vármegye főispánjáról sem, aki Móga parancsörtisztjeként maga vezetett egy fél (vagy egész) üteget a magyar jobbszárnyra, amelynek komoly szerep jutott a horvát támadók megállításában. Andrássy októbertől honvéd őrnagyként a zempléni önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj parancsnoka volt, részt vett a schwechati csatában, a tavaszi hadjáratban Görgei mellett volt parancsörtiszt, majd májustól honvéd ezredesi rangban a Szemere-kormány konstantinápolyi megbízottja. A szabadságharc után távollétében halálra ítélték. 1858-ban hazatért, 1867-től magyar miniszterelnök és honvédelmi miniszter, nevéhez fűződik a Magyar Királyi Honvédség felállítása, 1871–1879 között a Monarchia közös külügyminisztere. Az ő személye képezi az abszolút folytonosságot az 1848-as és az 1868-as honvédség között.

S megérdemelne egy emlékoszlopot a Pákozdnál oly kitűnően szereplő honvédtüzérség vezetője is. *Psotta Móric* (1807–1863), ekkor honvéd századosi rangban

volt a dunántúli hadsereghez küldött honvéd ütegek parancsnoka, október 19-étől őrnagyként a feldunai hadtest tüzérparancsnoka. Görgei legszorosabb munkatársai közé tartozott, 1849. január 28-án alezredessé léptették elő, március végétől a főszereg tüzérparancsnoka volt, s május 27-én megkapta ezredesi kinevezését is. Őt először halálra ítélte a hadbíróság, majd kegyelem útján várfogságra enyhítette büntetését.

Mit jelképezhetne egy ilyen emlékhely? Elsősorban azt, hogy egy ilyen meghatározó jelentőségű eseményt követően mennyi irányba ágazhattak el a résztvevők életútjai. A felsoroltak között ott vannak azok, akik a bitófáig vagy a kivégzőosztagig hűek maradtak az ügyhöz; azok, akik az utolsó (vagy az utolsó utáni) pillanatig szolgálták a szabadságharcot. De ott vannak az elbizonytalanodók, a honvédsereget októberben vagy 1849 januárjában elhagyók is. De vajon ők nem érdemlik-e meg azt, hogy az itteni teljesítményükre emlékezzünk, csupán azért, mert egy-két héttel vagy hónappal később az az út, amire a többség lépett, számukra járhatatlan volt? Gondoljunk bele, milyen fontos volt több tucat volt cs. kir. tisztből lett honvédtiszt vagy továbbra is a császár kabátját hordó szerezdi és huszártiszt számára az, hogy valódi cs. kir. generálisok vezetik őket? Hányan voltak azok, akiket ez a tényező nyugtatott meg, ez segített eldönteni számukra, hogy vállalják a magyar ügy szolgálatát?

De egy ilyen emlékhely megmutathatná azt is, hogy 1849 augusztusával vagy októberével nem zárultak be a cselekvés lehetőségei. Katonailag sem, ahogy ez a török vagy amerikai szolgálatba lépő tisztek (Guyon, Kollmann, Perczel Miklós) sorsa mutatja; és politikailag sem, ahogy ezt éppen Andrássy Gyula ragyogó karrierje bizonyítja. S van abban valami jelképes, hogy az 1868-as Magyar Királyi Honvédség születésénél két olyan személyiség is „bábáskodott”, akik már Pákozdnál bizonyítottak: Andrássy Gyula gróf és Ivánka Imre.

OLASZ SÁNDOR Ének a búzamezőkről

Móra Ferenc „kalandos” sorsú regénye(i)

A modern magyar irodalom története című nemrég megjelent könyvében Grendel Lajos meglepő módon kerek egy oldalt szán Móra Ferenc művének (1927). Fontos kijelentést tesz. „Ízig-vérig modern regénynek” nevezi, még ha nem is városi környezetben játszódik. Sehol nincs előírva, hogy a hősök csak városi figurák lehetnek. A regionalitás írója mögül előhossa a skatulyába nem préselhető szerzőt. Balladába illő sorsdráma, némi távolságtartással, de nem részvétlenséggel azonosítható flaubert-i impassibilité, a szociális feszültségek előterében emberi dráma, ökonomikus, tempós előadásmód – mind közönségesen remekmű. A kánonok mindenhatóságát kérdőjelezi meg, hogy nem kapott helyet benne.

A realista kismester képét persze maga Móra is erősítette. Soha nem lesz belőle érettségi tétel, mondta, s valami ritka szerénységgel állította, hogy ő valójában csak fűrő-faragó kismester. Hogy a realizmus mennyire kétséges lehet, azt a róla ihletett esszé író Kosztolányi is jelzi. Mintha a „valóságot festő” író egyszerűen lefénképezné kodakjával, amit lát. „De mi a valóság? Hol van ez a valóság? Átmenthető-e egyetlen gyöngye, göröngye is a művészetbe, anélkül, hogy az a göröngy belső élménye lett volna egy alkotó szellemnek, ráhelyezhető-e ez a göröngy a papírra, anélkül, hogy onnan legurulna? A valóság az írónak éppoly messze, idegen terület, mint a Tündérország vagy egy holdbéli táj. Előbb meg kell hódítania. Semmit sem lehet »leírni«, ami kívül van, és nincs bennünk.” Igaz, a halk szavú kismesterséget Kosztolányi sem hagyja ki, amikor azt írja, „nádihegedűjén” kedvesen és természetesen tud játszani. A szemléletről és módszerről azonban lényeges megállapításai vannak. Például: Móra tollán minden apróság aranyá válik. „Egy adomába belefér az egész világ.” „Markolj keveset, és fogj sokat.” Mintha saját ars poeticáját vetítené rá a szegedi múzeumigazgató írásaira. Az *Ének a búzamezőkről* tele van önreflexiók megjegyzésekkel, melyek a „szikkadt és száraz földön sóhajtó” szerző képét rakják össze. Pedig gyönyörű ünnepen, Búzaszentelő napján indul a történet, s ahogy az öreg Mátyás ül az eperfa alatt, Arany János-i világot varázsol. A keret (az elbeszélő Abbáziában) a magyar prózanyelv legszebb lapjaira emlékeztető módon érzékelteti az Adria és a Szeged környéki Homokhát (a regényben Sziromszék) kontrasztját. Bizony „fürjörptű és vadgalambmelódiájú” volt az énekes hangja.

Nagyban emlékeztet ez a kérdésgubanc a korszak jó néhány írójára. Az irodalomtörténet kedveli a sémákat, s ha talál egyet, az Isten nem szabadítja meg tőle. Krúdy csak „gordonkázik”, Márai – akármit ír – a polgári író kissé emelkedett, fölényes hangján tud megszólalni. Újságcikkeiben, tárcáiban (profli újságíróról lévén szó), ifjúsági regényeiben Móra kialakított egy természetes, élőbeszédszerű hangot, melyben az is figyelemre méltó, hogy az előző korszak dekoratív, stilizált beszédmódja után az irodalom a mindennapi nyelv felé fordul (lásd Móricz, Kosztolányi, Márai). Minden író hőse (ha nem látványosan „regisztrkeverő”) első megszólalásukkal fölismerhető. Számtalan olyan eset van, amikor – például Mándy Iván íásaiban – egy dobozból mintha ugyanazt a hangot hallanánk. Móra prózája nem sokregiszterű orgona. Ámde rendkívül veszélyes a szerzőkép és a figurák megalkotása közötti párhuzam semmibe vétele. A Móra-élet, tárcá, ifjúsági és gyermekirodalom törvényszerűen beleértődik a „felnőtt” Móra-művekbe, amely alkotások homodiegetikus elbeszélője – egy ponton túl – azonosul a valós (empirikus) szerzővel. A bajok általában itt kezdődnek. Mit jelent hát a Móra tulajdonnév? Részben megismerhető az életrajzi tények kartotékdobozzaiból. Sokkal inkább abból a gondolati, hangulati, mentalitásbeli egységből, amit ez a név az olvasónak jelent. Ezt a személyiséget belső feszültségek jellemzik. Lengyel András írja *A modern médiaszemélyiség* című tanulmányában (*Az „igazi” Móra*): „Sohase az lettem, ami lenni akartam... Sohasem azt tettem, amit akartam» (1928). Ez a feszültség sok tényező eredménye, de lényege viszonylag jól látható. Móra ún. első generációs értelmiségi volt, aki a társadalmi emelkedés során szükségképpen hasonulni kényszerült ahhoz a szociokulturális közeghez, amelybe belekerült. Ám tehetsége és művészambíciója ellentétben állott ezzel a közeggel, a vidéki középosztályi lét megannyi bornírságával, s így élethelyzete tartósan kollíziós élethelyzetként rögzült.”

Ám a belső feszültségek mellett a külsők is sokasodtak. Epikusi pályája a magyar történelem viharos éveire esik. Háború, forradalmak, az ország széthullása, új, Móra számára ellenszenves rezsim megszilárdulása. (Miközben azt is kritikusan nézi, ami 1918-19-ben kezdett kialakulni. *A festő halála* (1922) mögött mintha politikai gyilkosság körvonalazódna (Heller Ödön halála). A Móra-irodalom azonban meggyőzően érvel amellett, hogy a regény izgalma elsősorban az önmagát író regény története (Ilia Mihály, Lengyel András). *A Hannibál feltámasztása* első cenzúrázatlan kiadása csak 2004-ben jelenik meg. Pedig 1924-ben Móra már a regény vázlatát foglalja össze, de a kéziratnak a következő esztendőre nyoma vész. Supka Géza az ellenforradalmi rendszer bírálatát várta benne, s az

is lett – földézve azt a történelmi álarcosbált, melynek egyébként Kosztolányi *Édes Annájában* is remek rajzát kapjuk Vízny Kornél átalakulásaiban, szerepcseréiben. A satirikus kisregény – Szabó Dezső *Feltámadás Makucskán* című munkájához hasonlóan, annál talán még hatásosabban – a másik oldal alakváltásait is megmutatja. Ahogy a sok műveletlen, fölkapaszkodott ember előnti a közélet fórumait... A könyvecske azonban nemcsak az úri Magyarország anakronizmusait leplezi le. A kőmesterek és a vörös katonák is megkapják a magukét. A csonkítatlan kiadás 1949-ben már csak emiatt sem volt lehetséges. 1949-ben a Magyar Nemzet, 1954-ben a Délmagyarország közölte a latin szavakkal, kifejezésekkel bizony megterhelt szöveget. A teljes szöveg persze nem emiatt nem jelenhetett meg, az akkori olvasót „sérthették” volna a „vörösökre” tett megjegyzések. Noha a regény kálváriája még nem ért véget, 1956-ban elkészülhetett Szabó Ernő főszerkesztésével Fábri Zoltán elhíresült filmje, a *Hannibál tanár úr*: „...a pun háborúkat nagyon nehéz magyar nemzeti alapra helyezni” mondat talán még kapóra is jött. A cenzor fantáziája is elindult, s az eredeti szövegtől idegen mondatok bukkantak föl (miként Péter László kimutatta): „Hanem... hanem... majd a fiam. Az majd föl támasztja Ábelt. Akarom mondani Hannibált. (...) Az ő idejében majd más lesz a világ... nem akarják majd az igazság kutatásáért máglyára tenni az embereket.” Szép gondolat, csak éppen a regényből hiányzik. Az *Ének a búzamezőkről* (1927), melyből 1947-re Szóts István filmje készült, maga Rákosi Mátyás haragját váltja ki – a paraszti földhétség megnyilvánulását látva regényben és filmben. A regényt 1978-ig nem adják ki, a teljes szöveggel is csak 1994-ben. Az *Aranykoporsóval* (1932) ilyen gondok már nem voltak, noha Diocletianus, Ferenc József és Horthy korszaka között abban is összekacsintások fedezhetők föl.

Az *Ének*... ugyancsak fölfogható metanarrációs regényként. A narrátor maga is szereplővé lép elő, valójában mindvégig az ő elbeszélői dominanciáját érzékeljük. Aztán finom váltással a múzeumigazgatót, régészkedését és egyéb hasznos cselekedeteit is kívülről látjuk. A ki beszél kérdésre nem is oly könnyű válaszolni. Az elbeszélés nehézségeit sokféleképpen példázza a regény. Hogy miképpen került össze Ferenc Etellel, azt Mátyás előadásában halljuk. Mintha a narrátor(ok) mellett, mögött mindig ott volna egy másik elbeszélő, aki a sorsdráma, Rókus, Ferenc, Etel fölött jelenne meg. Nézőpontok és beszédhelyzet azonban mindig követhető, talányos rébuszok nem formálódnak.

A mű eddigi elemzői közül senki nem tagadta a pontos szerkezetet, a regényív (nem kimódolt) csomópontok köré szerveződését. Ferenc megérkezik az orosz fogságból, ott találja felesége, Piros körül a muszkát, Szpiritutót.

Piros meghal. Péterke belefullad a tóba. Megérkezik Rókus, Etel férjének első levele: hazajönne, ha nagy összeget tudnának letenni érte. Ferencel nagy dolog történik. Szerelmes lett Etelbe, megházasodnak. Etel elméje elborul, meghal. A gazdaságát folyamatosan újító Ferenc sem bírja elviselni a feszültséget, fölköti magát a körtéfára. Minden bizonyosság szerint Rókus él. Bár korváltásnak vagyunk tanúi (malom, vasút, repülőgép), a regény utolsó mondatainak tanulsága szerint „a föld mindönkit mögöszik...” Bár Mórának ez a műve korlátozott figurapánorámát mutat, az olvasó mégis úgy érzékeli, történetek torlódnak egymásra. Mintha ezek a történetek mindig társaságban hangzanának el, s ezek a mesélések – bármilyen komor felhők tornyosulnak – olykor mintha kedélyes példázatok volnának. Öreg Mátyás példázataira urak és parasztok csodájára járnak. Bölcsesség ez, ami megbont-hatatlan egységben látja a világot. Igaz, a korváltást nemigen akarja érzékelni. Szemlélet, írói módszer látványos különbsége tűnik föl, ha például elolvassuk Tatay Sándor *Ház a sziklák alatt* című elbeszélését: az idilli Balaton-felvidéki környezetben minden mozzanat tragikus színezetet kap, kezdve a púpos leány alakjával, a fogságból hazatért, két nő között vergődő férfival és kacér szeretőjével, zárva a gyilkosság döbbenetével. Móra viszont tágabb összefüggésbe helyezi a történeteket, elbillentve azokat a nem igazi, a rajtunk kívüli, a bennünk lejátszódó történetek, az álmok, látomások felé. Kialakul így egy borzongató apokaliptikus világ, melyben nemcsak a népi vallásosság gyönyörű mozzanatai jelennek meg (a keresztelő után fölemelni a gyereket a ház küszöbén, „napkirály ragyogjon, Boldogasszony fogadjon!”), hanem a léleklátó asszony fanatizmusa is.

Lélektani dráma, mely nemcsak a szereplők lelkivilágára koncentrál, hanem a realista regényíró gyakorlata szerint házak, bútorok, öltözködés pontos leírását is fontosnak tartja, mert szerinte ebből is lehet jellemre és viselkedésre következtetni. Szerkezet és jelentés összefüggéseinek egyik alkotóeleme a filmszerűség; egy objektív kamera pásztázza a földnek azt az apró darabját, ahol hőseink örülnek és szenvednek. „A végtelen fehérségben a végtelen szürkeségben” Ferenc és Szpirituto mennek eltemetni Piros. Péterke szerencsétlensége után „A tó zöld vize a nádak közül hidegen nevet utánuk.” Talán éppen ezek a jelenetek, közel- és távolképek is segítették Szóts Istvánt filmjének elkészítésében.

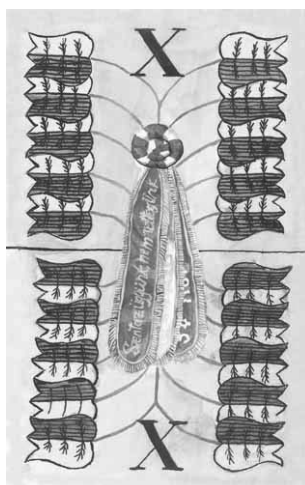
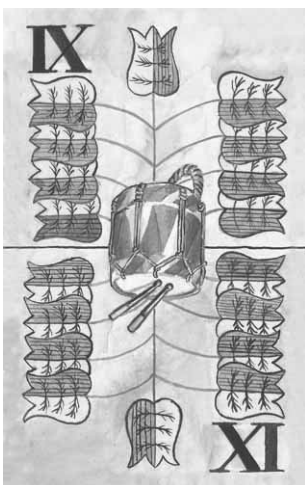
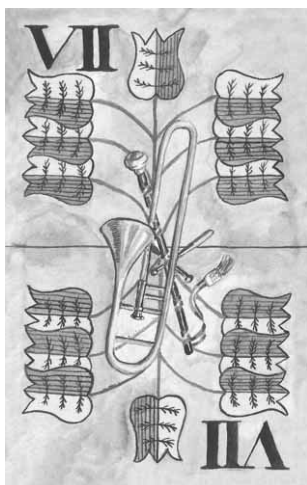
Működésbe kezdenek ugyan a családregegy kódjai, de lényegében a nemzedéktörténet önmagában nem indokolja az efféle besorolást. Abban azonban egyetérthetünk Péter Lászlóval, hogy itt a hajdani klasszikus családregegy metamorfózisával van dolgunk. A jó öreg műfaj találkozik a lélekteremtő regény modernitásával. „A szí-

neket próbálgató ecsethúzások – írja Illés Endre –, az elszórt mozaiktörténetké, messzibb célokat fel-felvillanító vázlatok: hatalmas freskóvá teljesebbek végre ebben az impozáns ívű történetben. Ez az ív a magyar föld és a magyar paraszt kettős pillérén nyugszik.” Ami történik, nem tartalma a regénynek, hanem formája, fejtegeti József Attila, s ebben az esetben a tartalom a föld és a rajta élő ember. Ennek a „tartalomnak” óriási – naturalista fogantatású – irodalma van Zolától Knut Hamsunig és Reymontig. Ám azok valóban freskók, regényeposzok, népi eposzok. A családregei jellemzőkkel feldúsított regény a sok részidőt egyetlen nagy időegységbe olvasztja. Itt viszont ezek a részidők megtartják önállóágukat, a ciklusos szerkesztés megbontja ezeket a nagyobb egységeket. Ha valami egységes és megbonthatatlan, akkor az a természet ideje; ismétlődő körben jár, tere is a horizonttal záruló kör. Móra mindvégig bele tud helyezkedni a paraszti világképbe, nem zsúfolja tele novellákkal, zsánerekkel, történeti krónikákkal. Az itt elrejtett politikum nem lóg ki a műből, öreg Mátyás szemében a Kommün éppoly úri huncutság, mint a következő rendszer konszolidációja. Az „esernyőcsináló” hol ilyen, hol olyan színben tűnik föl. A parasztregei romantikus-naturalista sémái helyett itt ilyenekbe nem ütközünk. Tárgy és tér a parasztság élete, szokásvilága, de Fried Istvánnak a kelet-(közép)-európai parasztregei meghatározásától Móra műve lényegesen eltér. Ugyanis egyáltalán nem mondható „nemzeti nagyelbeszélésnek”, nem elsősorban az ideológiai-nemzeti vonásokkal jellemezhető. A letragikusabb pillanatokban is ott bujkál az irónia. Az urak szemében a magyar szellem reprezentánsaként számon tartott Mátyás, a „nemzetfenntartó” (Mátyás szavajárásával nemzetfenntartó) elem önmagát, világát, de leginkább az uborkafára fölkapaszkodottakat nem kevés iróniával képes nézni. Nem túlzás, hogy ez a szimbólumokba hajló, természeti mitológiával egymásba hajló világ a modern prózapoétika felé mutat átjárást. Akkor hát a tematika volna szokat-

lan? Mindenesetre évtizedek teltek el, mire jöttek a témát újra vállaló regények. Mivel a nyolcvanas évektől a paraszti élmény, életanyag szinte teljesen eltűnt irodalmunkból, az irodalmi közvélemény rácsodálkozott például Oravecz Imre *Halászoemberére*, Tar Sándor, Grecsó alakjaira és helyszíneire.

Móra nyelvéről sok mindent elmondtak már. Nagy írók (lásd In memoriam sorozat), nagy nyelvészek (Bárczi Géza) beszéltek élményükről. A népi elemek, a köznapi nyelv „házasítása” azonban nem ritka a kor irodalmában. Tersánszky Józsi Jenő például ugyancsak a hangsúlyos élőbeszédszerűséből formál – kellően nem méltányolt – jelentős irodalmat. Másrészt a nyelv önmagában nem hordozhat jól megkomponált regényt. Laczkó Géza műve (*Német maszlag, török áfium*) nyelvi igényes, történelmi regénye azonban széthull. Mások (Móricz) olykor szándékos vagy akaratlan pongyolaságokkal zsúfolják tele a szöveget, miközben annak egyik legnagyobb varázslata a pompás magyar nyelv. Tamási Áron a *Sűzmáriás királyfi*-ban unikumot teremt, a regény azonban egységesen megalkotottnak és megformáltnak nem mondható.

Említettük Móra jelképiségbe hajló világát. A címben mindjárt kettőt is találunk. Az ének ugyanis a paraszti értelmezésben nem a dalnak, nótának, hanem az egyházi éneknek felel meg, azoknak az énekgyűjteményeknek, zoltároskönyveknek, melyek a XVI. századtól egyre gyakrabban követték egymást. Újabban két kortárs regény címe is utal erre a régi műfajra. (Esterházy Péter: *Harmonia caelestis*, Mennyei harmónia, Szilasi László: *Szentek hárfája*). Nem is szólva Móra és Esterházy között az *Árvácskát* zoltárokról osztó Móriczról. A XIX. században pedig a *Toldi* tizenkét énekéről. Talán mondani sem kell, a búza, búzamező milyen többletjelentéssel bír: az újjászülető élet szimbóluma, a Bibliában a meghaló és feltámadó szeme, a Megváltó földi testének előképe, mint-hogy búzából készül a kenyér. A búzamező a teremtés, termés helye, de a véget nem érő szenvedése is.

„Gyerekkoromban is nagy olvasó voltam”

Beszélgetés Olasz Sándorral

Olasz Sándor irodalomtörténész, a *Tiszatáj* főszerkesztője, egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora. Ez a szakmai életpálya tehát legalább négy szálból fonódik (szorosan) össze. Feltűnő, hogy mind a négy szál szép szabályosságot, előre tartást, egyben emelkedést mutat. S ha hozzávesszük ehhez, hogy a kilencvenes évektől rangos díjak és kitüntetések is érkeznek, méghozzá ezek is „szabályos” rendben, nos akkor még inkább megerősödik a hitünk abban, hogy a tehetség, a szívós munka és a szép emberség összhangja kiteljesedéshez vezet.

Olasz Sándor 1949-ben született Hódmezővásárhelyen, itt járt alsó és középiskolába, majd a szegedi egyetemen francia–magyar szakos bölcsészdiplomát szerzett. Ezután kezdődött az a négy szálon futó szakmai karrier, melyről az imént említést tettünk. Első könyve – Németh László regényszemléletéről – 1995-ben jelent meg, az eddig utolsó – a *Magány és társaság között* – 2009-ben. S a két dátum között még másik hat. Valamennyi könyve az érdeklődő laikusoknak is szóló tudós munka. Hódmezővásárhely után Szegeden telepedett le. Ma is ott él. Rendkívül sok szállal kötődik a városhoz, annak kultúrájához, mindennapjaihoz.

– Kedves Sándor! Ez utóbb említett könyved fülszövegéből idézek egy Németh Lászlóra utaló részletet. „Az író többször beszél arról – írod –, hogy a homályba vágyó ember hirtelen valamilyen szerepnek, kihívásnak kíván megfelelni. A magányosok egymás felé fordulnak, a társaságkötés pillanatában egymás mellé állnak.” Tekinthetjük-e valamiféle önvallomásnak is ezt a gondolatot?

– Nem véletlenül idéztem Németh Lászlót (anélkül, hogy magam bármi másban hasonlítanám hozzá), akinek pályája a „homályból homályba” váltakozására épül. Ez az egymás felé fordulás ott volt a családban, a vásárhelyi gimnáziumban (Grezsa igazgató úr működése alatt), az egyetemen, ahol a pártkatonák mellett ott voltak a jó emberek, akiktől sokat lehetett tanulni. A *Tiszatáj* sokáig példás összetartó közösség volt. Szerrepvállalás volt az is. Pesten vagy

Debrecenben baráti kezek nyúltak felém; a „társaságkötés” remekül működött egy perspektívtalan, levegőtlen korban. Ennek manapság egyre kevesebb jelét tapasztalom.

– Több évtizede ismerjük egymást. Számos találkozásunk, együttlétiünk megfigyelései alapján – gondolom, mások is ezt állapíthatták meg rólad – természetedben, lelki és intellektuális késztetéseidben feltűnően dominál néhány egymással szorosan összefüggő személyiségjegy. Például a nyugodtság, a kiegyensúlyozottság, a szelidség, az udvariasság, a derű. Sohasem hallottalak, láttalak hangoskodni, türelmetlenkedni, netán asztalt csapkodni. Miképpen függenek össze ezek a személyiségjegyek az egyenes vonalú és egyenletes mozgással épülő szakmai életutaddal?

– Az asztalt valóban nem sokszor csapkodtam. Néha persze jobb lett volna kiadni magamból a feszültsé-

get. Inkább lepleztem a dühöt, fegyelmeztem magam. Türelem, belátás, részvétel – nélkülük aligha bontakozhat ki a konszenzus-kereső magatartás. Legjobb példa erre a szerkesztés. Magam is beleborzongtam, három év (1986–1989) kivételével – lassan négy évtizede – a mai napig ugyanannak a lapnak a redakciójában dolgozom. Rengeteg embert, a magyar kultúra kiválóságait ismerhettem meg. Homlok-egyenest eltérő mentalitású, vérmérsékletű, másféle irodalomeszményt valló szerzőket. Valahogy mindig egyikkel szót tudtam érteni, s ezt a *Tiszatáj*-számok is tükrözik. Nem vagyok agresszív, erőszakos szerkesztő, az ízlésemet senkire sem akarom ráerőltetni. Sokak szerint ez kompromisszum-keresés, mások meg azt mondják, éppen ez a radikális álláspont. „Egyenes vonalú és egyenletes mozgás”? Azért nem ilyen egyszerű. Ez a sokirányú tevékenység mintegy lépcsőzetesen bontakozott ki. Jó másfél évtizedig szinte csak kritikákat, recenziókat írtam. Ezek szinte kivétel nélkül korabeli lapokban porosodnak, soha nem gondoltam az összegyűjtésükre, kiadásukra. Tudományos munkával foglalkoztam ugyan, de a kisdoktori disszertációm (Németh László és a

Lapzártakor érkezett a hír, hogy 2011. február 22-én meghalt Olasz Sándor.

Szerkesztőségünk tisztelettel adózik emlékének.

„Szüleim”

régi magyar irodalom kapcsolatáról) sokáig nem követte nagyobb lélegzettű munka. Itt jegyzem meg, rövid ideig úgy tűnt, régi magyaros leszek – Kovács Sándor Iván és Keserű Bálint ösztönzésére. Meglepődöm, ha mostanában valaki az egyetemi *Actában* megjelent tanulmányaimra hivatkozik. Kálvin *Institutioja* és művészetszemlélete – ilyenekkel foglalkoztam. A tudományos munkálkodásra – már a nyolcvanas években – Grezsa Ferenc „kényszerített rá”. Igazából csak két, két és fél évtizede vagyok irodalomtörténész a kritikus mellett. Felsőoktatási pályám is jóval később kezdődött, mint kortársaimé. Amikor a tanárképző főiskolára „számúzve” az előadásokra, szemináriumokra készültem, majd megörültem a stressztől: hogy fogok én másfél órás előadást tartani száz hallgató előtt? Aztán éppen az előadás lett a kedves „műfajom”, állítólag nem is csináltam rosszul.

– Kiktől örökölted ezeket a tulajdonságokat? Kik voltak az őseid? Hódmezővásárhelyen számos „Olasz” családnévvel találkozhat az ember, ha családfa-kutatásra adja a fejét. Te melyik ágból származol, a szüleid

mivel foglalkoztak? Hogyan emlékszel vissza gyerekkorodra?

– Vásárhelyen rendkívül sok az ilyen családnév, Somogyot kivéve máshol sehol. A város történetírója szerint a XV–XVI. században behívott, bevándorolt olasz építőmunkások után maradt ez a név. Ha az erdélyi Olaszokra vagy Oloszokra gondolunk, akkor egészen más hipotézis alakítható ki. Lényeg az, hogy patinás családfával nem büszkélkedhetek. Az általam ismert ősök gazdálkodtak, majd iparosok lettek. Anyai nagyapám a paraszti sorból „kiemelkedve” traktoros lett, körmös Hoffer-traktorát kisgyermekként csodáltam. Másik nagyapám szabómester volt, miként édesapám is követte példáját. Édesanyám jó ideig együtt dolgozott

„Hegedűvel (1950-es évek)”

édesapámmal egy ruházati káfé-szobában. Gyermekkor? Boldog, szeretetteljes és kiegyensúlyozott volt. Tombolt körülöttünk a diktatúra, de a szülők és nagyszülők védőburkot varázsoltak körém, egyedüli gyerek, illetve unoka köré. Azért a rossz világ bebetört néha. Nagymamám átkozódik a picinyke föld után kivetett adók

miatt. Édesanyámmal visszük a zsírt a városháza alagsorába. Beszolgáltatás. Sokszor boltban kellett megvenni az előírt és hiányzó mennyiséget. Hétévesen hallgatom a rádióban Beethoven borzongató muzsikáját, hetekig nem engednek el a város túloldalán lévő zeneiskolába. Édesapámmal megnézzük a Vásárhelyre vezényelt két orosz tankot. De ott voltak a névnapok, disznóvágások, karácsonyok, mártélyi kirándulások – egy összetartó közösség ünnepei. A sors kivételes adománya, hogy a gyermekkori miliőtől egyre távolodva ma is ilyen féltő, óvó család vesz körül. Úgyhogy Jókai Anna el is nevezett bennünket Szentháromságnak, s egyik legutóbbi könyvét így dedikálta: „Olasz Sanyiéknak, akik az én »szeretetszigeteim« közé tartoznak”. Feleségem, Éva biológia-kémia szakos középiskolai tanár, a környezetvédelem a specialitása. Fiam, Attila – Tolvaly Ernő tanítványaként – nemrég szerezte meg a festőművész diplomát, szegedi mesterével, Pataki Ferenc festőművésszel ma is termékeny kapcsolatban van.

– *A hatvanas évek végén kerültél a szegedi egyetem bölcsészkarára. Milyen volt az akkori bölcsészkar Szegeden? Tanáraid közül kikre emlékszel vissza szívesen? Mit tanultál meg istenigazából az egyetemen?*

– Az egyetemen óriási szerencsém volt: KSI, Keserű, Csetri Lajos, Horváth Károly, Nacsády József, Ilia Mihály, Tamás Attila voltak tanárain. Mások is, őket borítsa inkább a jóteknő feledés. Szabad tanárválasztás nincs, s a magyar–nyugati nyelv szakosok automatikusan mentek az említett oktatókhoz. A magyar–orosz szakosok már rosszul jártak. Az akkori egyetem különös keverékében a fölkészült, igé-nyes tanárok mellett ott ágáltak a mozgalmi érdemeket szerzők. Képzeljük el egy intézményben, hogy csak a pólusokat említsem, Koltay-

Kastner Jenőt, a régi magyar és az olasz irodalom doyenjét, Mussolini barátját, valamint a filozófia tanszék vezetőjét, dékánt, aki – noha Descartes etikájából szerzett fokozatot – kutatási tárgyának nevét soha nem tudta kimondani. Kovács Sándor Ivántól, Keserü Bálinttól, Nacsádytól a filológia becsületét tanultuk, Csetri Lajostól, Tamás Attilától az elméleti igényességet. Iliától meg olyan sok mindent, hogy alig lehet felsorolni. Velünk, érdeklődő hallgatókkal ő foglalkozott legtöbbit. Az akkori egyetemre kevés hallgató járt, magyar-francia szakosok mindössze nyolcan. Szünetben, folyosói beszélgetésekben az irodalom, a művészet legfrissebb dolgait tárgyaltuk. A korábbi durva beavatkozások után, de még a máig tartó permanens átszervezések előtt – minden ellentmondásával együtt – a műhelymunkára alkalmas légkör alakult ki.

– Az egyetem után, 1973-ban az Ilia Mihály főszerkesztésével működő Tiszatáj szerkesztőségébe kerültem. Ennek már csaknem négy évtizede. Igaz, volt ezek között néhány megszakított esztendő a nyolevanas évek második felében, erről még kérdezni foglak. Hogyan kerültél a Tiszatájhoz, mivel érdemelted ki ezt, hiszen bizonyára rajtad tartották a szemüket a téged pártoló idősebb kollégák.

– 1973-ban Ilia Mihály a főszerkesztő, helyettese Annus József. Szükség volt egy mindenre, afféle belső munkatársra, akire aztán később komolyabb, tartalmi dolgokat is rá lehet bízni. Akkor már négy-öt éve publikáltam a lapban, minden bizonnyal affinitást is mutattam a szerkesztőségi munka iránt, ami – ma is vallom – rendkívül összetett dolog. Az egyetem után tehát újabb tanulóévek következtek. Nem is szólva arról, hogy a Tiszatáj éppen ezekben az években vált fekete báránnyá. Az E. Fehér Pálok a

„Érettségi kép (1967)”

Népszabadságban, a helyi ügyelesek a meglehetősen „vonalas” megyei hírlapban közlgették följelentésszámba menő támadásaikat. Egy alkalommal a karácsonyi számban. Ekkoriban bontakozott ki a termékeny munkakapcsolat Grezsa Ferencsel, atyai jóbaráttal.

– Gyuris György, Vörös László és Müller Rolf könyveiből képet kaphatunk az 1986-os „Tiszatáj-perről”. Te mint az egyik szerkesztő, hogyan élted át ezt az időszakot, majd az ezt követő rehabilitációt?

– Az inkriminált verset Nagy Gáspár nekem küldte, vele én tartottam a kapcsolatot. Nem gondoltam, hogy ekkorát szól és ilyen görgeteget indít el. Hiszen Gazsinak korábban is jelentek meg a Tiszatájban hasonló versei. Félelmet és egzisztenciális bizonytalanságot életemben akkor éreztem igazán. A folyóirat betiltása, a több mint fél éves, megalázó huzavona valószínűleg örökre beleivódott a sejtékbe. 1986-ban már nem volt divat betiltani valamit. És mégis... A Politikai Bizottság ettől sem riadt vissza. Utólag derült ki, hogy a PB szeptemberi ülésén Kádár imperialista ügynököknek nevezte a szerkesztőket, akiket meg kell büntetni. A főszerkesztőt nem, Annus Józsefet és engem viszont igen. Valami azonban mégis szép és emlékezetes volt. Még érezhettük azt a szolidaritást, ami mára gyakorlatilag teljesen kiveszett. Gyönyörű emberi gesztusokra emlékszem. Az írószövetség kiállására. A magyar irodalom színe-java tiltakozott: Csoóri és Mészöly, Konrád és Csurka. Az 1989-es rehabilitáció sem volt egyszerű, mivel működött az 1987 tavaszán kine-

„Három generáció – nagyapámmal, édesapámmal (1970-es évek)”

„Vekerdi Lászlóval, Attila fiammal a Tiszatáj Magyar Örökség-díjának átadásán, Ópusztaszeren (1999)”

vezett szerkesztőség, s ők is a velük történt méltánytalanságot emlegették. Az újraindulás gyökeresen megváltozott társadalmi és irodalmi helyzetben kezdődött.

– 1996-tól főszerkesztő vagy, a te nyakadba szakadt a folyóirat minden gondja-baja.

– Jól mondd, valóban nyakamba szakadt, és nemcsak tartalmilag. Korábban a lap anyagi ügyeivel nem foglalkoztam, most ebbe is bele kellett tanulnom. Kezdődött az a kötél-táncos mutatvány, ami a mai napig tart, s úgy látom, még jó ideig tartani fog. Ráadásul 1997-ben nagy fába vágtuk fejszénket, könyvkiadásba fogtunk, évente egyre több könyvet adtunk ki. Közel száz kötetet, Németh László naplóját, a róla írt emlékezőseket, Kosztolányi és Nemes Nagy Ágnes elfeledett regényét, Baka István hatkötetes életmű-sorozatát, Nagy Gáspárt, Tandori Dezsőt, Juhász Ferencet, Szepesi Attilát, Zalán Tibort, Sándor Ivánt, Fried Istvánt, Péter Lászlót és fiatal, pályakezdő szerzőket. Tőke nélkül, kizárólag pályázatokból valójában nagyon nehéz ez a vállalkozás. Terjesztőkkel viaskodni, szembenézni az igényes irodalom olvasóközönségének riasztó

beszűkülésével... Úgyhogy ebbe a harcba kissé bele is fáradtam.

– 1988-ban másodszor kötötted össze sorsodat a szegedi egyetem bölcsészkarával, de most már mint oktató koptattad az Ady téri épület lépcsőit. Milyen volt belülről és a másik térfélről látni a hetvenes évek óta bekövetkezett változásokat, s átélni a súlyos – főképpen a hallgatók felkészületlenségével kapcsolatos – válságjelenségeket?

– A hetvenes években még normális a hallgatói létszám az egyetemen. Minden ideológiai tehertéssel ellenére létezett a régi színvonal.

Az összes magyar szakos száma nem haladta meg a negyvenet. Ma több mint kétszáz „magyaros” kóvályog a bölcsészkar öreg falai között. Többnyire érdektelenül, közönyösen, olykor nem is tudva, hogy a kredit pontokon kívül mit is keresnek itt. Tisztelet a fogyatkozó kivételnek. A bolognai folyamat – legalábbis ebben a formájában – csak növelte a bajt. Úgy tűnik, egy szinttel lejjebb van minden. Az egyetemen ma a középiskolai tananyagot is meg kell(ene) tanítani. Leginkább az érdektelenség fáj. Fölfoghatatlan, hogy a magyar szakosok jelentős része nem szeret olvasni. A vizsgákon ijesztő tájékozatlanság derül ki. Némelyek a modern magyar irodalom szigorlatra azt is elfelejtik, amit érettségire még tudtak.

– Milyennek látod az időben utánad sorakozó irodalomtörténész generációk szakmai minőségi szintjét, illetőleg lehetőségeiket a szakma művelésére? Vannak-e, lesznek-e tudós tanárok a középiskolákban, avagy a meghökkentően nagyszámú doktorandusz sereg tagjait inkább csak saját kutatásaik érdeklik?

– A fiatal irodalomtörténészek felkészültségével, minőségi szintjével nincs gond. Néhányan meglepően érett írásokkal állnak elő, ezek sokszor izgalmasabbak, mint befutott

„Kiss Ferencel, Ilia Mihállyal, Vörös Lászlóval Hrabalt hallgatjuk (1980-as évek)”

„Trogirban feleségemmel Évivel (2004)”

kollégáiké. Legfőbb nemelyeknél az egyoldalúság, kizárólagosság, a túlságosan szűk kutatási terület róható föl. A helyezkedést, a betagozódást valamely domináns irodalomtudományos iskolába sokan kötelezőnek vélik. A szakma művelésére azonban egyre kevesebb a lehetőség, olykor a legkiválóbbaknak (doktori képzésben résztvevőknek, fokozatot szerzőknek) a legnehezebb a sorsuk. A doktori iskolák – mutatóikat javítandó – szinte futószalagon gyártják a PhD-fokozatokat. Tagadhatatlan, ennyi tudósra, főleg irodalomtudományból nincs szüksége az országnak. Ez egyébként a graduális képzésre is vonatkozik: a négy korábbi bölcsészkar most is „lefedné” az érdekeseket. Hosszú időnek kell elteltie ahhoz, hogy a középiskolában újra tudós tanárok legyenek, de a törekvés biztató. Amíg a tanár – Németh László szavaival – „tanterv lebonyolító automata”, valahol a társadalom periferiáján megtűrt rabszolga, addig nincs remény.

– Könyveidet, írásaidat olvasva szembeötlök a szép és szakszerű fogalmazással párosuló igen alapos elméleti felkészültség. S a szűkebben értelmezett tudományos karrierednek is ez a lényege. 1992-ben kandidátusi, 2005-ben akadémiai doktori fokozatot szereztél. Ezek a tudományos fokozatok természetesen szükségesek voltak az egyetemi oktatói ranglétrán történő előrejutáshoz, de irodalomtörténeti, kritikai mun-

kasságod rangját is ez a típusú föl-készültség jelenti és hitelesíti.

– Munkáimat igyekszem elméletileg megalapozni, de egyik iskola mellett sem horgonyoztam le. Minél több oldalról éri elméleti hatás az embert, annál jobb.

A nem ritkán szakmabeliek számára sem érthető nyelvtől pedig mindig iszonyodtam. Szerb Antal írta: nem az a tudomány, ami érthetetlen. Az esszének, az esszéisztikus megfogalmazásnak különben is óriási hagyománya van irodalmunkban. A két háború között az irodalom történeiről nem Császár Elemér mondott érdemlegest, hanem az esszéírók. Esszé és tudományos értekezés persze két műfaj, de érintkezések, átfedések lehetnek.

– *Háromkötetnyi írást szenteltél eddig a XX. századi magyar regény feltérképezésének.* (A regény metamorfózisa a 20. század első felének magyar irodalmában [1997], Mai magyar regények. Poétikai változások fél évszázad regényirodalmában [2003], Regénymúlt, regényjelen [2006].) *A kortárs regényírók közül Jókai Annáról (2004) és*

Sándor Ivánról (2006) írtál könyv terjedelmű pályaképet. A kérdésem talán furcsának tűnik. Köztudott, hogy a legolvasottabb irodalomtörténészek közé tartozol, de mégis: hogyan vagy képes ennyi tömördek regényt elolvasni és jóhiszeműen értékelni? Talán ebben is segítenek a beszélgetésünk elején körvonalázott személyiségtípushoz köthető karakterjegyek?

– Gyerekkoromban is nagy olvasó voltam. Akkoriban remek ifjúsági regényeket lehetett kézbe venni, olyan izgalmasakat is, mint például Dékány András feledhetetlen kalandregényei. Aztán jött Török Sándor, Mátyás Iván és a többiek. Verne, Jókai, Mikszáth, majd Balzac és Tolsztoj – ilyen olvasási korszakaim voltak. Kánikulában egy könyvvel vettem be magam a hűvös szobába, ez volt a boldogság. Tizenkét évig vonatos „bejáró” voltam Vásárhely és Szeged között, a fél magyar irodalmat utazás közben olvastam el. Az egyetem után sokáig csak olvastam, jobban szerettem olvasni, mint írni. Amúgy nincs ebben semmi rendkívüli, hiszen ez volna a természetes: előbb rengeteg „primér szöveget” olvasni, s csak azután írni (és tanítani). Mára ez a sorrend mintha megfordult volna. Sokaknak mintha nem számítana a szöveg,

„Attila fiam műtermében (2006)”

„Juhász Ferencsel Szegeden (2008)”

illetve csak akkor számít, ha a használt elméleti kategóriák nem peregnek le róla. Volt idő, amikor nem egészen alaptalanul úgy éreztük, a kritika és az elmélet diktatúrája határoz meg mindent. Az irodalom azonban, hála Istennek, föllázadt, öntörvényű útját követte. Ez a jelenség az utóbbi egy, másfél évtized egyik örvendetes mozzanata.

– *Mi ragadott meg leginkább Németh László életművében? Két könyvet írtál róla: Az író öntőformái. Nyugateurópai minták Németh László regényszemléletében [1995], valamint egy kismonográfiát az elegáns „Élet-kép” sorozatban 2009-ben.*

Németh Lászlót a magyar regény egyik megújítójának tartom. Reflexív igényessége, formafegyelme, az új regénypoétikai kérdésekkel való szembenézése akkor is figyelemre méltó, ha erről sokan nem vesznek tudomást. Németh a mögöttünk lévő század egyik legnagyobb gondolkodója, aki a változó kor nyomása alatt hol az egyik, hol a másik tájékozódási pontot tartotta fontosnak, ám mindvégig magyarság és európaiság elválaszthatatlan kettőségében gondolkodott. Vallotta,

minél kisebb egy nemzet, annál több szemének és fülének kell lennie a világra, s ha már ilyen vékony szálból sodorták sorsát a párkák, annál jobban kell figyelnie a nagyvilágra. Meghir-

dette a tejttestvériség gondolatát, a szomszéd népek megismerésének programját. Irodalomszemlélete hagyomány és újítás ötvözeteként a modern magyar irodalom egyik meghatározó útját jelenti. Janus-arcú szemlélet, melyben az egyik arc a kortárs modernség felé fordul, a másik (tolsztoji típusú moralizálásával) a XIX. század felé. Németh írja a *Visszatekintés*-ben: „... az írók megalkotják műveiket s a kor megalkotja magát. Műveink odatáncolnak a korfigyelem lámpása alá s lassan kicsúsznak a fény

Az időpont, melyben hat, jellemző az íróra; az író, aki hat, jellemző az időpontra. Az irodalomtörténet egyrészt művek halmaza, másrészt a tehetségek belépésének magyarázata és története...” A korszaknyitó tehetségek azonban nem tűnnek el végleg.

Németh Lászlót egyébként Vársárhelyen könnyű megszeretni. Még tanítottak az író hajdani tanártársai, a Bethlen Gábor Gimnáziumban az *Égető Eszter* már a hatvanas években érettségi tétel. A városnak még az „átkosban” is pezsgő a kulturális élete (Őszi Tárlat, művészklub, Picasso-kiállítás a Sasban stb.). Valahogy így kellene élni a kultúrát – a mindennapoktól a magas művészetig.

– *Legutóbbi kitüntetésed (a Szegedért Alapítvány Művészeti Díja) átvétele után a Szeged című folyóiratban megjelent nyilatkozatodban (2010. 3. sz.) arról is szólni, hogy tervezed a modern magyar regény történetének megírását. Mit jelentene ez valójában, s hogy állsz a munkával?*

– Hiszem, ma is lehet nagyjában folyamatos, a fontosabb csomópontokat megragadó irodalomtörténetet írni. Ilyen a most megjelent *Magyar irodalom* című kötet is. Szegényes műfaj történeti irodalmunkban kifejezetten kíváncsi lenni ilyen összefoglalás, melynek az oktatásban, népszerűsítésben ugyanolyan szerepe lehet, mint a tudományban. Az előző

századvégtől, a premoderntől a mai poétikai átrendeződésig tárgyalná ennek a képlekeny műfajnak a történetét. Rengeteg „anyagom” van hozzá, már csak meg kellene írni.

Monostori Imre

„Feleségemmel a nyári teraszon (2008)”

alól. A lámpa alatt egyszerre csak kevés tünemény fér el: kiesni nem szégyen, odakerülni nem személyes dicsőség. Minden tehetségnek megvan az ideje, melyben a jobbak fogékonyasága s az ő mondanivalója találkoznak.

BAKOS ISTVÁN

Egy régi vágású kiadó: a Kairosz

Megalakulásunk kezdetén, 1996 márciusában az elsők között kapott Magyar Örökség-díjat könyvkiadó: Püski Sándor és felesége. Őket 2010 decemberében Bedő György és az általa 1996-ban alapított Kairosz Könyvkiadó követte.

Az 1930. július 11-én született Bedő György édesapja Dr. Bedő Lajos főszolgabíró volt. Mándokon éltek. Elemi iskolába Mándokon járt, a gimnáziumot Nyíregyházán, Munkácson és Kisvárdán végezte, 1948-ban érettségizett. Az 1948–1949-es tanévet Egerben a Hittudományi Főiskolán kezdte, de mivel apja nyugdíját elvették, hirtelen családfenntartó lett: a kisvárdai kísérleti gazdaságban fizikai munkásként dolgozott. 1951-ben munkaszolgálatos katonának sorozták be, ahonnan 1953 őszén szabadult. Annál a fővárosi építőipari vállalnál kapott állást, ahol katonaként szolgált. 1959-ig – a ranglétrán emelkedve –, könyvelőként alkalmazták. 1955-ben megnősült, 1956 novemberében leánya született...

Fél évszázada, 1959-ben – szerencsés véletlen folytán –, pályázattal került a könyves szakmába, s egy évtizeden át a Könyvterjesztő Vállalat komáromi könyvesboltjának sikeres üzletvezetője volt. Ezután az Állami Könyvterjesztő Vállalat Írók Boltját vezette, közben az ELTE-n magyar–könyvtár szakos diplomát szerzett. Kinevezték az Állami Könyvterjesztő Vállalt beszerzési főosztályvezetőjévé úgy, hogy élete során párt tagja nem volt, hitét megtartotta, apját meg nem tagadta. Ügyszeretetének, tehetségének és tudásának köszönhető, hogy 1972–1989 között munkájáért számos kitüntetést kapott. A rendszerváltozás a könyvkiadásban és a könyvterjesztésben is anarchisztikusan zajlott, robbanásszerű változáson ment át. Megnyílt az út új könyvkiadók alapítására. A vállalkozók között akadt néhány elhivatott kultúrunkás, köztük néhány barátom is. Velük együtt sok jószándékú álmodozó és számos haszonleső szerencsejátékos lepte el a terepet. Kezdetben az ügyeskedők „kaszáltak”, de még többen buktak bele a könyvkiadós kísérletbe. A rablóprivatizáció nyomán a viszonyok elfajultak, a kiadók és a kiadott művek száma pár év alatt közel ötvenszeresére nőtt, a művek példányszáma a korábbiak tizedére esett vissza, a könyvárak egyre emelkedtek, a kínálat pedig területi-

leg beszűkült. A könyvpiacra az önérdék diadalmaskodott a közérdek felett. Ennek hatását tükrözi a könyvterjesztés és a könyvkereskedés mai siralmas állapota. Minden érdekelt megsínyli. Manapság falun vagy kisvárosban alig lehet könyvet vásárolni. Miközben a könyvek ára egyre nő, a kiadók haszna s a szerzők honoráriumai csökken. A könyvkiadókat ugyanis 45–52 %-os, rendkívül nagy közvetítői-kereskedelmi árrésszel terhelik. A kiadók a maradékból fizetik a szerzőt, a szerkesztőt, a fordítót, a lektort, az illusztrátort, a nyomdát, a szállítást, a raktározást, a PR-t. Ennek ellenére, ha könyveiket átveszik, mégsem terítik úgy, ahogy kellene, s nagy példányszámban küldik vissza a rendeléseket a kiadóknak. Ahogy a könyvkiadó Bedő György mondja: „*Nekem csak kötelezettségeim vannak, a nagykereskedőnek meg jogai.*” Pedig 1990-ben, amikor Bedő György nyugdíjba ment, elég erőt érzett magában, hogy megalakítson egy a keresztény-nemzeti kiadók összefogására, szolidaritására építő könyvterjesztő vállalatot. Az újdonsült kiadók tulajdonosi körének szűkkeblű többsége azonban akkor eltérítette szándékától. Egy ilyen könyvkereskedő cég ma is hiányzik.

A kudarcos közösségi kísérlet után Bedő György az új könyvkereskedő cégeknél vállalt munkát. Az ott tapasztaltak nyomán érelődött benne a teremtmény szándék: hatvanhat évesen nagy fába vágta a fejszéjét. A mostoha körülmények ellenére 1996-ban, harmincezer forinttal betéti társaságot alapított, s a Kairosszal elindult a maga útján. Bedő György ezt kegyelmi pillanatként fogta föl, s fél évszázados könyves múltja minden tudását és tapasztalatát ötvözte, hogy kiadóját – szinte a semmiből – létrehozza. Az első két évben csak befektetett, egy fillért sem vett ki... Kahler Frigyes a Mindszenty-díj átadásán, köszöntőjében mondta róla: a Gondviselés megadta neki a lehetőséget, hogy saját kiadója arculatát kialakítsa. Sikert! Vállalkozása talpon maradt.

Ha megfigyeljük a Kairoszt, érzékelhetjük, hogy e régi vágású, keresztény-nemzeti szellemiségű kiadó – az elmúlt másfél évtizedben megjelent könyveivel – mérhetetlen hiányt pótol közművelődésünkben. Bizonyos vonatkozásban olyan különös szellemi teljesítményt mutat föl, amely példa nélküli a honi könyvkiadásban. A Kiadó arculatának különös vonása, hogy Európa igazi szellemi hírnökeinek, képviselőinek régi-új üzeneteit közvetíti folyamatosan. Könyvei révén közkinccsé teszi az e földrész nemzeteit összekovácsozó spirituális erőt. Hozzájárul önmagunk s – az Európai Unió alkotmányából tudatosan kirekesztett – keresztény gyökereink megismeréséhez, tudatosításához: *Szent Ágostontól Nagy Szent Gergelyig, Órigenésztől Szent Jeromosig, Eckhart Mestertől a hitvitázó szerzőkig, a*

mártír szentektől a nagy misztikusokig, egészen Puskely Mária *A keresztény Európa szellemi gyökerei* című, hét-száznegyven oldalas összefoglaló munkájáig. E művek zöme valahol, valamikor már megjelent magyarul, de elfeledett, hozzáférhetetlen. Másik részüket a Kiadó íratta, vagy fedezte föl, illetve fordíttatta nyelvünkre. Törzs-szerzőik közé tartozik például három emigráns: a közelmúltban elhunyt filozófus, *Molnár Tamás*, a természettudós-teológus *Jáki Szaniszló* és a történész *Czettler Antal*. Említenünk kell száműzetésben meghalt írónk, *Nyíró József* Medvigy Endre gondozásában megjelenő életmű-sorozatának tizenhét kötetét, vagy például *Bene Éva*, *Bogár László*, *Fekete György*, *Für Lajos*, *Papp Lajos*, *Csath Magdolna*, *Mészáros István*, *Adriányi Gábor* könyveit.

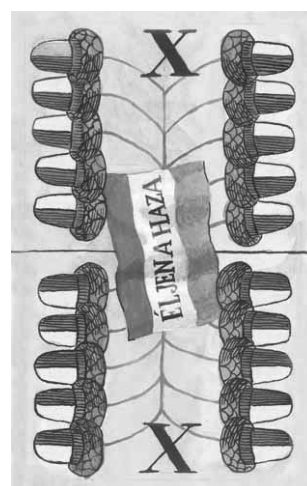
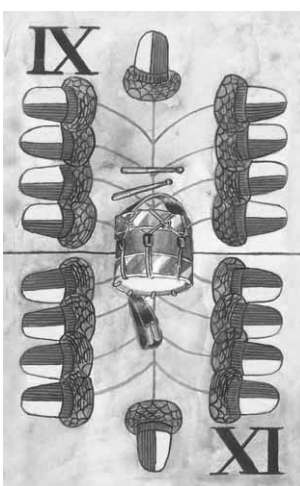
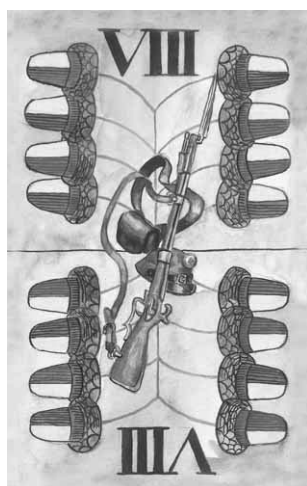
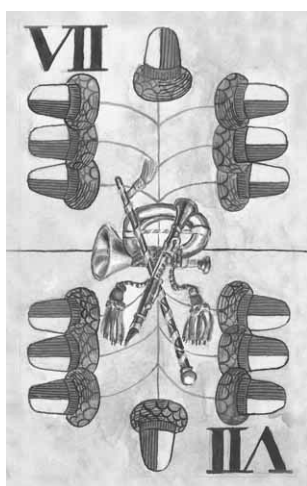
A Kairosz arculatát meghatározza két kiváló és népszerű vallomások zsebkönyv sorozatuk. Az egyik *miért? Hiszek*, a másik: *Magyarnak lenni*. E sorozatokban nemzetünk kiválóságai vallanak, egyrészt hitbeli élményeikről, keresztény, vallási kötődésükről, illetve a hazához, a nemzethez, a magyar kultúrához fűződő emlékeikről, szeretetükről. Köztük oly példaadó személyiségek, akik nagyszerű eredményeik, teljesítményük alapján ismertek, de a médiában, a közéletben alig szólanak meg, illetve, akik hitükről eddig még nem vallottak. Ízelítőül néhány név: *Balog Zoltán*, *Császár Angela*, *Freund Tamás*, *Jankovics Marcell*, *Jókai Anna*, *Koch Sándor*, *Makovecz Imre*, *Rieger Tibor*, *Szokolay Sándor*, illetve a magyarságról például *Grosics Gyula*, *Wittner Mária*, *Hámori József*, *Sára Sándor*, *Csete György*, *Kő Pál*, *Tempfli József*, *Duray Miklós*, *Farkas Árpád*, *Szónyi Erzsébet*, *Szervátiusz Tibor*, *Vári Fábian László*, *Vásáry Tamás* és sokan mások. Mindkét sorozat a nyolcvanadik könyvéhez közelít.

Két fontos történelmi sorsfordulót említek még, amelyekkel a Kairosz Könyvkiadó sokat foglalkozott. Az egyik az 1956-os forradalom és szabadságharc, a másik a hazai rendszerváltozás, amelyekről számos, időtálló könyv jelent meg itt. Az 1956-os forradalom és szabadságharc kapcsán kiemelem a *Brusznai Árpád* tanárról és *Tóth Ilona* orvostanhallgatóról, a sokat vitatott 56-os mártírról készült kiadványokat, illetve az 50. évfordulón, 2006-ban történt jogsértésekről szóló *Civil Jogászbizottság jelentése* című könyvet.

A másik sorsfordulóról elég felsorolni a Könyvkiadó néhány könyvének címét: *A rendszerváltás bukása*, *A rendszerváltás haszonélvezői*, *Nemzetáruló politika 2002–2010*, *Létünk a tét*, *Magyarország felszámolása*, *Eltékozolt évtized*, *Ballada a rendszerváltásról*.

Az alapító a kezdet kezdetén elhatározta, hogy csak olyan műveket ad ki, amelyeknek a szellemiségével egyetért, s a remélt üzleti haszon érdekében sem jelent meg olyan könyvet, amelyek ellenkeznek nézeteivel. Ezt a fogadalmát hűen tartja. Az elmúlt évtizedben mintegy száz könyvet adott ki évente, a Kiadó összes címszáma ezer körül jár.

Bedő György nyolcvanadik születésnapjára *A jó könyv szolgálat* címmel vallomások interjúból szerkesztett könyvet kapott munkatársaitól ajándékba. A kötet hátlapján *Szent Ágostont* idézi: „Minden idő alkalmas arra, hogy benne Istennek szolgáljunk. Használjuk föl az időt, és az szent idővé válik.” Bedő György a Kairosz szerzői, fordítói és munkatársi csapatával – könyves szolgálatával szent időt értelt. Nyugdíjasként megalkotta élete főművét, a keresztény magyar világ tudatosabb létét, „szellemi honvédelmét” segítő Kairosz Könyvkiadót. Értéktörő és értékteremtő, munkája méltán lett Magyar Örökség.

Magántársaságok virtusa

Miskolczi Ambrus:

- I. Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig;
 - II. Orpheus világában, avagy a magyar demokratikus politikai kultúra kezdetei;
 - III. A virtus jegyében, avagy a széphalmi mester erény-, nyelv- és nemzetszemlélete,
- Lucidus, Bp., 2009.

Miskolczi Ambrus a modern politikai kultúra társadalmiasulásának kezdeteit követi nyomon nem is annyira Kazinczy ürügyén – ahogy az első kötetet olvasva gyanakodnánk –, mint inkább Kazinczy szellemének formálódását vizsgálva, aprólékosan, a nyomtatottakon kívül a kéziratok, levéltári forrásokra támaszkodóan szemügyre véve az életmű fontos rétegeit. Ahogy ő maga az első kötet alcímében megjelöli: *a magyar demokratikus politikai kultúra kezdeteire* kíváncsi. Ennek a kultúrának ebben az első szakaszában az egyik legfontosabb jellegzetessége az, hogy *kifelé* zárt, *befelé* nyitott, s habár a szerző következtetései szerint minden XIX. századi – s mutatis mutandis későbbi – eszmétörténeti értékünk innen, a XVIII. század végének szellemi világából vezethető le, önmagában a kezdetek mégis mintha a visszáját mutatnák annak, amit Habermas megírt *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásában*.

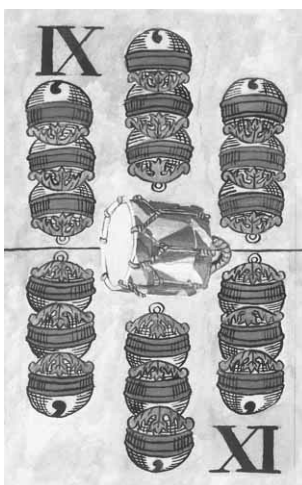
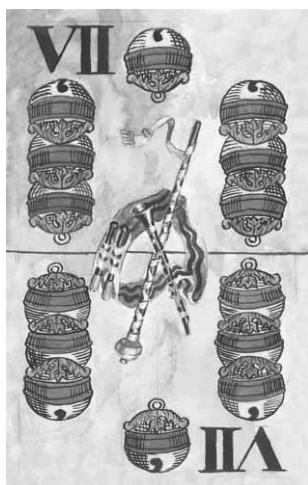
A magántársasági kultúrát, s ennek közvetlen felmenőjét, a *titkostársasági kultúrát* kutatja Miskolczi Ambrus, nem pusztán a szabadkőművességet – amelynek a kor jelentős magyar gondolkodói és cselekvői rendszerint a részesei voltak –, s ez azért is fontos, mert itt is dokumentálható a modern magyar történelmet végigkísér(t)ő azon folyamat, amelynek során egy bizonyos jelenséget azokkal a további képződményekkel azonosítanak, amelyekről az már alakulása idején vagy a későbbiekben kézzel-lábbal igyekszik elhatárolni magát. Ez esetben ilyen a világjobbító elveken épülő igazi szabadkőművesség mellett tenyésző illuminátus, illetve a rózsakeresztes mozgalom; a szerveződések között olyan is van, amely tömény misztika, s van, amelyik még az sem: sejthetően jól jövedelmező üzlet inkább. A szabadkőművesség viszont, noha titokkultusza révén maga is felelős a körülötte gomolygó kódért, alapjait tekintve tiszta eszmeiség; első fontos hazai dokumentuma, a Draskovich János ezredes alapította páholyhoz kapcsolódó „magyarországi szabadkőműves alkotmány [...] maga a felvilágosodás” – amint azt Miskolczi Ambrus munkája első kötetének 34. oldalán leírja. A szabadkőműves elvrendszer

és célképzet, amelynek a történész nagy figyelmet szentel, külföldi – egyetemes érvényűnek tekintett – mintákat követ, de összhangban van a hagyománnyal; megelőzve a modern nyugat-európai nacionalizmus beszűremlését és hazai térhódítását (sőt részben még a megszületését is), a történelmi örökséget követi, azt, amit fél évszázados pangás után Kemény Zsigmond elevenít majd föl. A szervezet „hungarus jellegű” volt, egybefogta a különböző etnikumokat; egyben a magyar társadalom önszerveződési kísérletének tekinthető: tagjai fölismerék, hogy a felvilágosult abszolutizmus központi eleme, a centralizáció *destabilizáló tényező* – és megpróbálták gátat vetni neki. Tévednénk viszont, ha a centralizáló hatalom és valamiféle titkos (állam)polgári forradalom folyamatos, állandó egymásnak feszülését feltételeznénk a tárgyalt jelenség kapcsán. Egyrészt azért, mert az egymást követő királyok (akik persze inkább azonosíthatók császárként) maguk is hol így, hol úgy viszonyulnak a szabadkőművességhez – leszámítva I. Ferencet, aki 1795-ben betiltja azt –, másrészt mert a titkos társaságok tagjai közül jó néhányan a (sokszor csak látszólag) ellenérdekeltek másik szférához is tartoznak, sokszor csak azért, mert annak győzelmétől remélhetik egyéni hasznukat. (II. József idején például sok hasonlóság, egyezés, párhuzam van a társaságok és a központi adminisztráció céljai között.) Egyáltalán már az is összeegyeztethetetlen (volna) a szabadkőműves páholyokat létrehozó érzülettel, hogy az ott gyülekező testvéreknek vannak személyes érdekeik, amelyek érvényesítésére olyasmire is szívesen vállalkoznak, mint társaik följelentése – vagy bárkié, aki éppen az eszükbe jut. Martinovics Ignác például, amikor még nem „összeesküvő”, csak egyszerű titkosügynök, olyan befolyásos embereket kever forradalmár hírébe, gyanúsít meg konspirációval, akiket nem is ismer, az állítólag jó ügyet ugyanis szerinte azzal lehet győzelemre vinni, ha minél több ismert emberről elhíreszteli, hogy támogatja azt. A kor és a helyzet összes ellentmondását éppen Martinovics személye jelképezi: győzelemre akarván juttatni meglehetősen kusza, alapjában társadalomjobbító elképzeléseit, évtizedekre lehetetlenné teszi azok érvényesülését: obskurus akciói végeredményben a magyar értelmiségi elit lefejezéséhez vezetnek. Szó szerint ugyan csak néhányuknak veszi fejét a bakó (Kazinczy barátai közül a kivégzettek közül nemcsak szellemi vonatkozásban, hanem etikája révén is kiemelkedik Hajnóczy József – emlékéit a poéta haláláig ápolja – és Őz Pál), ám a többiek megfélemlítve, elhallgattatva, sokan, mint Kazinczy is, hosszú börtönök után szabadulva már nem folytathatják ott, ahol az 1790-es évek elején megállt az idő. „Martinovics a titkostársasági mitológia éltetője és áldozata, áldozataival együtt [azokkal tehát, akiket beszervezett

egymásnak ellentmondó célokat követő társaságaiba, s így elvonta őket az értelmes munkától, némelyiküket pedig vérpadra is juttatta – F. T. G.]; valamennyien hordozói annak a folyamatnak, amelynek során olyan világpolitikai konjunktúra érvényesül, amely alkalmat ad arra, hogy a titok-kultusz formaságai közepette az emberben lakozó konspiratív hajlamok valamiféle paroxizmusig fejlődjenek. [...] Értelmiségi mivoltából következett, hogy igyekezett bekerülni a páholyok világába. Emellett kíváncsi természetű volt, intrikus és összeférhetetlen, ugyanakkor fecsegő, utcán is leállt ismerkedni, nőkel pedig különösen szívesen pletykált” (I., 74).

Miskolczi Ambrus roppant forrásbázisra támaszkodva igen érzékletesen mutatja föl a korszak szereplőinek többarcúságát. Figyelmét gyakran a Martinovicséhoz hasonló, kevésbé sablonos jellemek ragadják meg, de könyve első két kötetéből az is kiderül, hogy egy-egy korszakformáló alak látszólag ellentmondásos tettei vagy nyilatkozatai milyen pokoli logikával következnek az akkori politikai élet fordulataiból. Kazinczy is arcrajtő; de másként és másért: „A rejtőzködés életforma is lett. Az álarc olykor ránőtt az arcra” – tisztázza Miskolczi az előszóban (I., 11). Kazinczy azok egyike, nyilván legkövetkezetesebbike, akik szabadulásuk után s a terror csillapultával a titkostársasági kultúra fő eszmei értékeit, így a természetjogi egyenlőség elvét, a világpolgáriság és hazafiság kiegyensúlyozásával alakított nemzettudatot átmentik a *magántársasági kultúrába*, s az egész eszmerendszert azon át a liberalizmus korába. Miskolczi Ambrus egyik korábbi könyvében – *A felvilágosodás és a liberalizmus között: folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történelemszöveg anatómiája* –, melynek e mostani a közvetlen folytatása, már határozottan letette a voksát abban a kérdésben, hogy *két korszak volt-e a felvilágosodás és a reformkor* – a liberalizmus –, vagy egy. Az antagonizmus hívei szerint a kettő között szellemi

sivatag volt Magyarország, a félelem csöndje uralta az életet itt is és az örökös tartományokban is; Miskolczi, a kontinuitás híve most (egyelőre) ötszáz nyomtatott oldalon át és Kazinczy rendkívül szerteágazó életművén keresztül mutatja meg, hogy a folytonosság különböző alakváltozatokban mindvégig kimutatható. A „jakobinus” perben bebörtönzött Kazinczynak, miután ismét szabad emberré vált, minden irodalmi megnyilatkozásában, minden egyes levelében az örökség közvetítése volt a célja, az adottságokhoz képest méltó módon igyekezett képviselni az elnémitott eszméket. De a folytonosság nem csak a széphalmi mester életművében szemlélhető. Miskolczi, bár minden kérdésben fontosnak minősíti – ha sokszor kritikusan szemléli, egyszer-egyszer ironikus fényben láttatja is – könyve címszereplőjének álláspontját, sőt, eddig részletesen még nemigen vizsgált forrásokkal is alátámasztja Kazinczy központi szerepének jelentőségét: legyint a magányos zseni mítoszára. Különösen a könyv második kötetéből válik világossá, hogy szám szerint is viszonylag népes, szellemiekben gazdag, kimagasló vezetőikkel bíró elitje volt Magyarországon e korszakban a reform híveinek; közülük többeket párhuzamos életrajzok révén, Kazinczyval való kapcsolatuk elemzésével mutat be a szerző. Ezek a „párhuzamos” pályák néha szembefordulnak egymással; a négy évtizedes, rendkívül tagolt, sűrű politikai események által determinált, ellentétes szellemi irányokat követő periódusokból álló korszakot szemlélve világossá válik, hogy a kortársak egymáshoz fűződő viszonya is több, egymásnak ellentmondó szakaszból áll(hat), éppúgy, mint a mi korunk embereié. A „mellérendelt” pályaképekből kiderül, hogy Kazinczy sem lehetett teljesen elfogulatlan kortársaival; főképpen Batsányival volt személyes okokra és eltérő politikai felfogásra visszavezethető, és alacsony ítéleteivel is dokumentálható konfliktusa. A legérdekesebb talán Széchényi Ferenc portréja; megtudjuk belőle, hogy

tarthatatlan az az évszázados kép, amely szerint a gróf, a „legnagyobb magyar” apja a századforduló restaurációja idején valamiféle katolikus miszticizmusba fordult volna: valójában ugyanazt az alkotmányreformot tartotta érvényesnek, amelyet még a kalapos király alatt dolgozott ki. Széchényin és Batsányin kívül efféle portrét az erdélyi filozófusról, Sipos Pálról rajzol még Miskolcgy munkája második kötetében, de a háttérben föltűnik a magyarországi arisztokrácia és közigazgatás több jelentős, bölcs vagy bátor alakja, akik három-négy évtized nagypolitikai fordulatai közepette – köztük Napóleon diadalmenete idején – mindvégig igyekeznek megtalálni a Magyarország jövője szempontjából optimális megoldást. Néhány jellemző vonásból példának okáért Ürményi József, Dessewffy József és Vay József portréja körvonalazódik a könyvet olvasva.

Miskolcgy négykötetesre tervezett művének második egységében a felvilágosodás magyar szellemi önszemlékedését tehát közvetlenül a titkostársasági kultúra a szabadkőműves páholyvilág betiltását követő utóvédharcának tekinti. „Az 1790-es évek elején úgy látszott, hogy a szellemi templom mintájára felépíthető a valóságos templom: az ország” (II., 16). Kazinczy esete példázza, hogy ennek a „második menet”-nek több, ma talán kevésbé tudatosított sajátos jegye van. Ezek egyike az, hogy a magántársasági kultúra – melyben a könyvnek, levelezése révén az ország legtöbb gondolkodó főjét összekötő főszereplője egyfajta *elnöki* (nem pedig, mint terjesztették róla, diktátori) szerepet igyekezett tulajdonítani –, illetve a megszerveződő irodalmi élet, sőt, maga az irodalom is sokkal erősebben kötődik a filozófiához, mint a későbbiekben. Maga Kazinczy Rousseau, Herder és Kant (egymásnak persze [sokszor] ellentmondó) bölcselétéből keveri ki a maga világgépét; Sipos Pállal való, Miskolcgy által bőven taglalt barátságának, majd polémiájának is ez az alapja. Egy másik vonás az irodalmi élet demokratizmusa, amelyet jobban föltérképeztek és értettek a figyelésével megbízott titkosügynökök, mint azok, akik az egyes irodalmi vitákban alulmaradtak, vagy például az utókor (vö. Németh László Miskolcgy által

egyébként nem említett, prekoncepció alapuló Kazinczy-értelmezésével). A harmadik: a nyelv és a jelentés szerepének fölismerése, ami értelmet ad az utókor által sokszor értetlenül, máskor szarkazmussal szemlélt nyelvújítási vitáknak. A negyedik: a nemzethez és a hazához való hűség; a nyugati, nemzeti szempontból innen, a XXI. századból nézve ezoterikusnak tetsző irodalmi művek fordítása a nemzeti nyelv pallérozása, a nemzeti szellem megszilárdítása szempontjából fontos Kazinczy számára. Szépen tükröződik ez azokban a szövevényes, e recenzióban még nagy vonalakban sem követhető fejtegetésekben, amelyekben Miskolcgy a virtus korabeli magyar és európai értelmezéseit ismerteti. Azt, hogy a virtusnak – a jóra való készségektől a vakmerőségig terjedő s az ezeken belüli száz árnyalatot fedő – jelentését kifejező alkalmas magyar terminus megteremtése miért volt olyan jelentős probléma Kazinczy számára a XIX. század elején, egyként magyarázza, hogy ez a szó a társadalomépítés kulcsszava volt már a szabadkőműves korszakban is, s hogy a költő értelmezésében rokonértelmű volt az 1795-ben a katolikus iskolákban szintén betiltott Kant kategorikus imperatívuszával. A filozófia, a nyelv, az irodalom az abszolutizmus évtizedeiben, amint azt Miskolcgy Ambrus részletesen és találóan kifejti: metapolitika. A nyelvújítás sem szócséplés, szócsavarás, hanem – a nemzet szempontjából – e metapolitika egyik legfontosabb területe. Kazinczy az egyike volt azoknak, akik elméletileg is értelmezni, definiálni akarták a nemzet fogalmát, mert tudták, hogy enélkül nincs nemzetépítés.

Miskolcgy Ambrus már többször leírta, hogy a XIX. századi állítólagos rendi nacionalizmust ahistorikus elmeszüleménynek tartja; rendiség és az egész társadalomra kiterjedő közösségi tudat nyilvánvalóan kizárják egymást. Még abszurdabb az az egykor népszerűvé vált feltételezés, hogy Kazinczy ezt az állítólagos rendi nacionalizmust képviselte volna. A könyv második kötete – részben – lenyűgözően gazdag példatár ezeknek a föltehetően ideologikus tételeknek a cáfolatához.

Filep Tamás Gusztáv

Kedves Irodalombarát Olvasó!

Kérjük, amennyiben lehetőségei engedik, rendelkezzen adója 1%-ról a Magyar Írószövetség vagy az Arany János Alapítvány javára.

Magyar Írószövetség: 19666244-2-42

Arany János Alapítvány: 19020381-1-42

Köszönjük, hogy felajánlásával segíti munkánkat, támogatja a kortárs magyar irodalmat!

A fény megérkezett Árkossy Zsolt – Árkossy István: Képirás, A csend ösvényein Magyar Napló, 2010.

Hányszor és hányan hirdették már a Kép halálát! Hányan gyúrták szét, maszatolták össze a kompozíciót, a szerkezetet, a helyes arányt, és tagadták meg az üzenetet, a hivatást, a missziót! Botorság lenne példákat sorolni, számtalanok azok. Meghátálunk, kitérünk előlük, de éppen a hőkölés görcsös pillanatában jelent megváltást, ha egy kivételes esztétikai érzékkel, nagy műgonddal, kiválóan szerkesztett könyv kerül az asztalunkra, olyan mű, amely a szépség, a nyugalom, a csend üzenetével érkezett: Árkossy Zsolt és Árkossy István a két szerző, a könyv beszédes címe pedig *KÉPírás – A csend ösvényein*.

A vállalkozás alkotáslélektani különlegességét az adja, hogy apa a fiával összefogott, hogy létrejöjjön ez a művész-fotókból, kiváló szakkommentárokból, eszmeifutamokból álló képhalmaz. Joggal asszociál az olvasó, elkerülhetetlenül jut eszünkbe Bolyai Farkas és János, Szervátiusz Jenő és Tibor, valahányan erdélyiek, (akárcsak a szerkesztő Bágyoni Szabó István és az előszót író Banner Zoltán), valamennyien az „európai tető” kövei, mindnyájan annak a szellemi és művészeti áramlatnak az előhírnökei, illetve folytatói, amelyet a hőskorban transzszilvanizmusnak nevezett az irodalomtörténet-írás. Nomen est omen. A név maga a végzet, a sors, de hivatás, is, a felsorolt nevek mögött már gazdag életmű áll. A fiatal fotóművész, Árkossy Zsolt számára jelenthetne veszélyt a névhalmaz, hiszen köztudott: a sok baba közt könnyen elvész a gyermek. Nem így történt. A könyv mindenekelőtt album, azoknak a nagyszerű felvételeknek a gyűjteménye, amelyeket Árkossy Zsolt Ausztráliától Amerikáig konokul, minden felesleges hevületet és szenvedélyt mellőzve, csak a szem és a lencse parancsainak engedelmeskedve készített.

Annyira a szépségkultusz határozta meg a fényképezett tájak, tárgyak kiválasztását, hogy semmilyen kivételező szimpátiát sem lehet megnevezni valamelyik világrész, élőzóna, faj, objektum, specimen javára. A Golden Gate Bridge, az Antelope Canyon, a párizsi Musée d'Orsay Múzeum, a római San Luigi dei Francesi éppen annyira „otthonos világa” Árkossy Zsoltnak, mint „a hűvös rembrandti homályba” süllyedt nyárádszentmártoni (Erdély) kemencepadkás szoba, szíromhullásos virágcsokrával, mint Óbuda egyik restaurált kőfalának „hallgatag kövei”, vagy mint egy fatörzs harántmetszete.

Egy kivétel talán akad: Ausztria. A negyvenhárom művészfotóból 13 nyugati szomszédunk sziklás bércein, mesés szurdokaiban, az Alpok természet alkotta felhőkarco-

lón készült. A híres Dachstein, a Grossglockner és az Ötztal minden világvándor álma, Árkossy Zsolt is itt, ebben a hegyrengetegben időzik többet, ennek egyik csodáját, a Hochgurgl-t a kommentárt író édesapa éppenséggel „Gloria Mundi”-nak nevezi; ezen az ezerarcú tájon érzi otthon magát a fotóművész, itt tud legtöbbet hozzáadni önmagából a képhez, mindenekelőtt bölcsességet, tisztaságot és fegyelmet.

Ezek után már egybe is lehet rántani az apa és fia művét, azokat amúgy is csak a kifejezés eszköze, a betűtenger, illetve a fénykép választja el egymástól. Különben úgy szemlélik a világot, mint még ma is a lámák Tibetben, vagy ahogy az „öröklét csöndjébe elvonult” (Árkossy István szava) Körösi Csoma Sándor bámulhatta hajdanán. Mindketten „belső látással” veszik észre azt, ami mellett közönséges halandó szenvtelenül vagy ámuldozva elhalad.

Csordogál, szívárog, máskor sodorva árad, hömpölyög a visszhang-párbeszéd a két művész között: István, az apa esszét ír, színes szönyeget sző szavakból a nyitott könyv páros oldalán; túlfelől, jobboldalon Zsolt képbeszéde látható. Azt hinné az ember, ha nem figyel jól oda, hogy két párhuzamos monológ fut egymás mellett, holott feltételezik egymást, impulzusokra impulzus a válasz, gyönyörű dialógus folyik. „Féltem a szavakat – és féltem a képet” – írja az előszóban Banner Zoltán, s aggodalma indokolt. Törékeny mindkettő, ráadásul a kopás, kórokozói fenyegetik vészen ezt is, azt is. Milyen ellenszert találtak az Árkossyak?

Az apa, István nem mindennapi tudással és képzőművészeti műveltséggel teremt egy különleges műfajt, a „Képirást”, amit a cím is jelez. Esszéiben vagy a fotográfiákból indul ki, és halad az univerzum, a kozmosz, a teremtés misztériuma felé, vagy a mitológiai, biológiai, spirituális lét felől közeledik a tényleges tárgyhoz, fia fotóihoz. S mindezt olyan kimérten, tudományosan végzi el, mintha növényteni kutató lenne, mintha virágszirmot, vizsgálna. Könnyedén, zökkenések nélkül hajlanak egymásba a mondatok, legyen szó Picasso varázsceruzájáról, a Tunguz kráterről, diadalívről, Eiffel-toronyról vagy éppen a számár füléről, málló vakolatról, mohás fatörzsről. Stílusművészete ugyanúgy emlékeztet a gyanútlanul operáló hályogkovácsra, mint tudós esztétára, pedig nem is olyan rég avattuk íróvá a Bágyoni Szabó Istvánnal közösen írt *Világ árnya, világ fénye* című beszélgető könyvük alapján.

Azért öröndetes ez a siker, mert már-már reménytelen kísérletnek tűnik a fotográfiában (és annak laudációjával) valami újat mondani. Bécsben, a Stephansplatz egyik sarkán beüvegeztek egy fatörzset, mert a középkorban a vándorló mesterdalnokok annyi szeget vertek abba, hogy nincs mákszemnyi üres rész a felületén. Árkossyék mégiscsak találtak fehér foltot, s mint igazi „Meistersängerek” tették le a mesterdarabot az asztalra.

Hegedűs Imre János

CSONTOS JÁNOS Rajzok, eszmények, épületek

*Somogyi Győzőről, Krizsán Andrásról,
Csernyus Lőrincről, Turi Attiláról
és K. Pintér Tamásról*

Ha van az irodalomhoz mentalitásban közel álló társművészet, akkor az építészet mindenképpen az. Nem az elfogultság mondatja ezt velem – bár mintegy százhusz építész portréfilm és egyéb építészeti témájú televíziós produkció leforgatása és megrendezése után ha akarnám, se tudnám tagadni megkülönböztetett szimpátiámat a kortárs építőművészet, az urbanisztika és az épített örökség iránt. A lélektani hasonlóság azonban objektív mércével is könnyen belátható: ugyanis ez az a két művészeti ág (a filmművészetten kívül), amely egyértelműen metanyelvet használ.

Az irodalom önazonossága a kezdetektől fogva problematikus volt: ugyanis minden más művészet kritikai és elméleti apparátusa is főként az írást, az írott szót használja segédeszközként – sőt léteznek olyan fogalom meghatározások, amelyek a parttalan irodalomfelfogás jegyében ezeket a tudományos vagy esszéisztikus szövegeket is az irodalom szerves részének tekintik. Az irodalmat, a szépliteratúrát így olyan ballaszt terheli meg, ami úgyszólván agyonnyomja. Az építészet határhelyzete picit más természetű: ott a modern kori technika és a teremítő művészet együttes, szétszálazhatatlan jelenléte keletkeztet immár másfél évszázadra elnyúló skizofréniát. (Azelőtt, a modernizmus megjelenéséig nem volt efféle tudathasadás.) Korunkban még a legnagyobb építőművészek is bizonytalanok művészi identitásukban, annyira meghatározza a szakmát és az építészeti kreativitást a végletesen számítógépesített műszaki mesterség és a röghözkötő materiális feltételrendszer. (Tanulhatnának némi lezsersé-

get a filmesektől, akiknek nem okoz gondot, hogy egyszerre legyenek katonái a filmművészetnek és a filmiparnak. Az ő kompromisszumos fogalmuk: a filmgyártás.)

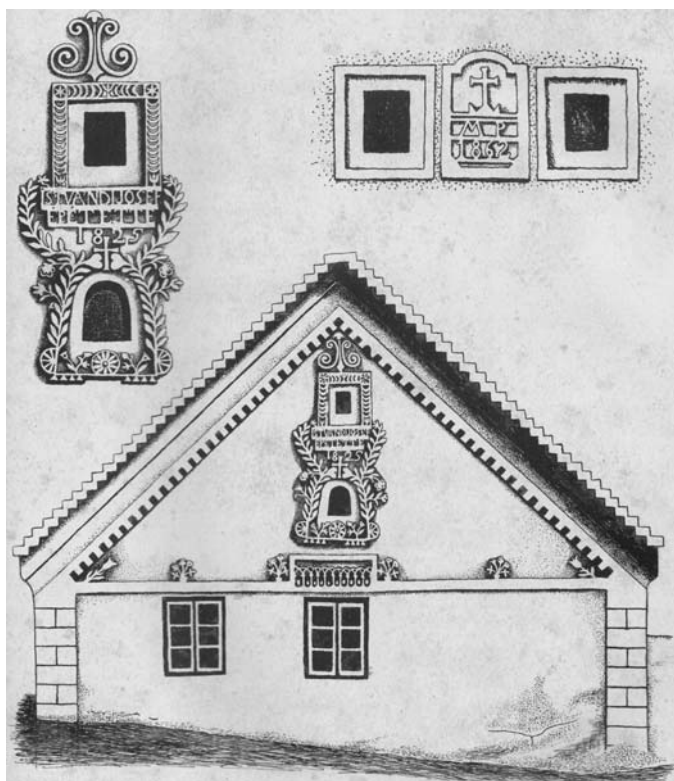
Az építész – illetve e hivatás krémje: az építőművész – minden újításkényszer ellenére mélységesen konzervatív. Egy új munka, egy új épület dokumentálása számára egyszerűen nem történhet mozgóképpel – mintha egy bő évszázaddal ezelőtt föl sem találták volna a filmet. Míg egy író vagy költő a róla készült portréfilmet rendszerint az életművére ütött hitelesítő pecsétként éli meg, az építész akkor boldog és elégedett, ha megvalósult épületeit művészien megfotózzák, majd – rajzokkal kiegészítve – folyóiratban vagy önálló könyvben publikálják. Úgy véli, ezzel játszhatja ki a múlt időt, amely lepusztítja, átalakítja, körbeépíti vagy lebontja a műalkotás szándékával létrejött épületet. A fotó, a könyv kimerevíti azt az ideális állapotot, amikor az építőművészetbe még nem avatkoztak bele az értetlenek, a dilettánsok, a szentségtörő barbárok, a ház használói – nem avatkozott bele az élet. Az ideális állapot rögzítés az, amikor a ház még üres, nem nővük körül fák és bokrok, belül pedig nem zavarják meg az ideális vonalakat bútorok vagy emberek. Mindez embertelennek is tűnhet, míg bele nem gondolunk, milyen természetes például, hogy egy tőkélyre törő szonettbe mint művészi konstrukcióba nem eresztünk bele oda nem való dolgokat: pletykát, poént vagy publicisztikát. Egy építőművész számára tehát a folyóiratközlés a megalko-

tott mű „kritikai kiadása”, a könyv pedig az építészeti ars poetica filozófiai megtámogatása kép és szöveg segítségével.

Vannak korok, amikor ebben az összjátékban a kép, a látvány dominál. Amikor az utóbbi időszak építészeti könyveiről adunk ízelítőt, tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy ez szakasztott ilyen kor.

*

Somogyi Győző ennek a kornak az egyik utolsó polihisztorja. Szerencsés alkat: úgy művel összevetéshetetlen stílusjegyekkel bír, ráadásul élénk elmemozgást előidéző grafikát és festészetet, hogy eközben

Szentbékállá, Istvándi-ház, Somogyi Győző–Krizsán András:
A Balaton-felvidék tájba simuló építészete című könyvéből

történelmi és társadalmi beágyazottsága olyan természetes, mint a levegővétel. Akár történelmi nagyjainkat rekonstruálja (vagy teremti újra a fantázia segítségével), akár határtalan kamaszvágakat megidéző óriástérképre rajzolja az ilyen organikus módon talán már nem is létező medencényi hazát, úgy érezzük: ismerős formanyelvre épít; ám az atavisztikus érzetek valahogy hasonlítanak a kitalált középkor teóriájára. Pedig ez nem ügyetlenség, nem blöff: koncepció. A napi esztétikai és politikai csetepaték hevében mintha észre sem vettük volna, hogy Somogyi Győző egy egészen új és korszerű ajánlatot tett le a nemzet asztalára közösségi identitás és hagyományfelfogás terén. Igazából nincs előzménye; de jó volna, ha lenne folyománya.

A Káli-medencének – s közelebről Salföldnek – igen nagy szerencséje, hogy Somogyi Győző idestova negyven éve rátalált erre a vidékre, s úgy 1975 óta nemcsak lakosa e néprajzi tájegységnek, hanem kitartó grafikai krónikása is. Építészeti tárgykörünkhöz legfrissebb könyve kapcsolódik, amelyet Krizsán András építésszel, a közeli Pula község agilis főépítészével közösen alkotott. A Balaton-felvidék tájba simuló népi építészetről kiadott négykezes munka leplezetlenül a festőművész makacs mániájára épít, amellyel képileg, rajzban és festményben dokumentálja mindazt az értéket, ami a szeme elé kerül: lehet ez növény, népviselet, épített örökség. A Balaton-felvidék számára, számukra különösképpen megszentelt hely. Egyfajta laboratórium. Adott a szakrális helyszín a történelem előtti vulkáni hegyekkel, bazaltkúpokkal, tóra ereszkedő lankákkal és szőlőkkel; s adott a sajátos történelmi előzmény is: a török háborúk frontvonalában szinte kipusztult a megelőző építészeti hagyomány, s úgy kétszázötven éve szinte villámcsapásszerűen formálódott újjá. Ekkor épültek a kúriák, a pincék, a templomok. A Somogyi Győző által dokumentált szőlőhegyek, prэшházak, népi lakóépületek a klasszicizmusba hajló parasztkorok alkotásai, s legjobb darabjai a XX. században szerencsésen konzerválódtak is, mert a vidéken nem nagyon történt fejlesztés: nem volt, ami elsöpörje a régit. Lehetőségek híján kikopott, elvándorolt az eredeti lakosság is, a paradicsomi tájtól megbabonázott fővárosi „bebírók” pedig érthető módon fogékonyak bizonyultak a Somogyi-féle ajánlatra: építsék új házaikat, nyaralóikat is a tradicionális stílusban, a régi motívumkinccsel és vakolatarchitektúrával. (Ennek egyik mintapéldája Kovács István és Rosonczy Ildikó salföldi háza.)

Ez a könyv egyúttal ennek a mozgalomnak a képes mintakönyve is, amelyhez Krizsán András szolgáltatja az elméleti miniciót. Nem csoda, hogy egymásra találtak Somogyival: Krizsán a „Makovecz-istálló”, a Kós Ká-

roly Egyesülés jeleként, a Csütörtöki Iskola szervezőjeként és a Falufejlesztési Társaság egyik oszlopként a korszerűen megújított népi építészeti hagyomány egyik hazai apostola. Szűkebb páttriájában, Révfülöpön a hagyományos helyi építőanyagból, vörös kőből épített evangélikus egyházi központot, templomtornyot, sőt a regionalizmus stílusjegyeit magán viselő strandépületeket; s a műfajt megújító, mégis tájbarát környékbeli ravatalozói is fölöttébb emlékeztetnek. Somogyi Győző balaton-felvidéki képtárához megvilágosító passzusokat írt többek között a magasba emelt tájról, a hely különleges szelleméről, a kötenger közt sarjadt életről, a hajdani kerek világról, a harangok szimbolikájáról, a kémények jelentőségéről, az ablakokról mint az utca szeméről, a vakolathímeiről és a malterművészetről is. Szerinte „a régi parasztházak rusztikus tömege méltóságteljesen ragadja meg a múltó időt. Az időtlenség sűrűsödik össze bennük, minden évszakban vagy napszakban, ahogy a különböző fényhatások megszületnek homlokzatukon. Naptelítette könnyű árnyék, lágy fátyolon átszűrődő titokzatos napfény mindenütt. Séta közben feltárul előttünk a kövekbe zárt múlt.”

Nem árt, ha egy építésznek stílusa is van. Nem csodálom, hogy a műalkotásnak is beillő könyv bemutatását az építészek Ötpacsirta utcai székházában Jankovics Marcell vállalta magára, hitelesítve a missziós vállalkozás különleges jelentőségét.

(Somogyi Győző–Krizsán András: *A Balaton-felvidék tájba simuló építészete*. Cser Kiadó, 2009)

*

Föl sem igazán fogjuk, hogy kortársunk, Makovecz Imre építőművészetének léptéke csakis Bartók Béla vagy Kodály Zoltán mércéjével mérhető. S miként e zeneszerző zsenik, ő sem elszigetelt, hanem „társadalmasított” alkotó: évtizedeket áldozott az utánpótlásnevelésre, a nevéhez kötődő organikus építészeti iskola hálózattá való kiépítésére. A makoveczi életmű a kétségtelen népi gyökerei mellett egyúttal egyetemes is: a steineri antropológia, a (valódi) posztmodern világszemlélet, egy humanista globalizmus egyesül benne a sokrétegű magyarországi – sváb, magyar, zsidó – épített hagyománnyal. Bartóki modell, némiképp „felturbózza” Kodály gyakorlatias nemzetnevelésével és Kós Károly organikus életfilozófiájával. Makovecz három pillérre építette-építi „birodalmát”: a Kós Károly Egyesülés műhelybokrára, a szellemi háttérrel biztosító Országépítő folyóiratra, illetve az új építés generációkat becsatornázó Vándoriskolára. Az egyesülés egyik fő profilja – túl a munkaszerzés gyakorlatias gondjain –, hogy főépítészeket delegáljon olyan anyaországi és határon túli településekre, amelyek fogékonyak az organikus ajánlatra.

A Szent Erzsébet-dóm Kassán, Csernyus Lőrinc könyvéből

E mozgalomnak az egyik „hőse” Csernyus Lőrinc, Csenger (és még jónéhány település) főépítész. Az ő munkásságát dokumentáló tetszetős kötetben az atyamester, Makovecz Imre ekként méltatja a tanítvány munkásságát: „A szerves építészet egyik rejtett ősvénye az ír-kelta-Hibernia kultúrkör. Csernyus Lőrinc még egyetemista korában rátalált erre az ősvényre. A druidák sziklaházai, a természet elemi ereje érdekelte, ez illett hozzá. Erről az útról nem tért le.” Képzelnék el egy torzonborz szakállú magyar építészt, amint a druidák örökségét kutatja a magyar jelenkorban! Ez volna a sokat emlegetett „mucsaiság”? Makovecz Medgyasszay Istvánt, Ferencz Marcellt említi még, mint e mélyáramok tudóit. (Ne feledjük: a kelták Kárpát-medencei jelenléte régészeti evidencia.) És Csenger európai léptékű építészeti bravúrában (egy poros keleti, határmenti kisvárosban az organikusok egy Árpád-kori templom köré városközpontot teremtettek a semmiből) vagy a szatmári árvíz utáni helyreállításban Csernyusnak ez a rögeszmeszerű makacssága is ott van kézzelfogható teremtmőerőként. Makovecz a generációváltást említi vele kapcsolatban (a tanítványból mester lett, a történet folytatódik), valamint a nem helyettesíthető életművet – mindkettő feltétele egy szellemi mozgalom továbbélésének.

Csengerben Makovecz-mű az új templom, Vincze László jegyzi az éttermet és a sportcsarnokot, de az általános iskola – úgy is, mint organikus esszencia, amihez talán csak a Makovecz-féle sárospataki Árpád Gimnázium hasonlítható – Csernyusé. Olyan épületekkel

tette le ezenkívül a névjegyét, mint a nagyvonalú bonyhádi városháza, a csesztregi kemping és István–Gizella kettős harangtorony, a kámi vendéglő, a piliscsabai egyetem és a szegedi vadaspark fogadóépülete, a herendi porcelánmanufaktúra (szemközt a Turányi Gábor-féle szenzációs Porcelániummal), a kecskeméti Vackorvár erdei iskola, az üllői nagyállatklinika, az óbudai Waldorf-iskola vagy éppen fantáziadás családi házai szerte az országban.

Azért soroltam ilyen hosszán, mert ebből is kitűnik, hogy a csernyusi életmű valóságos országjárással köthető egybe: egy ilyen kaliberű építészre egyes nemzetek turisztikai imázst, kultuszt építenek. Mi, magyarok, el vagyunk kényeztetve ezen a téren: több tucat olyan kortárs építészünk van, akik – ha egyelőre nem is érik el Makovecz Imre vagy Csete György formátumát –, mind határozottabban az európai architektúra élvonalába tartoznak. Magyarország tele van régi és új épített csodákkal, önérvényesítő képességünk a nagy kulturális versenyfutásban azonban egyszerűen siralmas. Holott e téren nincsenek nyelvi akadályok – nem lehet siránkozni azon, hogy csak a magyar anyanyelvűek érthetik igazán, milyen istenáldotta tehetség mondjuk Weöres Sándor...

(Csernyus Lőrinc. Serdián Kiadó, 2009.)

*

Turi Attila építész úgy fogalmazott Csernyus Lőrinc munkássága kapcsán, hogy az „a föld erejéből táplálkozó építészet”. Turi is organikus indíttatású alkotó, de talán még jobban leszakadt mesteréről, Makovecz Imréről, mint Csernyus. Ettől az erős apafigurától való függés mindig problematikus volt ebben a körben: míg például Sáros László vagy Zsigmond László esetében nem okozott különösebb gondot, Ekler Dezső vagy Vincze László vonatkozásában építészeti értelemben radikális szakításhoz vezetett. Turi Attila valahol félúton van: a *Folytatni a teremtést* című retrospektív kiállításon, amely az organikus iskola és egyesülés húszéves intézményes történetét ölelte fel az Iparművészeti Múzeumban, Makovecz név szerint is kiemelte őt – ugyanakkor a teremtést nyilvánvalóan nem a Makovecz által kitaposott szűk ősvényen látszik folytatni. (Wesselényi-Garay Andor odáig megy, hogy a stílusváltásra utalva „posztorganikus” építésznek nevezi.)

Budakalász főépítész – Zsigmond Lászlóval közösen – mostanában a kolontári és devecseri újjáépítést vezényli: az új lakóutcákat a tradicionális bakonyi népi építészetre hajazva álmodták meg. Ebben a szatmári és a borsodi előképeket követik, még ha a „házszerű” házak nem is aratnak osztatlan sikert a némiképp sznob építészeti kultúrközegekben. Erőfeszítéseik a Kós Károly-féle kísérleteket vagy a legendás ONCSA-telepeket idé-

zik: olyan házegyütteseket alkotni, amelyeket – a tájba való beágyazottságuk és komfortosságuk révén – a lakóik is kedvelnek. Turi Attila funkcionalizmusa ebben a szeretetvágyban nyilvánul meg: szeretné, ha szívesen költöznénk házaiba. Ez a vágya rendre beteljesül. Az ebben a kötetben kiemelt alkotásai – budakalászi faluháza és bank-épülete, pilisszentlászlói nyaralója, törökbálinti üzemépülete és budai családi háza – mellett főleg a fővárosi agglomerációban állnak figyelemre méltó művei: Solymártól Lajosmizséig, Törökbálinttól Tinnyéig. Amiben vitán felül, mindenképp hű maradt mesteréhez, Makoveczhez, az nem más, hogy számára is az építés: dráma.

(Turi Attila. *Magánkiadás*, 2010.)

*

K. Pintér Tamás építész minőségében elsősorban az épített örökség bravúros helyreállítójaként ismert: az ő nevéhez fűződik egyebek mellett Gül Baba budai türbéjének és rózsakertjének az autentikus helyreállítása is. Olyan szakember ő, akinek – Somogyi Győzőhöz hasonlóan – mindig ott van a keze ügyében a vázlatfüzet: tárgyilagos, mégis összetéveszhetetlenül egyéni vonalvezetésű skicsein megörökítette már a magyar főváros és vidék műemlékeit csakúgy, mint Isztambul és Rodostó magyar vonatkozású épített emlékeit. Ezeken a helyszíneken volt szerencsém közösen forgatni is vele, így keletkezése pillanatában láthattam például azt a rajzot, amely a képeskönyvben is szerepel az Aya Sophiáról.

K. Pintér Tamás az évek során a török kultúra szerelmese lett, a Török–Magyar Baráti Társaság egyik

A Süleymaniye nagy kupolája, K. Pintér Tamás: *Török rajzok* című könyvéből

vezetőjeként több tucatszor járt az országban, ahol mindig szívesen fogadták. Százötven éves kalandunkra ugyanis a törökök merőben másként emlékeznek, mint mi: ők egy közös kulturális virágkor emlékezetét ápolják. A budapesti vendéget Tamás beynek, illetve „macar mimar”-nak, „magyar építésznek” szólították, segítettek neki Kós Károly isztambuli nyomait kutatni és az akkor még létező rodostói magyar utca épületeit felmérni – utóbbiak közül jónéhány már csak ezeken a rajzokon létezik.

A fürgé kezű magyar vándor azonban nem elégedett meg az isztambuli és rodostói magyar emlékek dokumentálásával: kedvtelve járta Kisásziát is, Ankarától Pergamonig, Bursától Ephezoszig. Grafikai egy gyakorló építész hamisítatlan kéznyomai, ám mindeközben a mediterrán kultúrára fogékony értelmiségi befogadó gondolkodását tükrözik, akinek természetes a kultúrák egymásra rétegződése, s egyaránt elragadtatással tud tekinteni a térség épített és tárgyi emlékeire, függetlenül attól, hogy azok a hellén, bizánci vagy iszlám korszakban jöttek-e létre. E rajzokból és az azokat kísérő példásan rövid kommentárokból megsejthetjük: Európa e peremvidéke bonyolultabb régió annál, semhogy kulturális mozgásait felületes, mirelit gondolkodási sémákkal le lehetne írni.

(K. Pintér Tamás: *Török rajzok*. Litea, 2010.)

József Nádor Művészeti Általános Iskola (Üröm), Turi Attila könyvéből

JORDAN RADICKOV

A gyerek és a medvebocs

A történet, amit az alábbiakban elmondok, több évtizeddel ezelőtti emlék. Cséplés ideje volt. Gerlovo és Tuzluka környékén utazgattam. Minden faluban porba burkolózott, bömbölő cséplőgép fogadott, a porból asszonyok tűntek elő, tetőtől talpig fehér kendőben; dübörögtek a traktorok, nehézkesen pöfögtek a gőzgépek; a levegőben bukfenceztek a kék, villogtak a vasvillák fényes fogai; emlékszem a hatalmas szalmaboglyákra, úgy emelkedtek a szérűkön, akár az egyiptomi piramisok, csupán ahelyett, hogy az örök nyugalomba dermedt fáraók múmiáit őriznék, mezítlábas gyerekeknek adtak búvóhelyet. Időnként a gyerekek egészen a szalmapiramisok csúcsáról csuszantak le, úgy siklottak alá hanyatt-homlok, akár a jégpályán; útjuk közben még forgolódtak is, majd eltűntek a porfelhőben. A cséplőasszonyok meg egyre figyelték, és rakták a telhetetlen dob torkába a nehéz gabonakévéket. Emlékszem, az utakon búzával vagy szalmával megrakott szekerekkel találkoztam. Szanaszét szóródott a szalma. A nyári forgószelek felkapták, megforgatták és újra lehintették az utakra. Egy hét múlva portól megszürkülve értem el Targoviste városát. Meglepődtem, hogy a városka főutcáján a kövezetet szalma helyettesíti. Szalma borította a következő város, Omurtag utcáit is. Ebben a városban sok lovas szekér járt; mindenfelől szekerek érkeztek, szalmával megpakolva. Fejembe vettem, hogy elmegyek egészen Varbica faluig, megnéznem Girej kán régi háremeit, mert mesélgették nekem, hogy ő egyike volt Dzsingisz kán utódainak. A vidék nyári képe, ahol csatangoltam, minden elmúló nappal egyre inkább egyhangúvá és szegényessé vált; a föld néhol dimbes-dombos, bár az utak festői módon kanyarogtak rajta és tűntek el váratlanul valamelyik kisebb emelkedő mögött. A távolban a Balkán hegység vibráló, rezgő, kékes sziluettje csábított a rekkenő nyári forróságban. A különböző útjelző táblák a Ticsa és Kotel felé vezető útra terelték figyelmemet. Nem tudnám megmondani, mi vonzott a két falu irányába, hogy végül is lemondjak Girej kán háremeiről (ha egyáltalán léteztek ilyen háremek), és egy kora reggel Omurtag városból elindultam a csábítóan kéklő hegyek felé.

Azokban az években Bulgária országútjai olyanok voltak, mintha jégeső verte volna szét őket. Minél jobban eltávolodott az ember a központoktól, annál rosszabbak lettek. Poros országutak voltak, összevissza vájták a záporok és a szekérekerekek vasráfjai. Apró kavics borította az út poros gerincét, néhol a víz és a szelek elsodorták a port, hogy pusztán maradt a kavics; szétrágtá a járőkelők bocs-

korait, vagy szikrákat hányt a lábasjóság patkóitól és a kerekék abroncsaitól; más helyen darabos salak borított mindent, és amint haladt az ember, valóságos porvihar kerekedett mögötte s hosszú uszályként követte, amíg el nem tűnt valamelyik kanyarban, vagy le nem ereszkedett egy mélyedésbe. Ne adj' Isten, hogy kocsikaraván, vagy teherautó haladjon rajta, mert akkor olyan porfelhő szállt fel, hogy az utas jó ideig eltűnt benne, de mikor a szélnek mégiscsak sikerült eloszlatnia a port, az utazó felismerhetetlen ábrázattal jelent meg az út közepén. A burkolatlan út szélén és az árokban pázsitfű nőtt; pelyhes, hamuszürke színű poszméhek tenyésztek benne. Itt-ott az útszéli néhány fácskát lehetett látni, az útor ültette, s rendszerint csenevész maradtak, magányosak, nehezen virultak az egyedülletben; nem megfelelő helyen álltak, és szomorúassá tették az út hangulatát.

Az út semmiben sem különbözött a régi idők többi országújától, sőt mi több, régen elhagyottnak látszott, mert csupán az elején botlottam emberekbe. Valamennyien Omurtag irányába mentek vagy letértek a mezei ösvényekre. Egyiküket sem értem utol, és egyikük sem találkozott velem. A szalma fokozatosan ritkult az úton; már sehonnan sem hallatszott a cséplőgépek zúgása vagy a gőzgépek hangos sívítása, hogy ilyen módon jelezzék, vízre van-e szükségük vagy szalmára. Csépléskor, ha a gőzgépek sípja egyszer felsívít, azt jelenti, hogy szalmát kíván. Ekkor az asszonyok embermagaságnyi szalmacsomót hánynak villáikkal a gép tüzes torkába, amikor pedig kétszer sípol, akkor a férfiak odaviszik a vízzel teli kannát, hogy megittassák a felhevült és verejtékező szörnyeteget. A gőzgépek voltak a falvak nyári sárkányai; a szalma felét felfalták a szérűkön, hogy hatalmas lendkerejükkel megmozgassák a remegő cséplőgépek minden szerkezetét és üvöltő dobját...

Minél feljebb emelkedett a nap az égen, annál inkább elnéptelenedett az út, de az egyik kanyarban öregemberrel találkoztam, tarisznyát vitt a vállán, vékony görbe botra támaszkodva. Kecskét vezetett maga után. Üdvözöltem, erre megeredt a nyelve; Omurtagba ment, eladni a kecskét. Faggattam az út felől; azt mondta, hogy még hosszú Kotelig, de ha nem állok meg gyakran pihenni, akkor estére sikerül odaérnem. Kotelben, mondta, semmi se nő, igaz, a mi vidékünkön se, de ott aztán csakugyan semmi sem nő, se nem vetnek, se nem aratnak, csupán erdők vannak, meg legelők a jószágnak. És víz... A kecskés öreg után többé senkivel sem találkoztam. A poros országút tovább kanyargott, mintha a legalkalmasabb módot keresné az erdő megközelítéséhez, és átkanyarogva rajta, végül eljusson a hűs Balkán hegységhez.

Az út szélén haladtam, lágy salak és csillagfű borította. A cipőm kényelmetlen lett, kemény és nehéz. Eleinte für-

gén lépkedtem; néha vissza-visszanéztem, hogy lássam, nem jön-e utánam ember vagy szekér. Amint elértem az erdőt, többé nem néztem hátra. Körülöttem minden egyre változatosabbá, festőibbé kezdett válni. Az út is mintha folyton könnyebb lenne, a levegő kellemesebb; minden oldalról alig észrevehető hűvösség lengedezett, és az árnyékos erdő mélyén megszólaltak a madarak. Játékos árnyékok táncoltak, néha úgy rémlett, hogy a bükkfák törzsei mögött erdei vadak futnak át magas páfrányokon.

Délig gyalogoltam anélkül, hogy megálltam volna valahol. Csak amikor a nap nagyon perzselt és már a hegyoldalon is érezhető lett a fullasztó hőség, kerestem pihenőhelyet. Az egyik kanyarnál tágas tisztás bukkant elő, csillogó víz kanyargott rajta keresztül. Kis forráskút állt ott. Látszott, hogy emberek és kocsik gyakran betérnek ide, mert a fű le volt taposva és mélyen belevágódtak a kerekek. Meglőcsolgattam magam a kút vizével, leültem egy kissé pihenni a fübe; várnom kellett egy darabig, mielőtt innék. Hoztam magammal hideg élelmet, haraptam valamit, és csak utána döntöttem úgy, hogy megkóstolom a forrásvizet. Iható volt és lágy. A kis kútból zajtalanul buzgott fel és teljes csöndben szelte át a tisztást, mintha lábujjhegyen járna. Mindenfelől nyugalom áradt.

Hanyatt feküdtem, az eget bámultam magam fölött, ahol báránylevek vonultak. Ennek az égi nyájnak nem volt pásztora, de nem szóródott szét, egyre csak ballagott, ha lassacskán is, egy és ugyanazon irányban. Elernyedve heverészttem; éreztem, hogyan szippantja ki a föld testéből a fáradtságot; szenderegésbe merültem. Surrogás és szárnycsattogás riasztott fel szunyókálásomból.

A forrás felé fordultam, néhány madár jött vizet inni. Nem sokáig nézegethettem őket, mert arra lettem figyelmes, hogy a kotel Balkán irányában valami szürke folt mozog az úton, porba burkolózva. A porfelhő a kanyar végénél terjengett, ahol az út beleveszett az erdőbe. Nehéz volt rájönnöm, mi kavarja fel, és hosszú ideig fűrészként feszült figyelemmel, kíváncsian. Néhány perc telt el, végül emberi alakot kezdtem felismerni. Az alak mögött homályos, otromba tömeg imbolygott. Amikor a porfelhő a forrás felé közeledett, egy kisgyerek és egy medvebocs bontakozott ki belőle. Lustán ereszkedett a por az út fölött, ők pedig letértek oldalra, majd nekivágtak a zöld tisztásnak, a forráskút felé.

Kreolbőrű, hat-hét év körüli fiúcska volt, portól szürkén, kopaszon és mezítláb. Szeme fekete, akár a szén, olyan ragyogó, hogy ha belenézett az ember, szinte csúszkált rajta a tekintete. A mackó egészen kicsi még, láncra kötve a nyakánál. Szintén porlepett és szürke, akár kis gazdája, és kimerült a szomjúságtól. A forráshoz már futva érkeztek, a madarak meglepettül szorították szárnyukat, elszálltak az erdőbe. A fiú vizet lötytykölt magára, de amint megmos-

dott, még barnább lett, s vékonyka nyakán a csurgás fekete barázdákat szántott. A bocs is hosszan ivott, és amikor elhúzta a fejét a forrástól, láttam fekete és fényes orrocskában végződő pofáját... Úgy kimerült az úton, hogy szomját eloltva, lábait az ég felé fordította és elhemperegett a füben. Puha kis talpait megsebeztek az út hegyes kövei. A fiú is négykézlábra ereszkedett és ivott. Közben a kis állat folyton sóváran bámulta gazdáját. Az közelebb ment hozzá, gyöngéden megveregette fényes, fekete pofikáját, és leült mellé. Csak ekkor vettem észre, hogy az ő meztelen talpát is felsebeztek az út éles kavicsai.

Értetlenül kémleltem az utat, de a vibráló hőségen kívül semmi sem látszott. Vártam egy darabig, azt hittem, utánuk mások is felbukkannak, talán gyalog, talán szekérral. De hiába várokoztam és hegyeztem a fülem, se zajt, se kocsizörgést nem lehetett hallani. Arra gondoltam, vajon nem erdei látomás, különös álom-e az egész, vagy a vibráló hőség szüleménye. De teljesen elevenen és valóságosan pihentek a forrás túlsó oldalán. Megkérdeztem, magukban vannak-e, nem követi-e őket még valaki. Felnevetett, megrázta poros fejét, és azt mondta, csak maguk vannak. Leültem melléjük; a mackó könyörgőn nézett rám, mintha arra kérne, semmi rosszat ne tegyek vele. Kis gazdája nyugtatóan veregette meg a fejét, a bocs pedig nyalogatni kezdte a kezét. Halkan csörrent a lánc.

Érdeklődtem, honnan jönnek, hová mennek, nem félnek-e teljesen egyedül mászkálni a hegyekben? Kiderült, hogy a Kotel környéki falvakból jönnek, ahol a mackót még tavasszal fogták a rokonok a Balkán hegységben, egy medvebarlangban; vártak egy keveset, amíg felcseperedik, hogy egyedül is tudjon járni, és most övele küldik el ismerőseikhez, akik medveidomítók, hogy megtanítsák táncolni Gerlovo és Tuzluka falvakban. Nem tudta, mitől kellene félniük. Nem szóltam neki aggodalmairól, csak annyit mondtam, hogy rájuk esteledhet az úton – még nagyon hosszú utat kell megtenni, amíg elérkeznek valamelyik faluig. (Azokra a falvakra gondoltam, ahol zúgnak a cséplőgépek és sivítanak a verejtékező gőzmasinák). A gyerek azt felelte, nem nagy baj, ha rájuk esteledik, mert most volt telihold és mindent lehet látni. Eleinte gyorsabban haladtak, de az úton a mackó felsebezte a talpát, meg a hőség is nagyon kifárasztotta, nem szereti a forróságot. Ha ott maradt volna az erdőben élni, most heverészne valahol a sűrű árnyékban a hűvösön, és nem gyötrődne a naptól izzó, poros országúton.

Nem tudtam, sajnáljam-e a kis mackót vagy sem. Ha a hegyen marad, együtt élhetne a többi boccsal, ugyanolyan vadon, és félne az embertől. De most a kreolbőrű, fényes fekete szemű kisfiú személyében barátira talált, vele együtt megláthatja a világot; fokozatosan megszeli, beidomítja, és élete hátralévő részét emberek között tölti,

hórót táncol tambura- vagy hegedűkíséret mellett, és amíg járja, az egész falu összefut megnézni, hogyan járja a medve a táncot, aztán hosszú évekig beszélnek még róla. Sőt, mit több, azt hiszem, bárki, aki látta egyszer, hogyan járja a medve a falu közepén, egész életében emlékszik erre a képre. Gyermekkorunkban legalább egyszer mindenki látott hórót táncoló medvét, két lábra egyenesedve, mellette a kreolbőrű idomító húzza a vonót a hegedűn, és fűjja a monoton dalt rekedtes hangján... Hát erre gondoltam, amíg néztem a könyörgő szemű mackót.

Elüldögéltek a forrás mellett; újból vizet ittak, aztán a gyerek elköszönt, láncánál fogva vezetni kezdte maga után a bocsot. Meztelen talpa is olyan barna volt, hogy majdnem egyformának tűnt a kis állat sötét színű talpával. Gyorsan kiértek az országútra, és hamarosan porfelhő kavargott utánuk; én csak álltam és néztem, amint lassan távolodnak és eltűnnek a porban. Hosszú út állt előttük, fohászkodtam magamban, hogy sikerüljön még napszállta előtt megérkezniük a medveidomító falujába.

Csodálkoztam, milyen merészség a szülőktől és a rokonoktól, hogy engedik egyedül elindulni a mackóval Gerlovo és Tuzluka felé, keresztül a hegyeken, ahol hajnaltól napnyugtáig kell gyalogolnia. Még iskolába se jár – nem érte el a korhatárt –, és lám, szülei és rokonai úgy vélték, ha az iskolához nem elegendők is az évei, ahhoz elegendők, hogy elküldjék a poros országúton, egy kis szürke medvebocsot kísérve. Senkinek sem jutott eszébe, hogy rátámadhat egy veszett kutya, egy megriadt ló legázolhatja, kígyó keresztezheti az útját és megmarhatja meztelen lábát, és végül, hogy gonosz emberrel is találkozhat, aki útközben leütheti, hogy elvegye tőle a mackót!

Furcsa emberek élnek néha félreeső településeinken és falvainkban!

Miután a gyerek és a bocs elballagtak, én is nekivágtam az elhagyatott poros útnak Kotel felé. Néhányszor hátrafordultam és láttam, hogy egyre távolodnak, végül teljesen eltűntek, mert az út kanyarodott és beleveszett a zöldellő erdőbe.

Egyszerre igen magányosnak éreztem magam, és sajnáltam, hogy nem fordultam vissza velük. Kotel város

felé az út is elvesztette festői szépségét, a nap hátralevő részét szinte mechanikusan gyalogoltam át, nem is emlékszem, mi mellett haladtam el, csak arra, hogy alkonyodott, és sötétben értem be egy Isten háta mögötti településre. Csak itt-ott villogott némi fény. Ha nem lett volna névtábla az út szélén, tájékoztatni az utazót, hogy ez Kotel városa; minden valószínűség szerint áthaladtam volna rajta, ezen a semmiről fel nem ismerhető házson a nyári estében, és Isten tudja, még mennyit kóboroltam volna a koteli Balkánban. Hát így történt!...

Több évtized telt el azóta, hogy találkoztam a hegyekben a gyerekekkel és a boccsal. Amikor csak visszaemlékszem erre a találkozásra, mindig különös érzés fog el és folyton arra gondolok, hogy bár sötétben, de én még ugyanazon az estén megérkeztem Kotelbe, ám ők talán még mindig ott bolyonganak Gerlovo és Tuzluka vidékén anélkül, hogy bárhová megérkeztek volna. A zúgó cséplőgépek és a tűzokádó, izzadó gőzgépek régóta eltűntek a falvakból, másféle gépek dübörögnek és zúgnak már bennük, de ők ketten mindegyre mennek és mennek, és halkán csörög közöttük a lánc. Az évek múlásával kezdtem ráébredni, miért fog el néha a magányosság érzése. Mikor lelkembe fészkel magát ez a nyomasztó hangulat, világosan és plasztikusan érzem, hogy egész utamon, vagyis – életemen át, nem volt saját kis medvém, hogy kövesse lábnyomaimat. Nem irigylem a fiút a koteli Balkánból, ellenkezőleg, örülök neki, hogy kiskorában, még mielőtt iskolába ment volna, hogy megtanulja az ábécét és az egyszeregyet, már egy kis medvét vihetett magával...

Én lassan, évről-évre megérkeztem valahová, ám tudatom mélyén a gyerek és a kis szürke bocs egyre folytatja útját. Hol eltűnnek valamelyik kanyarban, hol felbukkannak, de mindegyre utaznak. Néha annyira rabul ejt a gondolat, hogy megkérdem magamban, Gerlovo és Tuzluka helyett vajon nem felém közelednek-e folyton? Tulajdonképpen nem is ez, hanem az a fontos, hogy együtt vándorolnak.

Király Zoltán fordítása

Jordan Radickov (1929–2003) a XX. század második felében a bolgár kispróza: az esszé, az elbeszélés, a novella, valamint a humoros, szatirikus, olykor groteszk elemekkel tarkított színmű egyik legjelesebb, külföldön is legismertebb alkotója.

Az 1960-as évektől egyre sűrűbben jelennek meg elbeszéléskötetei: *Kérges kezek* (1961), *Felfordult ég* (1962), *Forró dél* (1965), *Veszett hangulat* (1965), *Sötét udvarok* (1966), *Vízöntő* (1967), *Puskaporos ábécé* (1969), *Kecskeszakáll* (1970), *Sziklarajzok* (1970), *Polyva és mag* (1972), *Parittyá* (regény, 1972), *Kis haza* (1974), *Emlékek a lóról* (1975), *Mindenki és senki* (1975), ezenkívül riportkönyvek és színművek.

Laptudósítóként bejárta hazáját, gyakran utazgatott külföldön is.

Gazdag tapasztalatait, élményeit írásaiban később kamatosztól hasznosította. Európa sok országában kiadták műveit. Színművei, a *Zürzavar* (1967), *Január* (1974), *Lazarica* (1978) és a *Repülési kísérlet* (1979), szintén nagy népszerűségnek örvendtek, több ország színpadain játszották. A *Zürzavar* és a *Repülési kísérlet* című darabjait magyar színpadokon is láthatta a közönség.

Magyarul megjelent művei: *Kecskeszakáll* (elbeszélések, Karig Sára ford., Európa, 1969), *Mi, verebecskék* (gyerekregény, Király Zoltán ford., Móra, 1979), *Zürzavar + Január* (két dráma, Juhász Péter ford., Európa, 1977), *Repülési kísérlet + Lazarica* (két dráma, Csíkhelyi Lenke ford., Európa, 1984).

PETAR MANOLOV

Körvédelem

*Meneküljünk ebből a városból, ahol pedig győzelmet arattunk
egyetlen katona izma,
csöppnyi lőporfüst, egyetlen tördöfés nélkül
(hacsak a golyóstoll hegye nem számít holmi fegyvernek),
gyilkosság és egy csepp kiontott vér nélkül,
s hogy egyetlen embert is megfosztanánk kenyértől, víztől,
s elzavarnánk ellenségeink közül egyetlenegy
egyenruhás... hogy is nevezték őket?*

*A körvédelem idején, a mélyen misztikus időkben
Bátorságot javasoltunk ellenfeleinkkel szemben.
Hangoztattuk, hogy a fölényünk, mint minden fölény,
látszat csupán,
hogy a város elhiggye és kitartson.*

*Meneküljünk e városból, mert körvédelmünk
és manővereink
belekerülnek hamarosan minden iskola tantervébe...
Fussunk ki hát, hogy igazolhatók legyünk,
ha nem lennénk ott díszparádéján a győzelemnek,
mert rémlik, azt hallottuk, hogy a legszörnyűbb kavernák
fanfárok hallatán burjánzanak!*

*Meneküljünk e városból, keressünk más, szilárdabb falakat,
hogy bírják mindennapjaink az ostromot.
És mától, azt hiszem, nem árt beleszerelmesedni a halálba,
hogy kissé megbízhatóbban álljunk az élet oldalán.*

*Milyenek is ez új városok, ismét ember – ember fölött?
Beszéli, fürgébben forgatják most a szemük,
tengeralattjáróik elektronikus periszkópjának lencséin át,
reménylik, megpillanthatják fenn az égbolt zenitjét.
Volt ott mindenki mindenkié, mindenkié, mindenkié...
De hányan lehetnek magukéi?
Meneküljünk e városból, bár nem akartuk gúzsba verni,
s ha maradt áldozat utánunk,
saját fegyvereik gellert kapott golyóitól hullottak el.*

*Fussunk azért is, mert e város nevelt izgága fiataalt már,
aki mosdatlan szájjal ágál iskolai törvények ellen
s mint igaz uralkodó, utcáin testőr nélkül lófrál.
Úgy mellékesen jut eszébe újra visszahozni divatba
a legmagasabb madár tollát a kézírásban,
elégedetlensége magával s a világgal abban is zavarja,
hogy legyen bőségesen keze ügyében tinta.*

*Egy napon még megéri, hogy nedvesen friss szövegeit
nekem olvassa fel, aki vénen már és kijózanodva,
erőtlenül sápadozom dühömben, mint az erjedő must,
sőt, hogy akár a harmadik fogsorom feketén kinőjön...*

*Hátrahagyjuk-e hát ezt a meghódított, mozdíthatatlan
várost, összes javaival – s holnapi nyomorúságával?
A nyomorúságát – igen; gazdagsága minket nem illet.
Megszoktuk, hogy kevés kenyérrel és híg borokkal is beérjük
s hogy szeszélyeink s utálatunk szerint ingereljen a munka.*

*Jó, hát maradjunk itt, ahol a gaz, a gyomok gyorsan nőnek,
de vájjuk gyilkos körmeink gyökereikbe, nehogy végül
behálózzák a lelkeinket,
s fogadhassuk a jövő ifjait, ahogy minket is fogadtak,
epés irigységgel, amely keserű bár, de mégse mérgez,
mert különben, múltó nyarak s telek után,
hogy fogja megbillenteni valaki majd pohara szélét
s a föld felé lötytyinteni pár cseppjét drága idejének
váratlanul így szólva egy sóhajjal: Ők is bolgárok voltak!*

Víz alatti párbeszéd

A tenger

*Gyere keblemre, itt örökre megpihenhetsz
és nem halsz újra s újra meg,
készítettem helyet számodra lenn a mélyben
hol magam is kiélem a szeszélyeimet.
S mert kapcsolatam tartós a tengerpartlakókkal,
megtanultam a hangok naiv elrendezését
amelyekkel megértik egymást felszínesen.
Nem sok mindent lehet ezekkel kifejezni...*

A költő

De közeledni egymáshoz lehet...

A tenger

*Gyere és nem hiányzik többé majd semmi más.
Én küldtem hangokat feléd a kanyonokban,
nők sikoltásait, örültek rikkadását,
fuvolasírást és halk férfisuttogást...*

*Jöjj, és megszabadulsz minden keserűségtől,
Többé fölösleges kudarcokat ne láss!*

A költő

*Nem tudtam még e földi dolgaim befejezni,
még nem jutottam el saját hegycsúcsaimra,
nem zuhantam bele a szakadékaimba
és még nem fújtam el legderűsebb dalom,
nem zokogtam mélyén az elkeseredésnek,
nem nézett még szemembe ádáz ellenfelem,
nem lázítottam még fel minden barátomat
s annak, ki szült, öröme még nem adtam okot,*

viszont sok a kudarcom, amik diadalok!

A tenger

*Diadalok, igen, de fenn – csak lelkiek!
Nem csatákkal, sebekkel s méltatlan eszközökkel,
nem annak örömeivel, hogy fájt valakinek...
Diadalok, igen, – de lélekmélyiek!
Gyere hozzám, különben majd nyáron elragadlak,
te is elvetted egyszer egy szarvas életét.
Lehetek irgalmas akár tizediziglen,
s lecsendesítem olykor örvényét hajjaimnak,
bár ontottam feléd már halálos ölelésem,
de te riadtan kúsznál óvó partok felé!*

*Gyere, mert elfajulhat a türelmetlenségem;
A tenger vár, a mély, a végtelen szabadság!*

Matrjoskák

*Hasonszőrűek mind a vezetők!
Akár a matrjoskák,
ugyanaz a vizenyős tekintet,
ugyanaz a sunyiság az arcokon,
s pillanatok alatt vált arroganciára.*

*Talán mert ugyanazt a híg dumát tanulták!
Úgy vigyorogtak, mint fapofák!
Talán mert ugyanúgy kapaszkodtak odáig mind,
ahol ma ülnek.
Sőt, bűneik, álmatagságuk, bujaságuk is ugyanaz.*

Mint egyetlen matrica nyomatai!

*Hirtelen megélnék nek, ha feldobja a talpát, aki útjukban állt,
vagy ha rájuk mutat a krupié
az ócska, de örökké új rulett-asztal mellett...*

*Nyereségvágy ingerli orrukat, elméjük felajzza,
kúszik-mászik zsigereikben,
zsíros arcbőrük alatt, és ragyognak,
ha kevéssel ezután megnyitva szájuk
elmotyoghatnak pár isteni sugallati szót –*

*Ó, sem az ég, sem a föld, sem a víz, sem a tűz,
sem a fű, sem a harmat, sem a halak és madarak
nem hallottak még ennyit hadoválni és ennyire semmit
nem tenni az emberért!*

Hogy sikerült idáig jutni, vezetők?

Király Zoltán fordításai

Petar Manolov (1939) a Fekete-tengeri kikötőváros, Burgasz közelében fekvő Szadovo faluban született. Szófiában a Szt. Kliment Ohridszki Tudományegyetemen, pedagógia szakon szerzett oklevelet. Újságoknál dolgozott, szerkesztője volt a *Fesztivál* című lapnak, majd a Szófia Pressz Kiadóvállalat által angol nyelven megjelentetett *Szofia News* című folyóiratnak, melynek egyik kezdeményezője is 1968-ban. Merész kritikai hangvétele és nyíltszavúsága miatt sok hivatalos támadás érte. Válaszul kivonult az irodalmi életből, és meteorológusként dolgozott egy tengerparti félszigeten, az Emine-csúcson lévő Meteorológiai Állomáson. Mint belső emigráns és aktív polgárjogi harcos, 1988-ban megalapította a *Független Emberjogvédelmi Egyesületet*, amelynek a titkára lett. Illegális szervezkedés vádjával 1989. augusztus 11-ikén, tizenhárom társával együtt, a politikai rend-

őrség letartóztatta. Kéziratait és teljes személyes irattárát elkobozták, közeli ismerőseivel szemben pszichológiai nyomást kezdeményeztek, családja ellen megfélemlítési kampányt indítottak. Külföldi nyomásra szabadon engedték. Ekkor tiltakozásként nyilvános éhségsztrájkba kezdett, amely széleskörű hazai és nemzetközi visszhangot keltett, ezért 1989 őszén kiutasították Bulgáriából. Párizsban telepedett le, ahonnan csak 1991 szeptemberében térhetett haza.

Sok vitát kavart verseskötetei: *Amíg homokká válok* (1980); *Mulatság* (1983).

Emigrációban, Párizsban adta ki *Ő* (1990) és *Folt hátán folt* (1991) címmel elbeszélő költeményeit. Hazatérése után jelent meg Szófiában *Körvédelem* című verseskötete 1991-ben, amelyből itt megjelenő verseit válogattuk.

NINO NIKOLOV

Feledhetetlen arcok, feledhetetlen napok

Részletek Nino Nikolov *Megszeretned Magyarországot* című esszékötetéből

Adósnak érzem magam azzal, hogy próbáljam megmagyarázni Magyarország iránti érdeklődésemet. Nem minden bolgár író ül neki, hogy könyvet írjon erről az országról. Ha én hozzáfogtam, az ott átélt élményeknek köszönhető. Budapesten végeztem az egyetemet, esztétikából és a XX. századi magyar irodalomból szereztem szakképesítést. Majd a magyar költészet műfordítójaként gyakran látogattam az országot, amelynek minden mással együtt ifjúságom elragadó emlékeiért is köszönettel tartozom.

Budán a Ménesi út 11. szám alatti diákothonon, ahogy a magyarok nevezik, *Eötvös Kollégium* számomra a múltnak olyan fejezete, amelyhez mindig kellemes visszalapoznom.

A század közepén, 1950. október 17-ikén léptem be a napsütötte Kollégiumba, és 11 magyar fiúval kerültem egy szobába. Csak két szót ismertem: *Magiar posta*. Az egyik érthető volt, a posta bolgárul is posta. A „magiar” viszont titokzatosan és talányosan hangzott, s még mindig válasz nélkül, felszította ifjúi képzeletemet. Tizenhetedik évemet tapostam, azt hittem, hogy Hungáriába érkezem, de hogy ez egyben Magyarország is, nem sejtettem. Mint ahogy azt sem, hogy csak ritkán bőkezű sorsom szerencsés lehetőséget nyújtott számomra közlekedni a választ a korábbi talányra. Először ezt a filatelista fejtette meg bennem. A felfedezés egyértelműen igaz volt, amint megmondták annakidején, de ezzel a szó elvesztette rejtélyességét, háttérbe szorították a bélyegeket. Amint eszmélni kezdett bennem a filológus, majd a szerző és a versek fordítója, évtizedeken keresztül folytatódott bennem a se nem egyértelmű, se nem egészen igaz válaszok keresése, ám a talány talány maradt, miután még ma is izgat, úgyszólván fél évszázad múltán.

De térjünk vissza a kezdetekhez, az mindig ingerlőbb.

Az én 11 magyarom szívélyesen és természetesen fogadott, közülük néhányan a frontról és hadifogságból tértek haza, beszéltek németül, gagyogtak oroszul, szlovákul, szerbül. Én tizenkettediknek érkeztem, de nem olyan fogadtatásban részesültem, mint az *utolsó vacsora* tizenkettedik apostola. Felsorakoznak emlékezetemben a feledhetetlen arcok, hangok, a szegényes diákasztalok és a gazdag éjszakai beszélgetések, a zajos futballmeccsek az udvaron, az érzelmes szombati bálók, a holdfényes csend

a parkban és a napfényes nyugalom az elképesztően gazdag második emeleti könyvtárban, ahol figyelemmel kísérhettem még a bolgár irodalmi újságokat és folyóiratokat is. Az Eötvös Kollégium nagyszerű könyvtára volt ez, ahonnan évtizedeken át kirajzottak a magyar szellemi élet kiválóságai. Amint később megtudtam barátom, Fodor András könyveiből és a beszélgetéseink során, az az esztendő már válságos volt az Eötvös Kollégiumra nézve is, ám ez nem keserítette meg akkor egy későn érkezett fiú korai élményeit, amilyen voltam. Csak most szomorodom el, amikor teljesebben látom a dolgokat, megáldottan az idő nagyon is épülésre szolgáló távlataitól. Nagyon sokat tanultam nem csupán ragyogó elméjű professzoraimtól, de 11 magyar barátomtól is, akiknek a száma később 111, majd még később 1111 lett, s ez az apostoli szám egyre folytatódik életemben, a hungarológus életében is, olykor átalakulva hol a megosztottság kettesévé, hol a harmónia hármasává, hol a kereszt négyesévé, amit mi is hordozunk, Krisztus után születettek. Miféle szavakat meg nem tanultam, melyek nincsenek benne első magyar tanárom, dr. Bödey József nagyszerű bolgár–magyar szótárában sem. A tudás egy nép számára éppen a nyelvében van – mondogatta professzorom, Pais Dezső. Az én kíváncsiságom pedig a magyarok iránt csillapíthatatlan volt és maradt. Nos, a legfontosabb, hogy éppen a Ménesi út 11-ben, a kollégiumban szoktam meg, hogy magyarok között éljek, együtt sok magyarral, és ha később, amint állítják, jó igazgatója voltam a Bolgár Kulturális Intézetnek Magyarországon, az valószínűleg az első diákszobának is köszönhető, a tizenegy feledhetetlen fiúnak, akiket az ellentmondásos évtizedekben úgy emlegetnek, mint költők, prózaírók, kritikusok, tudósok és a társadalmi élet szervezői. Bármilyen bonyolult – ha gyötrőek is az esztendők az életben – az arcok, a hangok megmaradnak.

A kollégiumi élet általában vidám és kollektív jellegű volt. Lent a klubban állt egy zongora, az asztalokon sakk-készletek, ott folytak a szombat esti táncmulatságok is, a legfelső emeleten pedig a nagy olvasóterem – éjjel az egyetlen kivilágított helyiség. Csakhogy nehéz volt benne helyet találni: a diákság fele csak éjfél után ment aludni. Az akkori fiatal költőket, köztük Simon Istvánt, és a fiatal kritikusokat, többek között Czine Mihályt, rendszerint ebben az olvasóteremben lepte meg a hajnal, mintha már ekkor tudatában lettek volna a szerepnek, amely rájuk várt a jelenkori magyar irodalomban.

Későbbi szobánkban négyen laktunk: Keserű Bálint, Gábor István, a finn Joko Kumlander és én. Bálint megszökött a szüleitől, ritkán beszélt róluk, de ha szóba kerültek, nézeteiket elavultnak és maradinak nevezte. Jelenleg a középkori magyar irodalomtörténet professzora a szegedi egyetemen.

Joko csendes fiú volt, mint a finnek általában. Csupán az italtól lett igen vidám, bár ritkán ivott. A történelem és a filozófia izgatta, ezeket piros és kék ceruzával a kezében tanulta. Pirossal aláhúzta, amit jóváhagyott és késsel, amivel nem tudott egyetérteni. De mindent aláhúzott, még akkor is, amikor az ágyban olvasott. Sok év múlva Helsinkiben kerestem a címét a telefonkönyvben, sajnos, nem sikerült megtalálnom. Szerettem volna megköszönni neki, hogy felkeltette érdeklődésemet nemzeti eposzuk, a Kalevala iránt, amelynek negyedszázadig szenteltem erőfeszitésem. Hogyan is feltételezhette volna Joko az első véletlen beszélgetésünk után, hogy éppen ő, az a szerény ember, aki egy pohár vizet se mert volna kérni tőlem, a leghosszabb és legnehezebb irodalmi feladatot fogja rám róni!

Gábor Istvánnal bonyolultabb volt kapcsolatom. Ő vállalta azt a megbízatást, hogy segítsen nekem, a külföldinek, és így egyetlen alkalmat sem szalasztott el engem figyelmeztetni, hogy csak az időmet pocsékolom, ha sakkozom, ha kalimpálok a zongorán, vagy meddő vitákat folytatok az éjszakai folyosón. A tanév végére ez olyan eredményt hozott, hogy kitűnő tanulóként tértem haza Szófiába, ahol viszont megtudtam az akkori Kulturális Minisztérium illetékes osztályán: az előkészítő első évben nem kellett volna vizsgáznom a tantárgyakból, csupán a nyelvet tanulnom. Az első tanévet meg kellett ismételni, de a már letett vizsgák nyugalmat biztosítottak számomra sok egyéb könyv olvasására, és időt az első költői kísérletekhez. Később, amikor megjelent első verseskötetem, szükségét éreztem elküldeni egy példányát Istvánnak, mint bűnrészesnek – hiszen ő nem hagyott békét, hogy tegyem le a vizsgákat a legelső évben. Most újságíróként dolgozik Budapest egyik központi lapjánál, járt néhányszor nálunk Bulgáriában, és tucatnyi cikket írt gazdasági életünkről, kultúránkról.

Nagyon sokat köszönhetek második „szabad” esztendőmnek. Részben a könyvekből, de személyesen is megismerkedtem a magyar költészettel és költőkkel, összeharagtam Juhász Ferencce és Csoóri Sándorral, akik éppen ebben az időben váltak ismertté. Új ismeretségeknek örvendhettem, amelyek között sajátos helyet foglalt el Szabó Pál és Veres Péter, a nagy prózaírók, akik már ekkor élő klasszikusoknak számítottak. Széles körű népszerűségük, és irántam, a bolgár egyetemista iránti figyelmes magatartásuk nagy hatással volt rám, addig ismeretlen érzéssel töltött el saját jelentőségemet illetően. Tizennyolc éves voltam, még nagyon friss fogékonysággal. Látogatni kezdtem az írók klubját, műfordítással kísérleteztem. Ekkor jött az a két felfedezés, ami mindent megváltoztatott, s engem, a közlékeny, barátkozó embert teljes két esztendőn át magányos, zárkózott emberré tett.

Az első: az orosz nyelvű könyvtár, alig százméternyire az Írók Klubjától. A második: amint hallottam valakitől, még a háború előtt létesített régi Bolgár Intézet könyvtára, nem messze az egyetemtől, egy Kossuth utcai épületben, amelynek átjárója az egykori Párizsi udvar.

Egy nagyon öreg portás fogadott, akitől a kulcsot kellett kérnem. Mély meghajlással üdvözölt és jelentősegteljesen így szólt: „Várnia kell egy kicsit, kedves uram! Mióta nem jártak itt bolgárok! Azt a kulcsot évek óta nem kérte már senki!” Felkísért a liften a legfelső emeletre, és magamra hagyott. Kézzel kellett szétszagatnom a pókhálók erdejét, hogy egy-egy lépést haladjak előre. A könyvek szerencsére csupán porosak voltak, de érintetlenek a könyvszekrények üvegei mögött. Itt kezdődött komolyabb ismerkedésem a bolgár irodalommal. Így történt, hogy „szabad” évemben nagyon is elfoglalttá váltam. Egyidejűleg három irodalom tárult fel előttem: a bolgár, a magyar és az orosz. Én pedig valóban telhetetlen lettem, mert ilyen könyvek otthon nem kerültek a kezem ügyébe. Egyetem helyett rohantam a mindenki által elfelejtett Bolgár Intézetbe, a portás ideadta a kulcsot, felsiettem, és leültem az íróasztalhoz, ahol talán öt, de lehet, hogy sokkal több éve nem ült már senki. Ebéd után az orosz könyvtárban olvastam, éjjel pedig a kollégium olvasótermében, magyar irodalmat. A könyvek között úgyszólván minden más iránt elvesztettem az érdeklődésemet, beleértve a gyönyörű fővárost is. Olvastam és összehasonlításokat végeztem. Ámulatba estem a hasonlóságokon és különbségeken. Szavak után kutattam a szótárakban, magyarázatok után az enciklopédiákban. Egy nem sejtett világ tárult fel előttem, szépségekkel telt világ – és szerettem volna örökké benne élni!

De térjünk vissza a magyar költészethez. Kezdeti, szétszóródott érdeklődésem egyre következetesebb lett, végül elhatároztam, hogy a szerzőkkel többé nem a róluk szóló kritikákból fogok megismerkedni. Éreztem, hogy a kritika sablonjai mögött éppen a költők megteremtette művészi élmény vész el. Leginkább arra hagytakoztam, hogy ők irányítsanak egyik-másik periódus, alkotóművészet vagy név felé. Ebben az időben jelent meg a magyar költők első bolgár antológiája. Azóta látom a magyar költészetet szilaj csikónak, ahogyan bírják karcsú lábai a történelem vágójának gyorsaságát, hogy fülét hegyezve felfogja a legkisebb földrengést is, viharfelhőkkel szembezegette fejével, és emberien meleg, kifejező, mélysötét tekintettel. Ez a csikó annyira sajátosan magyar, hogy könnyen megtréfálhat és levethet minden idegen lovast. Műfordítói erőfeszítéseim mindenekelőtt abban nyilvánultak meg, hogy úgy közeledhessem hozzá, hogy ne legyek számára idegen, és elfogadjon akár csak egyetlen rövid vágára is nyergeletlen hátán.

A magyar költészettel való kapcsolatombontakoztatott ki bennem a honpolgárt és a társadalmi személyiséget. Nem közvetlen volt ez a hatás, mint ahogy nem az általában a költészet hatása sem. Antik zeneként érkezett hozzám Bornemisza Péter, Balassi Bálint, Csokonai Vitéz Mihály, Fazekas Mihály, Vörösmarty Mihály és Arany János költészete, akik a nyíltszívű küzdelem és az életbölcsület költői voltak. Kiálltak a nép és a nemzeti múlt eszméi mellett, s ez számomra nem volt idegen. Aztán következett századunk egész sor költője, akiknél elmélyült a pszichológiai ábrázolásmód; a legjobbak költészetében még élesebben kirajzolódott a társadalmi elkötelezettségű, vagy a már lázadás felé törekvő magatartás.

A magyar kritika megállapította már, hogy az uralkodó műfaj mindig a költészet volt a magyar irodalomban, s legtöbbször a magyar költők vetették fel a politikai élet által megoldatlan, vagy csak kompromisszumokkal megoldható feladatait. Ezért lehetnek az elmúlt időkről szóló legradikálisabb és legcéltörőbb, forradalmi és a néppel mélyen kapcsolatos dokumentumok nyitottak a jövő számára a legjobb költők alkotó hagyományaiban.

Azt mondják, legkevésbé a költők vetnek számot azzal, mit nem szabad elképzelniük, kimondaniuk vagy kezdeményezniük; ezért a legtöbb esetben ők találták meg a helyes választ arra, hogyan és miért lehet élni, néha eljutva még a pusztulásig is, az eszményekért, amelyeket majd csak a következő nemzedékek valósítanak meg. Ebben az értelemben a magyar költészet története a magyar nép forradalmi harcainak és az életnek a története. Hasonlóan jellemezhetők más kelet-európai irodalmak, így a miénk is. Ez valami közös dolgot rejt, amelynek talán az is köszönhető, hogy a múlt század végén és századunk elején a nyugat-európai irodalmak dekadens, modern irányzatainak nem sikerül Kelet-Európa költőit elefántcsonttoronyba zárniuk, s eltávolítaniuk őket népeik gondjaitól, aggodalmaitól és harcaiktól.

A magyar költészet hűsége a néphez megnyilvánult és előtérbe került a népművészet hagyományaihoz való hűségében is. Bartók Béla zeneszerzői példája, aki nemcsak a magyar népdalokat gyűjtötte, hanem a szomszéd népek dalait is – beleolvasztván valamennyit a saját feledhetetlen, világszerte ismert szerzeményeinek alapszövegébe –, a leggyakrabban emlegetett példája a jelenkori magyar irodalomnak. Ez a példa elvezet egyidejűleg a nemzetihez és a modernhez, összekötve a hagyományt az újjátással. Ilyen módon a népi örökségtől ihletett alkotóművészet kielégítheti a legigényesebb mai közönséget is. Kodály Zoltán folytatta Batók törekvéseit. Nem csupán kiemelkedő zeneszerzőként, hanem tisztelt közéleti személyiségként is nagyon sokat tett a gazdag magyar népdalkincs népszerűsítéséért, az „éneklő nemzet” moz-

galom létrehozásáért, amely áldásos hatású lett a művészeti öntevékenységre, és hozzájárult a mai magyarság esztétikai neveléséhez.

Ez hatással volt rám: a költészen keresztül fedeztem fel a zenét, a zenén keresztül a népköltészetet, s ez leginkább a balladák tömör kifejezőereje által döbrentett meg. A magyar népballadák, később a költői balladák – például Arany János művei – vetekszenek e műfaj legkiválóbb világirodalmi példáival. Ezt az énekesek tehetségével és a nemzet drámai történelmi sorsával lehet magyarázni. A zsánerképek, a rituális és szerelmi dalok mind a viadalok, csaták, küzdelmek előtt születnek; a hősi énekek egy időben a győzelmekkel és vitézekkel; míg a balladák mindezek után következnek, feketén, akár a keselyűk, mint a romlások és árulások számvetései, kérlelhetetlenül, mint a tékozló fiú töprengései, nem pedig mint a harci dicsőség mezeje és az emberi érdem fölötti elégedettség. A ballada bölcs és boldogtalan, mert ismeri az események tragikus végét, és nincs mivel vigasztalódnia, amíg be nem köszönt újra az életképek, a rituális és szerelmi dalok ideje, azaz amíg minden feledésbe nem merül.

Maga a kor ösztönzött hasonló töprengésekre – idősebb magyar egyetemista társaim ebbe a remek márványkollégiumba a sárból, a háború lövészárkaiból érkeztek. Kevéssel ezután onnan jöttek koreai diákok is. Az ablakon kívüli táj kontrasztként hatott történeteikhez. A platánok lombosodó koronáiban tavaszi madarak zengtek, beköszöntöttek az egyre hosszabb csendes délutánok, szinte bódultan az orgonák, majd a hársfák tavaszi illatától. A természet tökéletesnek és öröknek látszott, akár a Nap; halandóknak és rövid életűeknek csupán az emberek tűntek az általuk, hozzátartozóik vagy ismerőseik által túlélt események emlékeiben. Vitáink felforrósodtak: a múlt várta átértékelését, a jövő pedig – kontúrjait.

*

Milyen hosszúak Budapest fölött az alkonyok! Talán a budai dombok, talán az ég mélysége miatt. És persze, a sok-sok emlék miatt is. Számomra ez a város valamikor ámulat volt és meglepetés. Később összeforrtam vele, belülről is megértettem. Csupán egy dolgot nem sikerült megfejtenem: mivel hódít ma is, amikor a jó és a rossz, a kellemes és a kellemetlen, a világos és a sötét régen összeolvadtak és elhalványultak már, és szinte ők akarnak jobban látni engem, s nem én őket.

A „Búsuló juhászban”, ahol most leültem, a legvárhatóbb dolog az őszi tücskök végtelenbe nyúló cripelése. Várják, hogy kihunyjon az alkony és elnémuljon a hegedűszó. Hogy aztán ők tölthessék be a csöndet.

És az éveket.

Király Zoltán fordítása

NINO NIKOLOV

Farkasok

*Mindenki lel az égen csillagot,
ha nem szívében őrzi csillagát,
de örökké a csillag sem ragyog,
s nem mindig barátságos a világ.*

*Mert jönnek éjek, amikor kilépnek
a gyerek-álmokból a farkasok,
kiűzik őket élő rémmesének
ínség gyötörte, vérszomjas napok,*

*hol jégcsapok mereszti körmeik
hogy megszaggassák a farkas-szívet,
s a zörgő ágak után öccseik,
a cserjék is megtépik bőrüket.*

*Sok száz ostorcsípésként sújt a fagy,
majd újabb százzal éhség botja vág:
így születik egy szívtelen, vadabb,
könyörtelenül komorabb világ*

*S ekkor zörgő bokrok közt a falka
szédületes nyargalásra vált,
mint a hóvihart ha szél kavarja,
meg nem fékezheti önmagát.*

*Rohannak, míg sebet kap egy lágyék,
Míg az első sebből vér fakad
s ráront ekkor a csorda, talán még
azt sem értve, hogy farkast harap,*

*mert a mindenható vér szagára
örjöngéssé válik a futás:
tágult orrlükéből dől a pára,
vérző húsba vág a harapás.*

*Csont recseg és állkapocs csikordul,
vérszomjassá bőszül a harag:
mintha tépnének saját húsuikból
s átharapnák saját torkukat.*

*Véres tor! Az alkony elsötétül,
mint havon ha vérfolt terjedez.
Első zsákmánya után a szédült
falka most újabb futásba kezd.*

*Egy megtorpan. Áll szűkölve-félve,
érez gyászt és keserű csömört,
a nőstény, aki maga is tépte-
szívta párja vérét, ő is ölt!*

*Felüvölt a Hold felé, a szélbe,
míg a jeges pusztá ködbe vész...
S gyerekeink is megértik végre,
jónak maradni milyen nehéz!*

Decemberben már minden hallgatag

*Decemberben már minden hallgatag.
Várakozás a perc, az alkonyat.
Homály hálózta be a házakat.
Elkattogott minden személyvonat.*

*A latyakot is köd borítja be.
Alusznak szelídülten a szelek.
Nyugodt betűsor lassan írja le
a dátumokat és a verseket.*

Süket lépked a megsüketült szélben

*Süket lépked a megsüketült szélben.
Tócsában – felhő. Úton – sár-halom.
Süketebb nála csak a föld, ekképpen
Föld, kezdet s vég nélkül, nincs száanalom.
Vak lépeget a világtalan szélben.
Tócsában – felhő. Úton – sár-halom.
Vakabb nincs nála, csak a föld, ekképpen
Föld, kezdet s vég nélkül, nincs száanalom.*

Mi szükséges az embernek: az ágy

*Mi szükséges az embernek: az ágy,
egy munkaasztal, hogy meg tudjon élni.
Egy telefon, legyen kontaktusa
akikkel csak távolról jó beszélni.
A ruháknak – akasztós ruhaszekrény.
Szótáraknak – néhány polc és csavar.
Két-három szék. Kettő talán elég is.
A harmadik – tapasztaltam – zavar.*

Ítélezem

*Ítélezem. S magam leszek a vádlott,
ki magamért – magamnak megfizettem.
A versért, ami néha csak szivárgott,
az életért, mely néha zord s kietlen,
s azért, mit elhallgattam, bár feszengett
a vér sötét artériáiban.
De van-e még a hátunk mögött kezdet,
melyre világunknak szüksége van?*

„Igen, úgy kell neki!”

„Igen, úgy kell neki!” –
 üvöltött a tömeg,
 visszhangozta a tér.
 Az áldozat pedig
 megállt a túlvilágon
 Istenhez így kiáltva:
 „Ne küldj, vissza, csak
 vissza ne küldj, Uram!”

Budapesten

Kávé páráll, írisz fekete szemben.
 Pereg a hó, a csöndet behavazza.
 Hol is vagyok? Hát persze, Budapesten.
 Távol a nyártól. Várva a tavaszra.

Szétrebbennek az ázott verebecskék.
 Szél tépdes fekete plakát-vitorlát.
 A nedves, csillanó falak sötétjét
 Meg-megtörik az állványzatgerendák.

Ilyen neszekkel, alig hallhatóan
 munkálkodik a tél. A táj tisztul, fehérül.
 Egy pillantás, melegség egy-két szóban,
 S marad időm, hogy eltöprengjem végül,

Például, hogy hová illant a nyár mögöttem,
 holott azóta már az ősz is tovaszárnyal,
 s hogy a fekete ágat, amely hópelyhet röpönt,
 látom majd, mint virágba boruló meggyfaágat...

Király Zoltán fordításai

Nino Nikolov (1933–2002) Trojánban született. Ösztöndíjasként Magyarországon tanult. 1959-ig több bolgár újság és folyóirat kulturális rovatának a tudósítója Budapesten. Ezt követően a moszkvai Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében tanult. Hazatérve alapítója és első vezetője a bolgár Műfordítói Információs Központnak, majd három éven át a szófiai irodalmi hetilap külföldi rovatának a szerkesztője. 1970-től 1973-ig Budapesten a Bolgár Kulturális Intézet igazgatója. Mandátumának lejáta után kinevezik Szófiában a Külföldi Kulturális Kapcsolatok Bizottsága elnökhelyettesévé. 1974-től a Bolgár Műfordítók Szövetségének titkára. Az 1980-as évek első felében újabb három esztendő-tölt Budapesten a Bolgár Kulturális Központ vezetőjeként. Költő, esszéista, műfordító.

A klasszikus bolgár hagyományok alapjairól indul költészete, de stílusának és szemléletmódjának kialakulására hatott a XX. századi modern, úgynevezett „nyugatos” magyar költészet korai megismerése. Gyakori nyugat-európai utazásainak konkrét tapasztalatai alapján a legmodernebb irodalmi irányzatokat is megismerte. Lírai életművét 15 megjelent verseskötete tartalmazza. Magyarországi élményeit és emlékeit azonban „Megszeretned Magyarországot” címmel külön esszékötetben adta ki 1980-ban. Ebben világosan kirajzolódik a szerzőnek a magyar kultúrához való vonzalma, a magyar és a bolgár költészethez való viszonya, a magyarok iránti szeretete.

Egyetemistaként kitűnően megtanult magyarul, ezért műfordítói életművének nagyobbik felét a magyar irodalom alkotásai jelentik. Néhány magyar prózai mű után József Attila 70 versét ültette át bolgárra és 1966-ban „Se bölcsöm, se szemfedőm” címmel külön kötetben adja ki. Ezután gazdag válogatást fordít Petőfi Sándor lírai verseiből. Egy évtized múlva

válogatásában és szerkesztésében 1978-ban megjelenik a magyar líra első nagy gyűjteménye, a *Magyar költők antológiája*. Ebben Kazinczy Ferencről Ratkó József 75 magyar költő versei szólnak meg 30 bolgár fordító tolmácsolásában, hogy költészetünk legjavát állítsa a bolgár olvasók látóterébe. Később külön kötetben megjelentette magyar népdal és népballada fordításait. A magyar költőktől általa fordított legteljesebb versgyűjteményt 1997-ben a *Keserű pohár* című nagy versantológiában gyűjtötte össze. Ebben 55 magyar költő versei olvashatók, a *Halotti beszédéről* és az *Ómagyar Mária-siralomról* a huszadik század végéig.

Műfordítói munkásságának egyik legnagyobb teljesítménye, hogy lefordította a finn nemzeti eposzt, a teljes *Kalevalát* bolgár nyelvre.

Élete utolsó évtizedében, a rendszerváltozást követően többször érte nyílt vagy burkolt támadás, többnyire a bulvársajtóban. Gyorsan felívelő, sikeres karrierje miatt azzal gyanúsították, hogy talán beépített embere volt a hatalomnak. Ezt azonban konkrétumokkal nem tudták alátámasztani, bizonyítani. Ez emberileg annyira megkeserítette, hogy magányba vonult, elzárkózott a közélettől. Igaztalannak vallotta a durva támadást, s néhány esztendőnek kellett eltelnie, amíg lassan felengedett és folytatta írói-műfordítói tevékenységét.

Megjelent könyvei, publicisztikája és lírai életműve, valamint terjedelmes és színvonalas műfordítói munkássága jelentős fejezete a XX. század második fele bolgár irodalmának, többek között azért is, mert a bolgár-magyar irodalmi kapcsolatoknak, főként a költészet területén (pályatársa, Georgi Krumov munkásságával párhuzamosan) egyik legaktívabb, legeredményesebb munkása volt.

Magyarul 1981-ben az Európa Könyvkiadónál jelent meg *Tarts ki, Gulliver* címmel válogatott verseinek gyűjteményes kötete.

CSAVDAR DOBREV

A költő-hungarológus Nino Nikolov sötétülő szomorúsága

In memoriam Nino Nikolov

Nino Nikolov 2001-ben adta ki utolsó verseskötetét *Napnyugta* címmel, amikor már ismerte betegsége diagnózisát. Úgy írta meg, mint számvetést az élettel, az őszinteség meglepő erejével. Megfogalmazta az elválást: elmerülés a „csillagos térben”. Elérkezett az „elröppent madarak” nélkül lengő ágakig, a „kígyóvérű ábrándokig”, a „győztesek nélküli életig”, a végnélküliségig, s ahogyan meggyóna: eltelve az örökkévalóság érzésével. Eljutott a versekkel, vagy olykor a „*néha zord, kiellen*” élettel megfizetett önitéletig. Ritkán fordult elő líránkban ilyen mértéktartó és sztoikus búcsú a léttől, ami belső méltóságról és érett emberi magatartásról vall. Rövidek ezek a versek, mint a tűzkő pattintotta szikrák, de hosszan hangzanak, akár a mennydörgés visszhangja.

Élete végén ugyanis Nino Nikolov csillagokból igyekezett felépíteni a saját otthonát, szavai szerint a ború hajlékát. Leginkább nyolcsorosokban szerette megvalósítani a szintézist, amely közel áll a *haiku* lírai forma struktúrájához és kódjához. Sikerült egyesítenie a gondolat érzéki erejét és nyomasztó uralmát az összevont tanulsággal, amelynek kérlelhetetlenségétől megborzong az olvasó. Andrej Germanov költő szintén ezt a tömör kifejezési formát használta a halála előtt, de nála ezek a versek az életismeret visszfényei voltak, míg Nino vette magának azt a bátorságot, hogy egyenlő alapon beszélgesen a saját túlvilági hóhérjával – annak girhes és komor árnyával. És hogy emlékeztessen a választóvonalra az értelem és az értelmetlenség, a szerelem és a pénz, a nappal fehér hajója és az éjszaka fekete tengeralattjárója között, a felégetett „grafittal rajzolt” fák és az angolkóros gyermek-lábcskak látványa között, melyeket az éhség *a világ jövőjének* kérdéseivé változtatott.

Nincs szándékomban belemerülni gondolati víziók másodlagos újrateremtésébe. Jelzem csupán az élettől való eltávolodásnak azt a típusát, amely váratlan dolgokkal hökkent meg és értéket jelent új irodalmunkban. Voltaképpen ez a verseskötet is tanúsítja egy elhivatott költőnemzedék egyik jelentős költőjének az értékeit, amely a huszadik század ötvenes éveiben és a hatvanas évek elején kezdett alkotni. Ez a nemzedék, amely túlélte a második világháború utáni idők valóságát, terhelte társadalmi körülmények között nőtt fel, és napvilágra hozta tit-

kos vágyát egy jobb és igazságosabb világ iránt. Egy következő fokon pedig energikusan kiállt az egyén kötelességeiről és szabadságáról alkotott elképzelései mellett, az elidegenedés új formáinak a leküzdéséről, beleértve az erőszak különféle alakulatait is. E nemzedék sok vonatkozásban megújította költészetünk nyelvét, kifejlesztette párbeszédességét és tárgyyszerű jellegét, kitágította költői távlatait, felhasználva modern európai szerzők kísérleteit is. Képviselői közül néhányan a közvetlen kapcsolatot választották közönségükkel, míg mások bonyolultabbá tették költészetük jelképtárát, és a hangsúlyt a mágikus, kifejezetten képzettársításos, nyilvánvalóan egyéniesített szerzői mikrokozmoszra helyezték.

Nino Nikolov is megjárta a fejlődés hasonló mozzanatait és állomásait. Friss érzékenysége eleinte nyíltabb, közvetlen utakat keresett az önkifejezéshez. A derűs hangulatok és az energikus küzdelem került előtérbe. Még ekkor beleszeretett a spanyol költő, Federico Garcia Lorca lírájába, emberi sorsába és népi eredetű modernizmusába. Vele született érzéke már ekkor sugalmazta, hogy világosan lássa az élet ellentmondásait, és azokat távolról is megítélje. Röviden: hogy figyelmesen kihámozza a lényegét álcás bűvöhelyeiről. Verseiben tudatosan keresett színek és árnyalatok kezdtek sűrűsödni, és azok fokozatosan súlyosodtak is a saját értékeléseitől, kifinomult töprengéseitől a lét édenét vagy poklát illetően.

Ilyen módon Nikolov csaknem mindig, legjobban teljesítményeiben pedig mindig szívesen adott elsőbbséget a gondolatoknak, az értelem érveit használta ambíciója megvalósításában, hogy az emberi titkokat megfejtse. Ő, aki sóvárgott a gyöngédségre, és fogékony volt az érzéki elragadtatásokra, leginkább az átél és átgondolt arányosságok belső mértékéhez ragaszkodott, megpróbált mindegy oldalról is magába nézni. Ha itt nem a költészetről lenne szó, azt mondhatnám, hogy annak a matematikusnak a láza fogta el, aki nehéz tételt fogalmaz meg.

Igen, a szépség felkavarta. Hozzá lehetne tenni: már előre ráérezett. Számára csoda volt a világ. De ő birtokba vette, hogy nyilvánvaló önkontrollal felülkerekedjen az esztelen érzéki és gondolati szertelenségeken. Alapfeltétel volt nála a rend fogalma, a kompozíció áttekinthetősége, a részek közötti szigorú összefüggés; és félt, nehogy a szenvedélyek örvényébe kerüljön, amelyekből szóáradaatok fakadnak. Talán csak egyetlen művében, az *Álmatlanság* című poémában – amely a természeti és emberi megpróbáltatások és felemelkedések sarkalatos ellentmondásainak az ábrázolása –, enged meg magának csaknem szürrealisztikus korlátlanságot, helybenhagyóan szabad befolyást engedve a visszafogott érzelmeknek. Rokonságban áll ez a poéma Nagy László *Menyegző* című versével, annak atavisztikus nyelvezetével.

Nino Nikolov 1959-ben adta ki *Megosztott percek* címmel az első verseskötetét. A nagy bolgár költő, Nikola Furnadzisiev volt a könyv szerkesztője, s a róla írt első recenzióban Borisz Delcev úgy mutatta be a debütáló lírikust, mint a hazai költészet új reménységét. E korai könyvében a huszonhat éves Nikolov szívből vallott nézeteiről, elbűvölten a tavaszi kibontakozástól. Már akkor megvonta lírája néhány alapvető témájának a nyomvonalait is. Ezek egyike az utazás témaköre: nem is annyira az elutazás és a megérkezés élménye, mint inkább a megismerés, a világba merülés értelme. Megvalósította saját konkrét, de képzeletbeli útvonalt is Budapest és Szófia között; Pesten végezte felsőfokú tanulmányait és Szófiában nőtt fel, habár a hegyvidéki Troján kisvárosban született 1933-ban. Másik témája, amely *Lorca* című versében öltött testet, kifejezte főhajtását a „kedvező szelektől” kísért férfias bátorság és hőstett előtt. Harmadszor: már itt elkezdett egy más, de számára fontos témát is *Bécsi keresztút* című versében, amely a társadalmi disszonanciák és az emberek lealacsonyítása iránti ellenszenvére összpontosított. A *híd* gondolata révén – majd később meggyőződhattünk róla, hogy Andricsnál ez mennyire megalapozott – Nino is proklamálta az egyes emberek és a társadalmak összekapcsolódásának szükségességét, miként annak a predestinációját is, hogy az emberi beszéd eltünteti a világ eredendő némaságát. A *híd* témája segített a költőnek összeforrasztania Bulgária iránti szeretetét Magyarország iránti szeretetével. És negyedszer: feltárult a szerelem témája, pontosabban a közelségé, amely nála hihetően hangzott, de némiképpen mégis bizonytalanul, a hajótörés sejtelmével. Felmerül bennem a kérdés, hogy az *Én kis Kolumbuszom* című antológikus művét is a reális, de egyben képzeletbeli Csillának szentelte. Élete alkonyán Nino szomorúan utalt a bensőséges bizalom mulékony-ságára, annak „befejezetlen” elenyészésére. Így a soron következő művekben a kezdeti bűvölet megosztott hangulatokkal, higgadt elmélkedésekkel és figyelmeztetésekkel kezdett telítődni, a káini vétkek és hibák, általában az elidegenedett lelkiség okán.

Következő könyvei megerősítették az első verseskötet vitathatatlan alkotói feltöltöttségét. Az *Évek nem összeillők*, *Álmatlanság*, *A tenger jelenléte*, *Kolumbusz után*, *Válogatott versek*, *Nyár*, *csüörtök*, *Elbeszélő költemények*, *Amíg a lábnymok elkerülik egymást*, *Kraszimira fehérben*, *Csupaszodó ágak*, *Mint lehelet*, *Napnyugta*: ez Nino Nikolov jelentős hozzájárulása mai líráinkhoz. Ezekben a kötetekben bontja ki művészi lehetőségeit, pontos diagnózisát adja a jelenségeknek, sűrítetten ábrázol, elkerüli a feleslegest, árnyaltan festi a belső drámákat, a részleteket, s mind-

ezeket jó érzékkel fűzi össze a teljesség architektonikájává. Egyre célirányosabbnak látszik fokozott szellemi elmélyültsége, az összegezésre való törekvés, a kifejezés magabiztossága. Vállalta, hogy tégláról téglára rakja, felépítse a műalkotást, nemegyszer anélkül, hogy titkolná a „készítés” mozzanatait. A tökéletes pontosság és a „gall derű” iránti, csaknem megvalósíthatatlan vágya is növekszik.

Gyűjtötte az energiát költői tehetségének egy másik adottságához is: irónia iránti érzékéhez, az aljasság és az árulás csaknem lecsupaszított kritikájához, a vezérmotívum kiemelésével és a hamisítások elvetésével. Irtózott a kis egzisztenciák banalitásától és mohó étvágától, a bugrisságtól és a kapzsiságtól, a sikerhajhászás arcátlanságától, az átmeneti sikerek hullámtaréjának vagány meglöklésétől. A hasonló mentalitású, pöffeszkedő személyiségeknek nem egy sort, nem is egy verset szentelt, mint pl. *A ködben*, *Jól vagyok*, *A semmirekellő* címűeket. Ez utóbbi vers igen jellemző a költő szarkazmusára és az álentellektüelek hangyaszorgalmú agresszivitása iránti elviselhetetlen ellenszenvére. Az ilyen költemények miatt, és mert megéreztek, hogy nem tűri kicsinyes aljasságukat, többen is beledöfték mérges fullánkjukat a költőbe. Egy magyar egész marék sárral dobálta meg Nino Nikolov emberi méltóságát és keserítette meg a bölcs alkotóművész lelkét. Bizonyára ez váltotta ki Nikola Indzsov költőből, hogy Nino halásos ágyánál kijelentse: „Bolgár pénzzel fizetett külföldi próbálta meg rákenni a saját maga becsstelenségét”. Íme a vers:

A semmirekellő

*Te, aki párizsi kockás divatzakóban
viseled aljas személyiségedet,
mintha bizonygatnál „ugye” és „valóban”,
de a hangod rosszindulattól remeg.*

*Istentelen tömeg, romlott népség között
szándékosan minden hitet megfeszít
és fellazulnak akkor csóré, fél csökött,
fél vén, fél kiskorú arcvonásaid.*

*Nálad minden csak fél s a félnek a fele:
járász-kelsz félholtan – fél elevenen,
fél-bátran, s mint kinek elment a fél esze,
fél-vígan és félig reszketegen.*

*És azt hiszem, ha nőnek születnél volna,
hírnévért lennél csak megvehető
s nem is bűnös – csupán bemocskolója
annak, aki hívó tiszta szerető.*

Ehhez hasonló költeményeiben közvetlenül veti fel a személyiség és az idő, a szabadság és a függőség, az ember morális tökéletlenségének és elhivatottságának a kérdéseit, hogy megőrizze önmagát. De itt is, mint egyéb megnyilvánulásaiban, nem csupán az indulatki-törés van jelen, hanem az értelem parancsa is, a szerző öngazolása a „gondolkodó költők” nemzedékéhez való tartozását illetően. Nino Nikolovról – lírai hangulatairól vagy kritikai kérlelhetetlenségéről is – el lehet monda-ni, amit Eluard mond saját magáról: „A logika költője”.

Későbbi verseiben (a nyolcvanas évek elejétől a végéig) Nikolov költői szándékának alakulása jelentős változásokat mutat. Ekkor, mivel a világ radikálisan vál-tozott, hála az embernek és a társadalmi-szellemi össz-hang új Kánaánja felé való fordulásának, korábbi világszemlélete mintha háttérbe szorulna. Kételyek kezdtek gyötörni, hogy a hasonló elképzelések megva-lósíthatók-e, és az eredmények mennyire felelnek meg az elvárásoknak. Verseiben, de személyes magatartásá-ban is a morális, a Lunacsarszkij terminológiája szerinti „belső ember” természete felülkerekedik a zoon politi-konon. Továbbra sem fogadja el a társadalmi egoizmus farkastörvényeit és annak társadalmi rendjét, de nagyobb meggyőződést tanúsított a haladás fokozatos megvalósítása iránt. Jobban bízik a bocsánatban, mint a megtorlásban és a „fogat-fogért” öszövétségi törvény-ben. Az élet terheinek elviselésében inkább az ember szívóssága vonzotta, mintsem a szellem közvetlen har-cossága és mindenáron való engesztelhetetlensége. Mint ahogy Illyés Gyula feljajdulása kifejezi: „Egyre nehe-zebb hordoznom vállamon ezt a Földgolyót!”. Nikolov töprengéseiben túlsúlyba kerültek a mély egzisztenciális kérdések, az örök és megoldhatatlan ellentmondás szü-letés és halál között. Mindez növelte költészetében a plasztikus és visszafogott ábrázolásmód szerepét, a magányos ember iránti emberbaráti együttérzést, mint ahogyan a hajlamot is a művészi eszközökkel való taka-rékosságra, valamint a közlés tömörségére.

Hogy hű legyen önmagához, szükségesnek érezte változtatásokat végeznie a már publikált *Lorca* című versében. Az 1950-es évek végén keletkezett eredeti szövegben a spanyol költő vértestvére a forradalmár Botevnek és Petőfinek, egyúttal idealista és felfedező is, mint Don Quijote és Kolumbusz. Íme, az akkori szö-veg: „Nem hordott gitárt – de pisztolyt és hevedert.” Néhány hónappal a halála előtt, 2001-ben újra közöl-te ugyanezt a verset a Hétfő című folyóiratban, átalakítva a szöveg értelmét, talán hogy pontosabban fejezze ki az életrajzi faktológiát. A frankóisták által meggyilkolt nagy költő lázadásának ebben az új megfogalmazásban csak szellemi dimenziói vannak, amelyek Don Quijote

és Kolumbusz közvetlen folytatójává teszik. A szerző megvonja hősétől a fegyveres ellenállás attribútumait: a töltényhevedert és a pisztolyt, amikor felcseréli a *de* ellentétes kötőszót a *sem* tagadószóval. A verssor így a következő jelentéstani értelmet kapja: „Nem hordott gitárt – sem pisztolyt, sem hevedert”.

A bolgár hungarológia szerencséje, hogy Nino Nikolov tehetsége nagy részét a magyar költészetnek, a magyar irodalomnak, Magyarországnak szentelte. Magyarországnak, amely őt arra ihlette, hogy megírja eredeti költeményeinek magyar vonatkozású részét: *A pusztán, Ünnepe, Cigány a Tisza menti szőlőben, A Tiszánál, a Budapesten* címűeket, a *Halvaszületett napok* ciklust és másokat. *Napnyugta* című versesköte-te borítójának hátoldalára *A hidak nélkül van Pest, van Buda* című miniatűrjének a sorait nyomtatta:

„A hidak nélkül
van Pest, van Buda,
de nincsen Budapest,
a város.
A hidakban
igazi csoda rejlik.
Összekötik
a felaprózott világot”

A költő-hungarológus Nino Nikolov jelentőségét nemcsak egyéni alkotóművészete hasonló akcentusai jel-lemzik. Nem csak maga a tény, hogy, Magyarországról önálló publicisztikai könyvet írt, hogy több tucatnyi cik-ket és előszót szentelt magyar könyveknek, a magyar kultúrának, a magyar fejlődésnek és sajátosságainak, hogy fordítója volt a magyar prózának is. Nem csupán az, hogy bemutatta a finnugorság örökségét a *Kalevala*, a klasszikus finn népeposz bolgárra fordításával, sőt rámu-tatva annak rejtett részvételére is a bolgár szellemiség-ben. Hanem az is, hogy mint fordító, igazi szellemi hőstettet hajtott végre az ősidőktől napjainkig vonuló magyar költészet átültetésével bolgár nyelvre.

Az utóbbi évtizedekben nincs a magyar költészetnek olyan Bulgáriában kiadott antológiája, amelyben Nino Nikolov fordításai ne szerepnének. *Cimbalom* címmel antológiát fordított a magyar népköltészetből, kiadta a *Keserű pohár* című 320 oldalas nagy antológiáját, amely magában foglalja az általa gyönyörűen újraalko-tott magyar népdalokat és népballadákat, a magyar iro-dalom első szöveges emlékeit, legnagyobb klasszikusa-inak a verseit, kezdve Janus Pannonius, Balassi Bálint, Zrínyi Miklós műveitől Kazinczy Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor és Arany János,

valamint Vajda János, Ady Endre, Juhász Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád verseiig; majd Kassák Lajos, József Attila, Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Weöres Sándor, Nagy László és Juhász Ferenc alkotásaiig. A klasszikus bolgár műfordítások közé tartoznak Petőfi szövegeinek az általa készített átültetései, József Attila költői világegyetemének bolgárra való átköltése; Nagy László és Juhász Ferenc, s a szintén nehezen lefordítható Áprily Lajos, Dsida Jenő és Lászlóffy Aladár verseinek ragyogó fordításai.

Nino Nikolov a saját markáns ismérvei, kritériumai szerint fordította a magyar költészetet. Előbb érzelmileg törekedett megközelíteni az eredetit, hozzászabni önmagához, hogy azt a sajátjával is gazdagítsa, de szinkronban a szerző eredeti értelmezésével. Nagy Lászlóhoz hasonlóan, nem tartozott a kínosan pontos műfordítók közé, nem egyszer megengedte magának, hogy bizonyos fokig autorizálja az eredetit. Ugyanakkor szándékosan mellőzte a művek némely túlzottan régies archaizmusát, archaikus lerakódását, közelítve ezzel a modern szellemiséghez. Ez nem csorbította az eredeti szöveg szuverenitását, viszont definiált egy sajátos kategóriát: *Nino Nikolov fordításai*.

A bolgár műfordítás történetének már kötelessége, hogy számot vessen impozáns átültetéseinek olyan remekeivel, mint Petőfitől *A gólya*, *Szeretlek, kedvesem*, *Mint felhők a nyári égen*, *A nép nevében*, *A csillagos ég*, *a Felhők* ciklus miniatűrjei és mások. A mi fogalmaink a grandiózus állhatatosságról és paradox formákról, amelyek a társadalmi téren kérlelhetetlen József Attila-i mélységekben születtek, a műfordító Nino Nikolov munkásságának köszönhetően állandósultak. Nagy László *Menyegző* és *Gyöngyszoknya*, vagy Juhász Ferenc

Templom Bulgáriában című nagy lélegzetű verseinek bolgár fordításai a költői mesterség igazi gyöngyszemei. Rámutathatnék természetesen néhány olyan egyedi példára is, ahol nem eléggé pontos az eredeti szöveg „homályos” részeinek az olvasata és megfejtése. Ebben az esetben azonban az a legfontosabb, hogy bolgár költőként a műfordítás művészetében igen komoly teljesítményt mutatott fel, és hogy fordításai tárták fel a bolgár közönség előtt a magyar költészet hiteles, autentikus vívmányait. És még inkább az, hogy elképesztő mennyiséget sikerült újraalkotnia anyanyelvén a magyar költészet gazdagságából, csaknem harmincezer verssort. Csupán az az ember tudja felmérni, aki fordított verseket, hogy mekkora felkészültségről és munkáról, mennyi álmatlankodásról, megfeszített napok láncolatáról, és a hazai hungarológia bibliográfiájának milyen magas csúcsairól van itt szó. Neve megérdemelten fénylik a többi hungarológus neve és érdemei között. Sajátos ötvözteté forrt össze nála az eredendő tehetség, az irigylésre méltó kitartás, valamint a sugárzó szeretet Magyarország és a magyarok iránt. A költő-műfordító Nino Nikolov legkiválóbb versei jelenkori költészetünk reflexeit és jövőbe látó lelkületét gazdagítják. Tanúi a könyörtelen harcnak azért, hogy életünket az értelem és a szív uralja. Hogy érthetővé váljék: „*zöld árnyalatban*” a világ, de egyúttal „*feneketlen mélység fölötti hajózás / alkonyodott szépséggé, de jött meg – csapással*”. Versei-önvallomásai magasrendű igazságok maradnak, mint ahogyan műfordítás-művészetünkben maradandóak lesznek fordításai a magyar költészetből, hasonlóan a finn *Kalevala* átültetéséhez.

Király Zoltán fordítása

Csavdar Dobrev (1933, Jambol) az egyetemet Budapesten végezte magyar irodalom és újságíró szakon, 1955-ben. Hazatérve, 1956-tól a szófiai Dokumentumfilm Stúdió munkatársa és egyben a Narodna Kultúra Könyvkiadó szerkesztője lett. 1963-ban *Alkotói sokoldalúság a kortárs bolgár drámában* címmel kandidátusi disszertációt írt, majd *A lírikus dráma* című munkájával doktori címet szerzett a moszkvai Társadalomtudományi Intézetben. 1969-től a Bolgár Tudományos Akadémia Művészet-tudományi Intézetének a munkatársa, majd vezetője. 1975-ben művészettörténeti doktorátust is szerez. Ezt követően a bolgár irodalmi hetilap kritikai rovatának a szerkesztője és a Bolgár Írók Szövetsége kritikai szekciójának a vezetője. 1980-tól az Ivan Vazov Nemzeti Színház fődramaturgja, ugyanakkor dramaturg a Szófiai Szatíra Színházban is. 1991-től három esztendeig a moszkvai Bolgár Kulturális Központ igazgatója, 1998–1999-ben pedig a Szláv Egyetem professzora.

Irodalomtörténész, művészettörténész, színházi kritikus, publicista, költő és műfordító egy személyben. Hozzávetőleg körülbelül ötezer publikációja és harminc könyve jelent meg a bolgár és kül-

földi irodalom, színháztudomány, kritika és a filozófiai esszéizmtika területén.

Csavdar Dobrev Bulgáriában a hungarológia egyik legjelentősebb, legtermékenyebb és legszélesebb látókörű képviselője. Irodalomtörténeti és színháztudományi munkásságának jelentős részét szentelte a magyar irodalom és kultúra bulgáriai megismertetésének, bemutatásának. Ilyen témájú átfogóbb és nagyobb lélegzetű tanulmányait, kritikáit, elemzéseit gyűjtötte egybe a *Magyar világok* című, közel hatszáz oldalas tanulmánykötetében, amely 2006-ban jelent meg Szófiában, az Egyetemi Könyvkiadó gondozásában.

Műfordítóként néhány magyar prózai munka fordítása után jelentős válogatást, mintegy négyezer verssort fordított bolgárra Ady Endre költészetéből *A halottak élén* címmel, 1998-ban. 2003-ban pedig megjelent az *Ave, Éva. Magyar szerelmi líra* című antológiája, amelyben több műfordító-társával együtt az alábbi magyar költők szerelmes versei szólnak meg bolgár nyelven: Petőfi Sándor, Vajda János, Ady Endre, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Kassák Lajos, Nadányi Zoltán, Illyés Gyula, József Attila, Nagy László és Juhász Ferenc.

IVAN CANEV
A világ végén

*A száraz, sötét humusszal, tapadós szántófölddel,
a bozontos sztyeppével vagy nyüzött bőrrű pusztával
– velünk mind a végzet, az őrült, fájo kényszer
gazdálkodik, ahogy tud, vagy ahogy nem áttall.*

*Engem félrevetett, rendelt gazosodásra,
s parancsba adta a sok fekete tücsöknék,
ébreessenek nap mint nap annak tudatára:
bár föld vagyok, olyan csak, akár a száműzöttek.*

*Lévén a világ végén, nem is hallottam többet,
mint az elvadult csönd szívedobbanását.
(Pedig valahol a végtelen-tág mezőket
események tüzes ekéi hasogatták)*

*Kietlen vidékem emberláb nem taposta,
Isten keze, ó, mért nem érintett meg?
Parlag voltam, hallgattam magányba ordasodva,
vártam, jöjjön az én időm, lestem a szökőévet.*

*Hogy jöjjön a tavasz postása híreit belém vetni,
s madárhangokkal kiűrtölje szét a fa,
hogy valami érik bennem, s az élet földalatti
viszketései bizsergetnek már éjszaka.*

*Hogy a napfény gyökerekben, ereken lobbajjon szét,
aztán meg hozzák el az aratásidőt a tücskök,
és megint énekelni kezdje vörös üdvözlét
hajnalban a sok pékség, hol friss kenyérszag zümmög.*

Achilleus

*Antik halált ma, fényes-könnyű véget
ne várj a földön. Most apránként halsz meg.
S mi rég vetekedett egy istenével:
titkos fekélyek fészke lett a tested.
A vér, a kar s a kard erejét veszítve
kallódik a stronciumos pokolban.
S mielőtt még a könny világra szökne –
a szembogár helyén már vak üreg van.
Katona szíved terep lett mindig éber
gyötrelmekre, hamuszín szorongásra.
S téged, ki jársz Hirosima jegyével
a sarkadon: nincs ember, ki ne szánna!*

Kiss Benedek fordításai

Ivan Canev (1941) költő, műfordító. Több magyar kortárs költő és klasszikus (többek között Babits Mihály, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső) bolgár fordítója. Barátság fűzte Utassy Józsefhez, tőle önálló verseskötetet jelentetett meg bolgárral. Ágh Istvántól, Nagy Gáspártól, Ferenczes Istvántól, Kiss Benedektől, a „kilencek” többi tagjától is fordított költeményeket. Pilinszky János bolgárral megjelent válogatott kötetében a versek tolmácsolója ő volt. Az 1985-ben kiadott magyar nyelvű kötet (Ivan Canev versei, Európa, Új Pegazus) fordítója: Kiss Benedek, Rózsa Endre és Utassy József. Hazájában élő klasszikusnak számít. A bolgár irodalmi hetilapban, a Literaturen Vesztnikben a Célia-ciklusból válogatva tavaly három Balassi-verset publikált. Idén, február 14-én Balassi Bálint-emlékkarddal jutalmazták. Szondi Györgynek a díjátadón mondott méltatását a szomszédos oldalon közöljük.

SZONDI GYÖRGY Ivan Canevről

„Éjszaka, midőn a holdfényvigyázók édesen ásítanak, s rejtekutakra indulnak a kísértetek, mikor a denevér már madár, s a madarak arról álmodnak, a hajnal hogyan kel fel, te megint nem alszol: a remegésnek hogy füle legyél, sorso-dul ez jutott. Büntetés ez, vagy küldetésed? ...rösen csak egyre, álmatlanul, s akárha ezredévek óta, ideges érzékszerveiddel túlvilági hangokat észlelsz... A mindenség lüktetését hallgatva reméled (amíg élsz), hogy eszedbe jut a csillag-Szezám... El ne veszítsd, vigyázz, a bolygó lángot, mely ajtót éget néked az álomhoz. Névtelen ez a tűz, és tudhatatlan bársony pillanatban érkezik.”

Érkeztünk új pillanathoz, Iván. Érkeztél.

Elkullognának mellőle a kopogós szavak. Őmaga is vers. A költő. Költő a maga vállalta kereszten. Igen-nagyon kevesekről állítható ez csalhatatlanul. Az ember, sorsa, tartása, kitartása. Versműve. A Költő. Így ismerhetik hazájában: a poéta. Ivan Canev. Nem az ünnepi alkalom teszi, hogy líraian szólhatok csak róla. A vékony donga, mely erőt áraszt, a méltósággal hajlottas kimagasodás, mely gerincroppantást nem tűrt, tűnékeny mosolyban a vibráló ironia. Ahogy végtelenül hosszan alkot, vagy amidőn szelíden szólásra emelkedik. Halkan méri szavait élőszóban, lassan méri versmondatait. Mintegy pironkodva szólal, de mindig kiállón. Valakiért, valamiért. Fején ellenzős sapka, kezében virágszál a hölgynek, szemüvege élénk. Feketében jár, patyolat a költészete. A múlhatatlan cigaretta. Írásaiban ha füst gomolyg, csupán amikor „az üszökmezőből emberfőnix szárnyal fel”, vagy ha „A föld-mélyi világot tébolygó gnómok repesztik szét”.

Látomásos keserősége holnaphittel váltakozik. Három leány édesapja.

S akkor a hetvenes évek közepén a Nagy László nyomdokain Bulgáriába érkező három „kilencek”: Kiss Benedek, Rózsa Endre, Utassy József... S aztán egyre inkább tanulni oda már csak: Utassy József. Magam általában ott kéznél. Barátság. Leginkább Canev és Utassy talált egymásra, nem véletlen, hogy 2000-ben Canev 33 Utassy-versátültetése külön kötetben is bolgár napvilágot látott. Nem véletlen, hogy Utassy is, mellette még Kiss Benedek mintegy ugyanennyi Canev-verset helyezett el válogatott bolgár műfordításaik kötetbe szervezett gyűjteményébe. Nem véletlen, hogy előbb már, 1985-ben az Európa Kiadó Új Pegazus sorozatában ket-tejük és Rózsa Endre tolmácsolásában 86 Canev-költeményt olvashattunk magyarul akkor, midőn a bolgár költőnek talán ha százegynéhány lehetett csak fukar termése anyanyelvén. Nem véletlen, hogy a bolgár költő műfordítói munkájában a legtöbbet – húsz költőt vagy kétezer verssorban – nyelvünk-ből

ültetett át oly aprólékos műgonddal. Állíthatom a tökéletes-ségre törekvést, tanúja voltam. Tanúja, sőt kezdeményező részese lehettem Iván Canev tusájának Pilinszky költészetével. Tíz évig tartott ez a harc, a birtokbavétel. Nehezen adta meg magát a magyar költő, oly nehezen, hogy számtalan vers máig félbeszerben áll s marad is már szerintem. Az *Apokrif* címet kapott kötet azonban megjelent, s benne 82 vers s a KZ-orató-rium közös munkánk eredményeként. Balassi Bálint más vajúdás. Három Célia-vers. Iván maga nyilatkozta frissiben: Nem gyanítottam, milyen nehéz lesz beleélnem magam a nagyszerű magyar költő, katona és lovag lelkivilágába, aki szövevényes, hősi korban élt: harcolt, verselt és szeretett. Itt az újratemetés több hónapig tartott. A bolgár poétai hagyományok nem segítettek. Poétikailag segítette az a kimunkált eszköztár, amely Bulgária legnagyobb gyermekköltőjéé. 18 kötetéből 11-et a gyerekeknek remekelt össze Ivan Canev. Kivételes könyvművek. Lefordíthatatlanok. Mint Weöres Sándor bőbitái. Erre büszke a bolgár költő. A gyermeksereg-re, mely művein át kerül kapcsolatba az irodalommal, a bolgár nyelv gazdagságával, zeneiségével.

Ősszel hetvenéves lesz az örök szelíd. A bolgár csendes költők elsője. Zendül szomorún. Mit sem változott. Fejfelszegése a hajlíthatatlanság. A mai kánonzúz, poézis-törő időben – a korábbi zengő dallás s jobbára hajbók kor alatt s után is – stílusának cifrátlanságát változatlanul – kiemeli. A férfias gyöngédség, a sisterső meditalás, a halk dörömbölés költője. A makrancos időé. Szomorú tücsök. Bölcs mélyhegedűs – töretlenül.

A költő ellenpólusokat békít össze magában s alkotásai-ban: a felnőtt kiábrándultságát és az ártatlan gyermekiséget, a köznapok kurta poklát s a fényévszázadokkal mérhető tért, az általános üvöltést s a fűbalzsamot, a városi vágatát s a tág határ derűjét. A repedezettségben is a harmóniát keresi.

Kétszög. Nem három, nem több. Közöttük otthonos. A nemlétező kétszög egyenesében. Kitérülés nem fér hozzá. Olyan kétszög azonban, mely teret zár be. Ő tudja, hogyan. Negyvenen köszöntötték – kezdeményezésünkre – versük-ke, köztük Utassy és Kiss Benedek is a hatvanéves költőt a szófiai Magyar Kulturális Intézet üvegtermében. *Dvuagalik* (*Kétszög*), ez a címe az összesen hat példányban összefűzött egyedi kiadványnak. Főhajtás a Bulgáriában is meghasonlott íróársadalom minden táborából. Szeretik, elismerik, tisztelik, mesterüknek tekintik mennyien. Szerkesztőként sokakat röptetett. Legenda övezi. Mint Kormos Istvánt nálunk.

Ivan Canev – szellemisége európai, költőnek immár klasz-szikus, vitézségről formát erkölcsi tartása ad, helytállása a bol-gár vártán – kardra érett. Legyen hozzá ereje, bárha forgatná még e hozzá méltán és méltón került fegyvert: megerősödve Budapestről szavai szabályját vonná ki ezután ő, aki „emberek s dúvadak között fegyvertelen lény” volt harminc esztendeje. Kopott kis asztalán megannyi befejezésre váró kötet.

Alföldy Jenő (1939, Budapest) irodalomtörténész, kritikus, a Nemzeti Tankönyvkiadó nyd. főszerkesztője; József Attila-díjas. Kecskeméten él. Legutóbb megjelent kötetei: *Arany öntudat (József Attila-tanulmányok, 2005)*, „Egy szenvedély margójára” (2005), *Templomépítők (tanulmányok, 2006)*, *Csanádi Imre költői világa I-II (Pályakép, Huszonöt verselemzés, 2009)*, *A megszenvedett éden (Költők, esszéírók, elbeszélők, 2010)*.

Bakos István (1943, Bánfa) pályáját agrónomusként kezdte, majd az ELTE magyar-népművelés szakán tanult, Eötvös kollégistaként Falukutató Csoportot szervezett. Dolgozott tudományos kutatóként, kutatásszervezőként és köztisztviselőként a MTA-n és a Művelődésügyi Minisztériumban. 1994 és 1999 között a Magyarok Világszövetsége főtítkára volt. Mintegy félezer publikációja és hét könyve jelent meg. 1980-tól egyik szervezője a Bethlen Gábor Alapítványnak, amelynek ma ügyvezető kurátora.

Csontos János (1962, Ózd) költő, író. Sokáig a Magyar Nemzet publicistaként dolgozott, utóbb a Nagyítás főszerkesztőjeként. Budapesten él. Legutóbbi kötetei: *Para. Hódolat a magyar költészetnek* (versek, 2007), *Száz év magány. Kiegészítések József Attilához* (2008).

Falusi Márton (1983, Budapest) költő, a Magyar Írószövetség elnökségének tagja. Az ELTE jogi karán végzett 2007-ben. A Hítel folyóirat vers-, valamint a Magyar Napló Európai Figyelő rovat szerkesztője. 2009-től a Könyves Szövetség elnöke. Gérecz Attila- (2004) és Junior Prima-díjas (2008). Kötetei: *Rádhnyitva ablak, ajtó* (2007), *Fagytak poklaid* (2010).

Filep Tamás Gusztáv (1961, Budapest) művelődéstörténész. Az ELTE könyvtár szakán végzett, fő kutatási területe a két világháború közötti kisebbségi magyar eszméletörténet. Budapesten él. Legutóbbi kötete: *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbségtörténet köréből* (2007). Lőrincz Csaba-díjas (2009).

Hegedűs Imre János (1941, Székelyhidegkút) író, irodalomtörténész. Sepsiszentgyörgyön volt gimnáziumi tanár és szakfelügyelő, 1984-ben emigrált Ausztriába. Bécsben és Budapesten él. Legutóbbi kötete: *Benedek Elek* (monográfia, 2006).

Hermann Róbert (1963, Székesfehérvár) történész, az MTA doktora. 1987 óta a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa, egy ideig igazgatója, majd a Bécsi Állandó Levéltári Kirendeltség vezetője, jelenleg a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztőségének igazgatója. Legutóbbi kötete: *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez* (2008).

Iván Péter (1976, Miskolc) az ELTE olasz szakán végzett. Négy éve foglalkozik írással.

Kelemen Lajos (1954, Büssü) író, Kaposváron él, Radnóti-díjas. Legutóbbi kötetei: *Olvasó* (esszék, 2008), *Föltett igaz* (válogatott versek, 2010).

Király Zoltán (1933, Csap) kültő, műfordító. Hétgyermekes papcsaládban született, a háború vihara Sárospatakra sodorta. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen végzett. Az 56-os forradalomban való részvételért letartóztatták. Szabadulása után segédmunkásként, majd később könyvtárosként dolgozott. 1989-től öt éven át a Szófia Magyar Kulturális Intézet igazgatója volt. Lengyel, horvát és főként bolgár irodalmat fordított. Fordításai húsz kötetben jelentek meg. Legutóbbi kötete: *Angyal kürtje* (1998).

Kiss Benedek (1943, Akasztó) költő, műfordító. A *Kilencek* alkotócsoport Elérhetetlen föld című antológiájában indult. József Attila- (1979, 1999) és Balassi Bálint-emlékkard-díjas (2003). Legutóbbi kötetei: *Kata könyve* (gyermekversek, 2008), *Fénnyel-fütytel* (gyermekversek, 2009).

Marosi Gyula (1941, Budapest) író, forgatókönyvíró, 1966 óta publikál. 1971-től a Kortárs folyóirat munkatársa, 1973-ban egyik alapítója a Fialat Írók József Attila Körének, majd titkára. 1975-től a Mozgó Világ prózarovat vezetője, majd 1978-tól 2001-ig a Magyar Televízió dramaturgja. Budapesten él. József Attila- (1981) és Balázs Béla-díjas (1997). Legutóbbi kötete: *Mélyütes* (novellák, 1980).

Monostori Imre (1945, Tamási) kritikus, irodalomtörténész, az Új Forrás szerkesztője. Tatabányán él. Legutóbb megjelent művei: *Németh László esszéírásának alaprétegei* (2005), *Az idők szellemei* (2007), *Könyvtárosként és egyébként* (2010).

Nagypál István (1987, Budapest) költő, tagja a József Attila Körnek és az Új Hormon csoportnak. 2008 óta rendszeresen publikál különböző folyóiratokban.

Olasz Sándor (1949. július 19. Hódmezővásárhely – 2011. február 22. Szeged) irodalomtörténész, kritikus. Az MTA doktora, a Szegedi Tudományegyetem Modern Magyar Irodalom Tanszékének egyetemi tanára. A Tiszatáj főszerkesztője, a Németh László Társaság elnöke. Többek között Németh László- (1998), Magyar Örökség- (1999) és József Attila-díjas (2004). Kötetei közül: *Mai magyar regények. Poétikai változatok fél évszázad regényirodalmában* (2003), *Regénymúlt, regénymű* (2006).

Ószabó István (1952, Balmazújváros) költő. Irodalmi folyóiratban Ratkó József előszavával jelentek meg első versei 1972-ben. A Partium irodalmi, művészeti folyóirat alapító főszerkesztője. Debrecenben él. Művei: *A toronykalapos fiú* (1982), *A vak génusz* (1985), *Résztevők* (1990), *Pusztavég* (1996), *Mentem alkonygátját* (1997), *Kegyes monarcha* (monodrám, 1997), *Állók szülőföldemen* (2003), *Déva felé* (monodrám, 2004): Megjelenés előtt: *Megsiratott versek*.

Rába György (1924. június 13. Budapest – 2011. január 29. Budapest), költő, műfordító, irodalomtörténész. 1946-ban az Újhold folyóirat egyik alapító szerkesztője. 1957-től 1982-ig az MTA Irodalom-

tudományi Intézetének munkatársa, majd a Modern Filológiai Társaság alelnöke. József Attila- (1983) és Széchenyi-díjas (1993). Legutóbbi kötete: *Földlakó* (versek, 2006).

Rosonczy Ildikó (1953, Szekszárd) a Magyar Napló szerkesztője. Történészként az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kutatója. Budapesten és Salföldön él. Legutóbb fordításában és gondozásában

megjelent: *Ivan Ivanovics Oreusz: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben* (2002).

Somogyi Márton (1979, Budapest) festőművész, restaurátor. Közreműködött a Munkácsy Mihály: *Ecce Homo* című óriáskép, a Feszty-körkép restaurálásában. Domanovszky Endre festészeti (1998) és Országos Diákfilmszemle I. díjában (2009) részesült.

Somos Béla (1938, Sándorfalva) évtizedeken át külföldieknek tanított magyar nyelvet, jelenleg a budapesti Katona József Gimnázium magyartanára. Több nyelvkönyvet írt

(*Ezer szó magyarul, Magyarországról magyarul*), tankönyveket (gimnazisták és szakközépiskolások számára), monográfiát (*Magunk keresése címmel Beke Györgyről*). A Határok fölötti magyar irodalomról szóló (Sárkány Annával közös) kötetét 2003/2004-ben folytatásokban közölte a Magyar Napló. Kötetei: *Felelni a csöndnek* (versek, 2004), *A csendes európai* (prózák, 2005), *Álom a szavakról* (versek, 2010).

Szondi György (1946, Feffernitz) műfordító, bolgarista. A Napkút Kiadó vezetője, a Napút főszerkesztője. A nyelvtudomány kandidátusa, díszdoktor; jelentős bolgár állami, tudományos és művészeti

díjak birtokosa. Két bolgár, egy magyar nyelvű verseskötény. 17 ezer verssor, 11 ezer prózaoldallal (fordítása bolgárból). Utolsó munkahelyei: igazgató a szófiai Magyar Kulturális Intézetben, vendégdocens a szófiai egyetem magyar szakán. Magyar és bolgár tudományos és irodalmi szervezetek tagja.

Torna József (1927, Dunaharaszti) költő, író, műfordító. 1977 és 1997 között a Kortárs munkatársa, 1992-től 1996-ig a Magyar Írószövetség elnöke. József Attila- (1975) és Babérkoszorú-díjas (2001).

1997-ben kitüntették a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjével. Legutóbbi kötetei: *Villámsújtotta kor* (esszék, 2003), *Léda meg-erőszakolása* (esszék, 2006), *A Rossz virágai* (Baudelaire-fordítások és esszé, 2007), *A szabadgondolkodó* (esszék, 2009).

Utassy József (Ózd, 1941. március 23. – Zalaegerszeg, 2010. augusztus 27.) költő, műfordító. A *Kilencek* alkotócsoport tagjaként kezdte költői pályáját. Többek között József Attila- (1978), a

Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztje (1994), Balassi Bálint-emlékkard (2001), Magyar Köztársaság Babérkoszorúja (2001); Kossuth- (2008) és Bethlen Gábor díjas. Legutolsó kötetei: *Farkasordító* (2006), *Ezüst rablánc* (2010).

Fizessen elő lapunkra!

E-mail: szentmartonia@magyarnaplo.hu

**Az Írók Szakszervezete, az Írók Alapítványa,
a Sárvári Tinódi Gimnázium és Sárvár Város Önkormányzata
2011. április 19-22-ig Sárvár városában megrendezi
a magyar nyelvű Kárpát-medencei diákirók, diákköltők
34. irodalmi pályázatának táborát.**

A pályázatot vers-, próza és tanulmány kategóriában hirdetjük meg, és várjuk minden 14–18 év közötti középiskolás diák magyar nyelven írt írásait. A pályázatok maximális terjedelme 15, írógéppel, számítógéppel (14 pontos betűnagysággal), vagy kézzel írt kéziratoldallal.

A pályázatok beérkezésének határideje: **2011. március 4.**

A pályázók postán, jól olvasható példányban küldjék el munkáikat, és a borítékra kívülről írják rá, hogy melyik kategóriában pályáznak (így: „verspályázat”, „prózapályázat” vagy „tanulmány-pályázat”). Tehát, aki két kategóriában is pályázik, két borítékban küldje írásait.

A pályázatokat a következő címre várjuk: **Írók Szakszervezete, Budapest, Városligeti fasor 38. 1068**

Fontos: E-mailen beérkező pályamunkákat nem veszünk figyelembe!

A pályázat nem jelíges.

Kérünk mindenkit, tüntesse fel pályázata belső címlapján a saját nevét, címét, iskolája nevét, címét, továbbá a saját (vagy az iskolája) e-mail címét, telefonszámát.

A legjobb ötven pályázat szerzője meghívást kap a 2011. április 19-től 22-ig megrendezésre kerülő sárvári irodalmi táborba, ahol kiértékeljük a pályamunkákat és sor kerül a díjkiosztó ünnepségre is.

A beérkezett írások visszaküldésére nem vállalkozunk. A neves költőkből, írókból álló zsűri által kiválasztott legjobb 50 pályázónak 2011. április 5-ig meghívót küldünk az e-mail címére, amennyiben van, vagy a postai címére. A táborban csak a meghívottak részvételét tudjuk biztosítani, számukra a rendezvény díjmentes. (Szükség esetén a pályázó útiköltségét is megtérítjük.)

Budapest, 2011. január 20.

A rendezők nevében jó munkát kíván:

Mezey Katalin

Kedves Olvasónk!

**Kérjük, hogy személyi jövedelem-
adójának 1%-át az**

**ÍROTT SZÓ ALAPÍTVÁNY
javára ajánlja fel!**

**A kedvezményezett adószáma:
18090264-1-43**

Az Írott Szó Alapítvány a nemzeti kultúra megőrzését és megújítását szolgáló irodalmi műhelyeket támogatja. Kiemelt figyelmet fordít a határon túli folyóiratokra és a Magyar Napló Európai Figyelő című rovatára.

Kérjük, hogy az APEH adóbevallási csomagban található rendelkező nyilatkozat kitöltésével járuljon hozzá az alapítvány munkájához!

A lezárt borítékot a 2010. évről szóló személyi jövedelemadó bevallásával együtt, azzal egy borítékban küldje meg az adóhivatalnak. A borítékban a saját nevét, lakcímét és adóazonosító jelét pontosan tüntesse fel, hogy rendelkezése teljesíthető legyen.

Köszönjük!

SOMOGYI MÁRTON

Az 1849. évi dicsőséges TAVASZI HADJÁRAT 32 lapos magyar kártya

A hetes lapokon katonazenekarok szerszámai, a nyolcas lapokon különféle katonai alakulatok fegyverei, a kilenceseken dobok, a tizes lapokon pedig zászlók vannak ebből az időszakból.

Az alsó lapokon különböző katonai alakulatok katonái, a felsőkön a tavaszi hadjárat kiemelkedő tehetségű hadvezérei, a király lapokon a magyar alkotmányra felesküdt kormánytagok, az ász lapokon pedig győztes csaták képei vannak.

A kártyalapok lapszámunkban a jelzett oldalon tekinthetők meg.

Piros lapok

32. oldal:

- VII** *Katonazenekar szerszámai.*
VIII *Huszár fegyverzete: szablya, karabély, pisztoly, tölténytáska.*
IX *Dob.*
X *Zászlószalag „hazáért, szabadságért, alkotmányért” feliratokkal.*

23. oldal:

- ALSÓ** *Régi ezredbeli (Koburg) huszár és új – 1848 őszén kiállított ezredbeli (Attila) huszár.*
FELSŐ *Görgey Artúr tábornok a tavaszi hadjárat idején ideiglenes fővezér, Damjanich János tábornok április 28-tól ideiglenes hadügyminiszter.*

73. oldal:

- KIRÁLY** *Kossuth Lajos a Honvédelmi Bizottmány elnöke és Mészáros Lázár hadügyminiszter.*
ÁSZ *Buda ostroma az ostrom kezdetén (1849. május 4.) és a végső roham (1849. május 21.)*

Zöld lapok

35. oldal:

- VII** *Katonazenekar szerszámai.*
VIII *Katonai vadász alakulat felszerelése: huzagolt csövű puská, kalap, tölténytáska.*
IX *Dob.*
X *Zászlószalag „Szent az ügyünk, nem rettegünk” felirattal.*

25. oldal:

- ALSÓ** *Honvéd és egy régi sor gyalogos (Turszky) ezred katonája.*
FELSŐ *Aulich Lajos tábornok, a II. hadtest parancsnoka.*

73. oldal:

- KIRÁLY** *Batthyány Kázmér földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi-miniszter és Nyáry Pál, az Országos Honvédelmi Bizottmány alelnöke, Kossuth helyettese.*
ÁSZ *A nagysallói (1849. április 19.) ütközet és az első komáromi csata (1849. április 26.) – az egri honvédek sortüze visszaveri az osztrák vértések rohamát.*

Makk lapok

43. oldal:

- VII** *Katonazenekar szerszámai.*
VIII *Honvéd gyalogos felszerelése – szuronyos puská, tábori sipka, tölténytáska.*
IX *Dob.*
X *Nemzeti zászló.*

27. oldal:

- ALSÓ** *Tüzér és vadászalakulatok katonái.*
FELSŐ *Gáspár András ezredes, a hatvani csata után vezérőrnagy és Kmety György ezredes – Buda ostromakor a vízivárosi oldalon ő irányította az ostromot.*

73. oldal:

- KIRÁLY** *Vukovics Sebő igazságügy-miniszter és Szemere Bertalan miniszterelnök.*
ÁSZ *A hatvani ütközet (1849. április 2.) szuronyharca és a tápióbicskei ütközet (1849. április 4.), ahol az 1. számú császár huszárezred a velük teljesen azonos egyenruhát viselő horvát huszárokkal ütközött meg. A Magyar huszárok piros szalagot kötöttek a csákójuk felső részére megkülönböztető jelnek.*

Tök lapok

45. oldal:

- VII** *Katonazenekar szerszámai.*
VIII *Tüzér kellékei –ágyúcső, golyók, tömőfa.*
IX *Dob.*
X *Zászló.*

29. oldal:

- ALSÓ** *Utásalakulat és a lengyel légió egy-egy katonája.*
FELSŐ *Poeltenberg Ernő ezredes hadtestparancsnok és Vetter Antal altábornagy.*

73. oldal:

- KIRÁLY** *Horváth Mihály vallás és közoktatásügy-miniszter és Duschek Ferenc pénzügy-miniszter.*
ÁSZ *A váci ütközet (1849. április 10), háttérben a Gombás patak szobrokkal díszített hídjával és az isaszegi (1849. április 6.) csata, háttérben a templommal.*

Honlap: www.somogymarton.hu • E-mail: somogymarton@gmail.com